

Putovanje po Slavoniji 1782. god.

ŽUP. VIROVITIČKA

ŽUPANIJA
POŽEŽKA

Povijesni arhiv u Osijeku je državna ustanova koja se brine za zaštitu, obradu, čuvanje i davanje građanstvu na korištenje arhivske pisane dokumentacije. Osim tih osnovnih zadaća Arhiv objavljuje vrijednu dokumentaciju i time vrši razmjenu i promidžbu kulturne baštine.

U slobodnoj i neovisnoj Republici Hrvatskoj Arhiv ima osobitu ulogu i u valorizaciji hrvatske kulturne baštine i povijesti. Jer izvori govore istinu o hrvatskom identitetu, o njegovim korijenima, o demografiji i povijesnom pravu na svoje hrvatske prostore. Zbog toga razloga je Arhiv teško stradao tijekom srpske agresije.

I ovo izdanje u suradnji s Maticom hrvatskom je zapažen način prezentiranja hrvatske kulturne baštine široj javnosti. Kroz ovu knjigu vidimo bogatstvo, ljepotu, kulturu i život u Lijepoj našoj domovini Hrvatskoj i prije 200 godina - dakle već tradicionalnu europsku kulturu i civilizaciju.

Ovitak: Karta stare Požeške županije

MATIJA PILLER,
i
LJUDEVIT MITTERPACHER,

Putovanje po
Požeškoj županiji u
Slavoniji 1782. god.

*S latinskog preveo
i priredio:
dr. Stjepan Sršan*

Osijek, 1995.

PUTOVANJE PO SLAVONIJI 1782. GOD.

MATIJA PILLER,
i
LJUDEVIT MITTERPACHER,

**Putovanje po
Požeškoj županiji u
Slavoniji 1782. god.**

*S latinskog preveo
i priredio:
dr. Stjepan Sršan*

Osijek, 1995.
IZDAVAČ: GRAFIČARSTVO
IZDVAŠKI USTANAK

ITER PER POSEGANAM
SCLAVONIE PROVINCIAM 1782.

PUTOVANJE PO POŽEŠKOJ
ŽUPANIJI U SLAVONIJI 1782.

Izdavači:

Matica hrvatska Požega
Povijesni arhiv u Osijeku

Urednik:

Dr. Stjepan Sršan

S latinskog preveo i priredio:

Dr. Stjepan Sršan

Tehnički urednik:

Ivan Plačko, graf. ing.

Životopisi M. Pillera

i L. Mitterpachera:

Snježana Paušek-Baždar

Lektor:

Mr. Vlasta Rišner

Prijevod sažetaka:

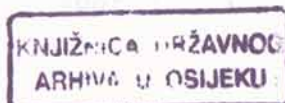
Prof. Željko Rišner

Grafička priprema:

Grafika, Osijek

Tisak:

TIZ ZRINSKI d.d. Čakovec, 1995.

RIJEČ IZDAVAČA

Matica hrvatska iz Požege i Povijesni arhiv u Osijeku objavljuju latinski tekst i hrvatski prijevod vrijednog istraživačkog rada sveučilišnih profesora Pillera i Mitterpachera o Slavoniji, prvenstveno o području stare Požeške županije. Knjiga je koristan i pouzdan izvor o mnogim rijetkim pticama, biljkama, kukcima, životinjama, sastavu tla, opisu gradova i mjesta, običaja, života i rada ljudi, bolesti i liječenja stanovništva u Slavoniji.

Knjiga je prvi put objavljena na latinskom jeziku u Budimu 1783. g. dakle godinu dana nakon poduzetog puta. To govori o vrijednosti i značenju samog teksta. Prošlo je 200 godina kako se pred nas na izvorniku i hrvatskom prijevodu pojavljuje Slavonija iz 1782. godine.

Vjerujemo da ćemo s ponosom, radošću i koristi čitati ovu knjigu. Iz ove knjige ćemo se uvjeriti o kulturi, bogatstvu i ljepoti Lijepe naše domovine Hrvatske.

Izdavači

I T E R
 PER
 POSEGANAM SCLAVONIÆ
 PROVINCIAM
 MENSIBUS JUNIO, ET JULIO
 ANNO MDCCLXXXII.
 SUSCEPTUM
 A MATHIA PILLER
 Historiæ Naturalis
 ET
 LUDOVICO MITTERPACHER
 Oeconomix Rusticæ, in Regia Universitate Budensi
 Professoribus Presbyteris.

BUDÆ,
 TYPIS REGIÆ UNIVERSITATIS.
 ANNO MDCCLXXXIII.

Prostat Pestini, Budæ & Cassoviæ, apud J. M. Weingand,
 & J. G. Köpf.

PUTOVANJE PO
 POŽEŠKOJ ŽUPANIJI U
 SLAVONIJI

koje su u mjesecu lipnju i srpnju 1782. godine
 poduzeli svećenici

MATIJA PILLER,
 profesor prirodopisa,

i

LJUDEVIT MITTERPACHER,
 profesor poljoprivrede na Kraljevskom sveučilištu u Budimu

U BUDIMU
 Tiskara Kraljevskog sveučilišta
 1783. godine

Prodaje se u Pešti, Budimu i Košicama
 kod J. M. Weinganda i J. G. Köpfa

Excellentissimo, atque illustrissimo domino comiti

ANTONIO JANKOVICH

DE DARUVAR,

Sacr. Cæs. Reg. & Apost. Majestatis Consiliario Status Intimo, inclyti Comitatus Posegani Supremo Comiti, & ad Excelsam Tabulam Septemviralem Assessori, & Cojudici

FELICITATEM!

ITER majoribus fortasse animis, quam fortuna susceptum narrare Tibi constituimus, Vir Excellentissime! Sit enim hoc nostræ erga Te observantiæ perpetuum monimentum, quam veris Tuis virtutibus debitum, tam ab omni adsentationis suspicione remotum; sciantque omnes, quum plurima in peragrata a nobis Provincia egregie instituta legerint, Tua se decora legere, eo ad fidem proniora, quo magis simplex & neglecta fine cultu narratio a rebus in majus extollendis abhorret.

Tertius jam labebatur annus ab eo, quo primum *Eminovaz*, in Posegana provincia situs pagus, ignibus infestari coepit, quorum, quum causam ignorarent agrestes, naturam suspectam habuere, immigrante in animos hominum opinione, eos aut a terra sponte editos, aut libera in aura subito coortos fuisse. Et usque eo pertinuit terror, ut rustici nulli jam tecto satis fiderent, passimque desertis et evacuatis domibus in vicinis spomariis sternerentur, omni domestica supellectili in propatulo posita, quoad alio loco, quo timores non pervenire, novas sibi sedes collocassent. XVIII. Kalendas Octobres anno 1779 primum res pavidæ esse coeptæ, & quod periculum sæpe uno die iteratum est, & quod unius semper rustici tectis incubuit. Mane sole nondum orto visa primum flamma ab imo domus angulo in summum lente gliscere, & tecto se adplicare. Inde cum stramentis excussa di-

Uzoritom i presvijetlom gospodinu grofu

ANTUNU JANKOVIĆU

OD DARUVARA,¹

tajnom savjetniku carsko-kraljevskog apostolskog Veličanstva, velikom županu Požeške županije, prisjedniku i dosucu visokog Stola Sedmorice

SVAKI USPJEH!

Odlučili smo, uzoriti mužu, da ti ispričamo o poduzetom putovanju možda s većom željom nego uspjehom. Neka ovo bude trajni spomenik našeg štovanja tebe, dug tvojim vrlinama, daleko od svake pomisli dodvoravanja. I neka znadu svi koji budu čitali izvanredne pothvate u predragoj županiji koju smo proputovali da zapravo čitaju o tvojim slavnim djelima koja će biti bliža istini bude li naše pripovijedanje jednostavnije i običnije, a ono će bez ikakva laskanja zazirati od uveličavanja stvari.

Već je prošla treća godina od onog vremena kada se po prvi put zbog vatre uznemirilo cijele Eminovce, selo smješteno u Požeškoj županiji. I budući da priprosti ljudi nisu znali uzrok vatri, a po prirodi su bili sumnjičavi, to se u njihove duše usadilo vjerovanje da vatra sama izvire iz zemlje ili se nenadano stvara slobodno u zraku. Toliko ih je zahvatio strah da su se seljaci, ne pouzdavajući se ni u kakvu svoju kuću iznijeli sve pokućstvo pod vedro nebo i napustivši i ispraznivši domove, raspršili po obližnjim voćnjacima. Svoja su nova obitavališta smjestili na druga mjesta gdje neće živjeti u stalnom strahu od vatre. Dana 14. rujna 1779. godine pojavio se po prvi put ozbiljan strah zbog toga što se opasnost od vatre češće ponavljala u jednom danu i što je vatra uvijek izbijala na krovovima jednoga seljaka. Rano ujutro, dok se još nije pojavilo sunce, primijetili su po prvi put kako se lagano u vis diže plamen od donjeg ugla kuće i zahvaća krov. Kad je izgorjela slama, vatra je nestala. Krajem dana, kada se donji dio krova

sparuit. Extremo die, qua imum tectum ultra parietes domus exstabat, rursumque post solis occasum in ipso januae limine subito flamma colluxit, sed ante, quam noxam dare posset, restincta est. Quatuor post horis vimineum modici ambitus granarium, et postridie cubiculum, hoc sexdecim, illud duodecim passibus a domo sejuncta, cum ardere coepissent, a vigilibus domui adpositis flammis erepta sunt. Nec deinceps domus periclitata est, usque ad VI. Idus Januarii Anni 1780, quo ante lucem, tecto alte nivibus obruto, prius, quam aliquis periculi sensus ad dormientes perveniret, ignes jam eo admisit, ut deinde pavore somnoque torpidis hominibus, nullo auxilium ferente, conflagraret. Anno deinde hoc & potiore insequentis parte pacata omnia fuere. Et jam in nullo discrimine esse instaurata post incendium domus videbatur, cum Anno 1781. pridie Nonas Septembres pleno die in ima tecti parte, loco casui, aut, injuriæ minime opportuno, flammam repente fudit; ea adfusæ illico aquæ cessit. Postero die coortis improvisi in vicino tecto, sub quo foenum conditum erat, ignibus, et flante ab Austro vento ad vicina tecta trajicientibus, cum ternis adhuc ædidus alieno incendio deflagravit. Ab eo tempore ignes velut contagione in pago vulgari, & jam non tecta, non sepimenta tuta esse. Duæ præcipue res motis jam timore animis pene prodigio similes visæ. Primum quod ligneus alveus in media chorte jacens, adsidentibus per otium, &, quoniam tranquilla circum omnia fuere, nihil metuentibus hominibus repente flammis involutus est. Deinde, quod, cum jam res suas secum sub dio haberent, in arca vestiaria seris conclusa fumus index fuit, vestes ardere. Rupta arca apparuit linteum vestibus instratum arsisse, mirantibus, neque intelligentibus hominibus, qua igni inviolata arca eo iter factum sit. Repentini hi ignes, quia quam caussam nullam, tam ne modum quidem habituri videbantur, trepidos, & insolita re attonitos colonos eo perpulere, ut in locum ab incendiis tutum, se suaque, et ipsas etiam superstites adhuc ædes transferrent.

De his cum Provinciæ Magistratus ad Augustum retulissent, regiæ Scientiarum Universitati negotium datum est, videret, quinam tot, tamque subiti ignes concitari potuerint? Atque hæc erat caussa itineris nostri, quod nos, quoniam e re tam ambigua exitum spes non ostendebat, in rerum naturalium occasionem vertere instituimus. Quid ea in re præstiterimus, brevi hac narratione complectimur, non

pružao preko zidova kuće, opet se poslije zalaska sunca nenadano pojavila vatra na samom pragu vrata, ali prije nego li je mogla naškoditi, ugašena je. Četiri sata poslije toga počela je gorjeti mala žitnica od vrbova šiblja, a sutradan i kolibica koja je bila udaljena 16 koraka od kuće a 12 od žitnice, no od vatre su ih spasili čuvari smješteni kraj kuće. Nakon toga kuća nije bila u opasnosti sve do 8. siječnja 1780. kada je pred zoru vatra zahvatila krov, iako je bio pokriven visokim snijegom, prije nego li su osjetili ikakvu opasnost ljudi koji su još spavali, tako da je potpuno izgorjela cijela kuća, a ljudima obuzetima strahom i snom nitko nije pomogao. Nakon toga se te i dobrim dijelom sljedeće godine sve primirilo. I već je izgledalo da kuća obnovljena poslije požara nije ni u kakvoj opasnosti, kad 4. rujna 1781. godine usred bijela dana na najdonjem dijelu krova, na mjestu koje je najnepogodnije za slučaj ili zlobu, nenadano izbi plamen; vatra je vodom ugašena. Sljedećeg dana, budući je opet nenadano izbio požar i na susjednom krovu pod kojim je bilo spremljeno sijeno i jer je puhao južnjak koji je prenosio vatru na susjedne krovove, krov je izgorio s još 3 zgrade. Od tog se vremena požar počeo širiti po selu kao neka pošast te više nisu bili sigurni ni krovovi ni plotovi. Napose su prestrašenim ljudima bile čudne dvije stvari, koje su i sličile čudu. Prvo: što je drveno korito, koje je ležalo u sredini dvorišta, dok su ljudi s dosadom sjedili ničeg se ne bojeći, jer je uokolo bilo sve mirno, najednput zahvatio plamen. Drugo: što je izgorjela odjeća, kad su već držali svoje stvari pod vedrim nebom, zaključana u škrinji za odjeću, o čemu je jedini znak bio dim. Pošto su provalili u škrinju, vidjeli su da je izgorio pokrivač iznad odjeće. Ljudi su se tome čudili i nisu mogli razumjeti kako je vatra sebi našla put u nedirnutu škrinju. Ovi nenadani požari, kojima nisu znali uzrok, natjerali su izbezumljene i prestrašene seljake da se sa svojim stvarima i preostalim kućama presele na mjesto sigurno od požara.

Kad je Poglavarstvo Županije o ovome obavijestilo Cara, on je zadužio Kraljevsko sveučilište da izvidi kako su se mogli pojaviti toliki i tako iznenadni požari! To je dakle bilo razlogom našeg putovanja, koje smo odlučili poduzeti zbog ovih prirodnih pojava. Ono što budemo otkrili o toj stvari, to ćemo ukratko obuhvatiti u ovom kazivanju, ne misleći da smo učinili neko vrijedno djelo, nego se nadamo

quod aliquod operæ pretium nos fecisse arbitremur, sed quod alios post nos maximum facere posse speremus, quibus nos non duces, sed indices modo esse volumus. Neque illa nos subit cura, ut, quæ Tibi, Vir Excellentissime dicuntur, Te digna sint. Nam quid Tu non toto animo amplecteris, quod ad quamcumque charissimæ Tibi Provinciæ sive commendationem, sive felicitatem faciat? Non ignoramus certe, id Tidi unice in votis esse, ut cui provinciæ a Te brevi temporis spatio ad stuporem excultæ, atque ornatae pene nihil eorum, quæ ingenio, arte, & regendi scientia comparari solent, adjicere potes, eam perfectis, quæ natura sponte offert, donis locupletes. Si quæ de Te forte laudabiliter dicta leges, ea veritas narrantibus subjecit, non adulatio commenta est. Eam & a nostris moribus, & a Tua, qui matura jam gloria, neque, quod providere licet, unquam in invidiam versura frueris, dignitate, alienam esse sciunt, quicumque Te, nosque communiter noverunt.

da će poslije nas drugi, kojima nismo htjeli biti vode već samo pokazatelji, moći više učiniti. Jer nije naša briga da ono što ti se, uzoriti mužu, priča, bude tebe dostojno. Naime, ima li nešto što ti ne bi prihvatilo cijelim srcem, a što tiče koristi ili sreće tvoje drage županije?

Zaista dobro znamo da želiš jedino Županiji, za kratko vrijeme čudesno oplemenjenoj i urešenoj, pokloniti ono što se obično stječe mudrošću, umijećem i znanjem upravljanja, te obogatiti je savršenim darovima koje priroda nudi sama od sebe.

Ako možda pročitaš da je nešto o tebi pohvalno rečeno, na to je istina potakla one koji je kazuju i to se ne može protumačiti laskanjem. Svi oni koji poznaju tebe i nas znaju da je to laskanje daleko od naših običaja i od tvog dostojanstva, jer ti, što je slobodno predvidjeti, uživaš pravu slavu koja se nikada neće okrenuti u zavist.

BUDA discessimus XV. Kalendas Julias. Ab ea Urbe ad duo fere passuum millia via arctatur inter Danubium, & coles vitiferos, qui sunt aliqua velut soboles majorum montium inde a finibus Poloniæ, & Carpatho procurentium, neque, nisi Vicegradum inter & Vacium, Danubio intercisorum. Natura horum collium calcarea est. Præcipua iis laus a vino advenit, quod non probum solum, sed uberrimum etiam præbent. Hoc tamen anno raræ e vitibus pendebant uvæ, quod sera post primos veris calores frigora vites perussere, & fructus jam in primis gemmis Dominis decoxit. Res dictu digna est, quod, quicumque non properaverunt vites putare, &, seu negligentia cunctandi caussa fuit, seu providentia, falcem iis non ante, quam certa miti tempestati fides constaret, admoverunt, uberem pro more vindemiam cellis intulerint. Quæ res, quoniam non hujus solum, sed plurimorum prælabentium annorum experimentum est, seram apud nos putationem plurimum commendat, quod satius sit procrastinando maturitatem fructuum in paucos dies differre, quam festinando universæ rei periculum subire. Cæterum vinitorum Budensium diligentiam testimonio nostro fraudare non possumus; vineas enim nihil minus diligenter, accurateque colunt, quam hortos, quorum imitatione vites in ordines, seriesque dispositas habent. De vino, quod in his collibus exprimitur, nemini ignotum, celeberrima fama illustre esse; quo magis mirum, id infrequenter ad externos exportari, fereque contingere, ut omnem amplissimarum vinearum usuram soli domestici dependant. His collibus continentes sunt illi, quibus pagus *Promontorium* appellatus subjacet. Ii, cum nihilo deterioris fluxuræ vites alant, eo etiam memorabiles sunt, quod plurima concharum genera, alibi acervatim congesta, alibi speciebus secreta, veluti ostraciten monstruosum *Bertrandi*, sub summo argillo-

Iz Budima smo krenuli 17. lipnja [1782]. Od tog grada put se steže gotovo 2.000 koraka između Dunava i brežuljaka pod trsjem koji se pružaju kao izdanci većih brda tamo od granica Poljske i Karpata, a Dunav ih ne prekida, osim između Višegrada i Vaca. Ovi su brežuljci vapnenasti. Oni su posebno čuveni po vinu, jer ne pružaju samo izvršno već i obilno vino. No ove su godine s loze visjeli samo rijetki grozdovi, jer je poslije prvih proljetnih vrućina kasna hladnoća uništila lozu te je gospodarima otela plodove u zamecima. Vrijedno je spomenuti da je onima koji nisu požurili obrezati lozu, bilo iz lijenosti ili kakvog predviđanja, prije nego li je nastupilo sigurno toplo vrijeme, po običaju obilatija berba napunila podrum. Ovako je bilo ne samo ove već i tijekom mnogih prethodnih godina, te se preporučuje, osobito kod nas, kasnije obrezivanje loze; bolje je odložiti sazrijevanje plodova za nekoliko dana, nego žureći se sve izložiti opasnosti. Ipak, ne možemo, po našem svjedočanstvu, iznevjeriti marljivost budimskih vinogradara. Naime oni ne obrađuju vinograde ništa manje marljivo i brižno nego li svoje vrtove, te imaju lozu u redovima i određenim nizovima. Vino, što se dobiva na ovim brježuljcima, svakomu je dobro poznato; vrlo je čuveno i nadaleko slavno, pa je to čudnije što se ono rijetko izvozi i gotovo se događa da sav dobitak od vrlo prostranih vinograda plaćaju domaći ljudi. U susjedstvu ovih brježuljaka nalaze se oni uz koje se smjestilo selo zvano *Promontorij*. Makar da se na njima uzgaja loza ništa lošije kakvoće, ipak su poznatiji po tome što sadrže mnogo vrsta školjaka koje se ponegdje nalaze u hrpama, a drugdje pojedinačno po vrstama, poput grdnog *Bertrandovog* ostracitena², te se nalaze po-

so solo continent. Nec raro effodiuntur ingentes moles ex achate, jaspide, & corneo lapide in vicem confusis coagmentatæ, quæ omnem ligni in lapidem durati similitudinem habent. *Promontorio* priscis temporibus nomen *Campona* fuit, ubi equites Dalmatæ sub Duce Pannoniæ Valeriæ excubabant. Eo loco Anno 1779 inventa est columna miliaria, nomine ac titulis *Severi Alexandri Augusti* inscripta, atque ab *Aquinco Mill. pass. VIII.* præseferens, ad cuius monumenti fidem Cl. *Schönvisner* in *Commentario geographico*, quo iter per Danubii ripam in Antonini Itinerario descriptum illustrat, & Rdss. ac. Cl. *Salagyi* in peculiari de hac columna opere, *Aquincum* eo loco stetisse docent, quo hodie *vetus Buda* est, quod est frequens nec inelegans Urbi continuatum oppidum. Eam veram sententiam confirmant quinæ hoc anno, loco eodem, eodemque cum distantiae numero columnæ erutæ, e quarum inscriptionibus apparet, eas Imperatoribus *Antonino Pio*, *Septimio Severo*, *Julio Vero Maximino*, *Philippo & Otaciliæ*, nec non gemino *Philippo & Otaciliæ* a viæ Aquincensis curatoribus positas, & dedicatas fuisse.

Ad *Tettény* montes, collesque recedunt ad occidentem versus *Vesprimium*, & lacum *Balaton*, juxta quem porrecti per *Simeghiensem*, & deinde per *Baranyensem* Provincias procurrun in *Sclavoniam*, *Croatiamque*, atque inde in *Serviam*, ubi ad *Hæmum* se adiungunt. Inter *Tettény*, & *Hansabég*, quæ sunt loca modico a se intervallo distantia, indignati sumus, trium fere horæ quadrantum viam interesse, quod circum campos arcuetur, qui, quoniam singulis pene annis redundantibus Danubii aquis merguntur, uliginosi sunt, & paludibus stagnantur, neque, nisi æstuosissima æstate vestigia pecorum, hominumque admittunt. Nobis paluster hic campus, quod planæ positionis sit, non siccus modo, fed quæstuosus etiam reddi posse videtur. Nam si fossis crebro secetur, quibus primum, qui per annos jam resedit humor, hauriatur, deinde vero etiam illæ, quas per intervalla fluvius infert, aquæ, cum primum conquievire, in alveum suum refluere possint, pro riguis pratis erunt, poteruntque ex iis copiosa optimæ qualitatis foenisicia tectis inferri. Neque enim Danubius, quod quidam torrentes faciunt, campos aut lapidibus obruit, aut limo, coenoque cumulat, ne possit herba vel subnasci, vel jam nata perennari; cum pinguibus potius aquis inundet, quibus si itinera, per quæ exitus pateat, dentur, locaque campi concava, ne lacuna contineant, injecta

glavito ispod površinske ilovače. Često ljudi iz ahata, jaspida i rogovog kamena iskopaju i različite tvari koje su međusobno pomiješane u zemlji, a sve to izgleda kao drvo stvrđnuto kao kamen. U drevna vremena *Promontorij* se zvao *Campona*, a tamo su stražu držali dalmatinski konjanici pod upraviteljem Panonije Valerije. Na tom je mjestu 1779. godine pronađen miljokaz, potpisan imenom i titulom cara *Severa Aleksandra*, koji kazuje da je ovo mjesto udaljeno od *Akvinka*³ 8.000 koraka. Na temelju ovoga je spomenika slavni *Schönwisner* u djelu *Geografski komentar*, u kojem osvjetljava priobalnu cestu uz Dunav, koja je opisana u *Antoninovom Itineraru*, kao i po tvrdnji poštovanog i slavnog *Salagija* u vrijednom djelu o ovom miljokazu, učio da je *Akvincum* stajao na onom mjestu gdje se danas nalazi *Stari Budim*, i to je napućeno i ne baš ružno naselje koje se nastavlja na Grad. Da je to mišljenje istinito potvrđuje pet miljokaza koji su ove godine iskopani na istom mjestu i na istoj udaljenosti. Iz njihovih natpisa vidi se da su ih postavili i posvetili, za vrijeme cara *Antonina Pija*, *Septimija Severa*, *Julija Vera Maksimina*, *Filipa* i *Otacilije blizanaca*, nadstojnici Akvinkumske ceste.

Kod *Tettenya* se brda i brježuljci pružaju na zapad prema *Vesprimu* i *Balatonskom* jezeru, kraj kojeg se protežu po *Šimeđskoj* i *Baranjskoj* županiji u Slavoniju i Hrvatsku, a odatle u Srbiju gdje se pripajaju na brdo *Balkan*. Na putu od *Tettenya* i *Hanzabega*, mjesta koja su međusobno neznatno udaljena, bili smo ljuti jer je put trajao gotovo tri četvrt sata. Naime put zavija oko polja koja su puna bara, pa čak prijelaze u močvare, jer se tu svake godine izlijevaju vode Dunava tako stoka i ljudi mogu proći jedino za najtoplijeg ljeta. Mi držimo da se ovo močvarno polje ne samo dade presušiti već učiniti i korisnim. Naime kad bi se te površine ispresjecale kanalima pomoću kojih bi se prvo odvela voda koja je godinama stajala, a potom i ona koju u razmacima nanosi rijeka, a čim se ova smiri i povuče u korito s natopljenih livada, moglo bi se pod krovove spremati obilje sijena najbolje kakvoće. Jer Dunav ne zasipava polja ni kamenjem ni muljem kao što čine bujice i ne nanosi toliko blata da ne bi mogla niknuti trava ili da se već iznikla ne bi održala. Naprotiv, on natapa površine plodnim vodom. One bi, ako im se kanalima da izlaz, a udubljena se mjesta polja

humo, lapidibusque æquentur, redundantes hæ aquæ beneficii loco erunt, nihilque minus in ciendis, alendisque optimis quibusvis graminibus valebunt, quam, quas periti, & diligentes coloni siccaneis pratis manu inducere solent. Hæc, quæ tum succurrerunt, tanto majorem nobis attentionem mereri videntur, quanto pluribus deinceps locis pigras ejus naturæ aquas secundum Danubii ripas considerare vidimus, metumque non vanum esse intelleximus, ne magna planæ regionis pars inutile stagnum fiat. Nam moles, quæ fluvii subitis aquis aucti modum excedant, præjicere velle, quod omnis fere ejus longitudo val- lis, munimentisque concludenda foret, improbum sit, neque nostris necessitatibus accommodatum.

Ad *Hansabég* altitudinem superavimus, quæ e marga jam pulve- rea, jam schistosa indurata, sed ad auram fatiscente coaluit. Inde via collibus inæqualis est, quoad in *Ertsén* perveniatur; post quem locum regio in immensos pene campos patescit. Solum hactenus ubique ar- gillosum, atque frumentorum segetibus aptatum, ad plantas, quas cir- ca Budam legere consuevimus, solum *Chelidonium corniculatum* adi- dit. In concavis, & aqua stagnatis locis præter *arundinem phragmiten*, & quotidianas in paludibus herbas frequens florebat *menyanthes nymphoides*, & *poa aquatica* utilissimum in pabulo pecorum gramen, quod cum forte Cel. *Linnaeus* Gothiæ indigenum esse reperisset, eo- que intellexisset, lecto ejus semine, atque in lacubus sparso posse foe- niscia ipsis in aquis colligi, tantum eam inventionem spondere existi- mavit, ut sola perfecti molecto in itinere laboris, &, qui e publico facti sunt, sumtuum gratiam repensatura videretur.

Post *Földvár* sabulosum evadit solum, sed culturæ idoneum, quod humo temperatur. Non defunt tamen varii, & nudis sparsi tu- mulis campi, e quibus, nisi tenue, & quavis aura mobile sabulum aut herbis integere, aut silvis opacare cura sit, pernicies ad vicinos circum agros ventis transferri potest. Propter viam quotidianæ occurrebant her- bæ, e quibus *Nepeta pannonica* cum lætissimo incremento emineret, ocu- los in se pelliciebat, ut carperetur. Quod dum fit, forte aliud se obtulit plantæ genus, quod cum jam ante quatuor annos loco inter Albam - re- galem, & *Vesprimium* medio reperissemus, gavisus sumus hic quoque oc- currisse, & est *Teucrium Laxmanni*. Ejus hæc est descriptio:

poravnaju ubačenim muljem i kamenjem da ne bi preostale lokve, na- kon što se povuku, postale prava blagodat i vrijedile bi kao vrlo dobra hrana svim travama, više nego one koje vješti i marljivi seljaci običava- ju ručno nanositi na suhe livade. Ovo što nam je tada palo na um čini se da zaslužuje tim veću pozornost što smo zatim vidjeli da se na mnogim mjestima duž obale Dunava nalaze spore vode. Shvatili smo da nije uzaludan strah od toga da velik dio područja postane beskori- sna mlaka. Naime bilo bi opasno podići nasip koji bi nadilazio razinu nabujale rijeke tako da bi gotovo sva duljina one doline bila zatvorena branama, a to ne bi bilo niti prilagođeno našim potrebama.

Kod *Hanzabega* smo prešli visoravan koja se nekoć sastojala iz prašnjave marge, a onda je slojevito otvrdnula, ali se na vjetru tako ra- spuknuta ukrutila. Odatle put nejednako ide po brežuljcima dok se ne dode u *Ertsen*. Poslije njega je gotovo nedogledno polje. Do sada je posvuda tlo bilo ilovačasto, prikladno za žitarice. Biljkama kakve smo obično skupljali oko Budima dodali smo još samo *makovicu*.^{3a}

U jamastim i močvarnim mjestima je osim *trstike* i običnih močvar- nih trava često cvjetao *plavun* i *pirevina*, vrlo korisna trava za pašu stoke. Kad ju je slavni *Linné* slučajno pronašao, mislio je da je porije- klom iz Švedske. Ako se skupi njeno sjeme i baci u bare, smatrao je, u tim se vodama može skupljati sijeno. Držao je da će to otkriće uzvra- titi za uloženi trud i javne izdatke.

Poslije *Földvara* dolazi pjeskovito tlo, ali još prikladno za obrađivanje, jer je ublaženo humusom. Ipak, tu ne manjkaju različita polja po kojima su razasuti goli humci. S njih se, zbog pokretljivog i sitnog pijeska koji raznosi vjetar ukoliko ga ne spriječe trave i šume, opasnost može prenijeti na okolna polja. Pokraj ceste su obične trave među kojima se velikim rastom ističe *mačja metvica* koja na se privlači pozornost da se ubere. U to smo vrijeme slučajno naišli na drugu vrstu biljke, što je već našlo prije četiri godine na sredini puta između Stalnog Biograda i Vesprima. Poradovali smo se da je ona i ovamo došla, a to je bila *ivica*. Njezin je opis sljedeći:

Caulis erectus 1, aut 1 1/2 ped. altus, striatus, totus tomentosus. Folia ovato - lanceolata, oblonga, integerrima, opposita, sessilia, tomentosa. Flores axillares gemini, sessiles. Calyx quinque - fidus hirsutissimus. Corolla sordide lutea purpureis lineis longitudinaliter striata; labio superiore nullo, inferiore trifido, lacinia intermedia cordata.

Inde, quoniam in noctem jam dies declinabat, nihil dictu dignum occurrit, præterquam quod auriga *Otidem tardam* gemino, sed utroque casso ictu petierit. Mirabamur avem, nonnisi gregatim pasce-re solitam, & formidosam, hic & solam fuisse, & fugam non matura- rasse. Mirum, hoc avium genus nondum inter familiares volucres in chorte educari, cum sit meleagride gallopavone foecunditatis laude vix inferius, dapibus autem prius, nec difficilem tutelam habeat, grani- nis, herbisque, & sponte natis animalculis se implens. Aliud otidis ge- nus Franciæ indigenum, quod *Tetrax Linnæo* dicitur, quoniam nec ipsi vidimus, nec a quoquam visum accepimus, a campis nostris prorsus abesse videtur.

Cum iter somno non abscinderemus, sub ipsum noctis, & diei divortium Baranyensem Provinciam ingressi sumus, nec multo post ad *Nádasd* pertigimus; quem locum idcirco nominamus, quod hunc inter, & *Quinque - Ecclesias*, in quam urbem circiter tertiam post me- ridiem horam invecti sumus, frequentes intersunt montes, collesque, per quos via sinuatur. Eorum plerosque marga argillosa, quosdam granite, alios lapide arenario, quem ad postes, liminaque portarum, & fenestrarum ambitus artifices effingunt, constare vidimus. Sed nec metalliferos deesse argumento est ferri fodina propter viam in pago *Pusztá falu* paucos ante annos, qua, nescimus, fortuna coepta.

Quinque - Ecclesiæ, Baranyensis Provinciæ urbs unica, per imam, lenissime acclivem montis *Metsek* partem porrigitur, domini- busque non sua semper mole, sed soli elevatione in altitudinem cre- scentibus, per quasdam quasi contignationes fastigiatur; quæ res lon- ge venientibus jucundissimum præbet aspectum. Qua parte septem- trionibus advertitur, monte *Metsek* protegitur; ad meridiem vero campum non ad libellam æquum, sed modicæ altitudinis clivis spar- sum, pratisque, agris, ac lucis amoenissime varium spectat, propter

Uspravna stabljika, visoka 1 ili 1/2 stope, naborana, sasvim dla- kasta. Lišće ovalno-kopljasto, podugačko, vrlo krepko, jedno nasuprot drugom, bez peteljki. Cvjetovi dvostruki, krilati, bez peteljke. Čaška s pet pršljena vrlo kosmata. Vjenčić je prljavo-žut, po dužini izbrazdan u purpurnim crtama; bez gornje usne, dok je donja na troje raskoljena, sre- dišnja resa u obliku srca.

Poslije toga, budući da je već dan naginjao noći, nismo našli ništa vrijedno kazivanja, osim što je kočijaš dvostrukim, ali uzalud- nim udarcem, udario *potrka*.⁴ Divili smo se ptici, koja se običava hra- niti samo u jatu i koja je strašljiva, a ovdje je bila sama i žurila da po- bjegne. Čudno je što ljudi još ne uzgajaju ovu vrstu ptice u dvorištu među domaćim pticama, jer jedva da je manje plodna i debela od pu- rana ili fazana, a po ukusu mesa čak je ispred njih. Osim toga nije ju teško uzdržavati, budući da se hrani zrnjem, travama i tek izleglim životinjicama. Druga vrsta *potrka* je podrijetlom iz Francuske. Linné je naziva *tetrax - mali potrka*.⁵

No nismo je vidjeli, niti smo čuli da ju je netko vidio ovdje, te izgleda da i ne postoji na našim poljima.

Budući da putovanje nismo prekidali zbog spavanja, u sam osvit dana stigismo u Baranjsku županiju, a nešto kasnije u *Nádasd*. Ovo mjesto spomenuli smo što se između njega i *Pečuha*, kamo smo stigli oko tri sata popodne, nalaze brda i brježuljci kroz koje je vijugao put. Vidjeli smo da se brda uglavnom sastoje od ilovačaste marge, jedna su od zrnastog a druga od pjeskovitog kamena, od kojega majstori prave navratke, temelje i bokove vrata i prozora. No ima i takvih brda gdje se nalaze rude, i to željeza; pokraj puta kojim se ide u selo *Pustafalu* i gdje je prije nekoliko godina, ne znamo s kakvim uspjehom, počeo ra- diti rudnik.

Pečuh, jedini grad Baranjske županije, vrlo se lagano pruža uz donju padinu brda *Meček*, s kućama koje se ne uzdižu uvijek svojom građom, već uzdizanjem tla u visinu, kao preko nekakvih postolja završava u šiljak. To izdaleka daje prekrasan vidik. Na sjevernoj strani pruža se brdo *Meček*, a prema jugu je polje, ne baš sasvim ravno, jer je pomiješano s razbacanim brježuljcima skromne visine. Nadalje je prekrasno šarenilo livada, polja i gajeva, zbog čega su Mađari taj kraj

quod illius situs præcipuam semper laudem apud Hungaros habuit; fed & Musulmannis eam in deliciis fuisse indico est, quod plurimis eam fanis, belneisque, & aquæductibus exornaverint. E veteribus hujus urbis decoribus, quæ doctissimus *Salagiinus* in laudatissimi sui de *statu Ecclesiæ Pannon.* Operis Libro IV. Cap. II. breviter complexus est, solum superest princeps templum D. Petro sacrum, structuræ magnificentia paucis in Hungaria inferius, mole autem omnibus prius. In eo præter plurima, postes portæ præcipuæ ad solem occidentem spectantis attentionem nostram ad se traxere, quod e candidissimo alabastro, intersertis nitido e granite sectis columnis structi sint; quæ genera lapidum, quoniam ea e longinquo advecta fuisse, difficile ad fidem est, in vicino quopiam monte cubare suspicio est. Civium præcipuus proventus e vino est, quod non copiosum modo, sed etiam generosum, & optimo gustu commendatum faciunt, meridianæ colium vitibus insitorum positioni suffragante & coeli statu, velut in minore Solis declinatione, calidiore, & ipsa soli natura, radicibus vitium in mobili plerumque calcareo lapide, argillosæ glebæ permisto hærentibus. Sunt tamen, quibus id vinum non placet, quod calcem e solo ad se trahere existimatur. Quæ opinio forte ex eo enata est, quod sint quædem vineæ, quarum solum candidum est; quod nos non calce, sed marga argillosa alba constareprehendimus. Quamquam quis nescit, etiam calcem aqua, vel aura mitigatam, atque agro ingestam mutata natura in inertem calcaream humum abire, cui quævis plantæ, & ipsa frumenta sine noxa lætissime innascantur? Qui urbana hæc fastidiunt, rustica sibi vina e vicinis oppidis *Sexard, Siklos & Vilány* accersunt, quæ & merito suo, & quæstorum industria aliquam etiam apud externos celebritatem assequuta sunt; quin & in colle sesquihoræ itinere ab urbe distante, a S. Nicolao appellato, vinum fluit jucundum æque, ac generosum, quod cum in nulla suspicione sit, generis etiam nobilitate comendatur, malleolis Tokaino in eam vineam traductis.

Quoniam non plus, quam diem, Quinque - Ecclesiis resedimus, nullum nobis otium fuit ad vicinos circum montes perlustrandos, quos sive lapidum, sive plantarum non quotidianarum feraces esse, non dubitamus. Ad solos colles accessimus, quorum omnis pene materia ab imo usque ad medium altitudinis modum, sive sub tenui arenario saxo, sive sub levissimo humi integumento lithantrax est, a quo,

oduvijek vrlo štovali. Muslimanima je taj kraj također bio drag jer su ga ukrali mnogim džamijama, kupkama i vodovodima. Od starih ljepota ovoga grada, koje je ukratko opisao učeni *Salagiije* u svojem poznatom djelu *Stanje Panonske crkve*, knj. IV., pogl. II. još postoji glavni hram posvećen sv. Petru, veličanstvena građevina koja je među najljepšima u Mađarskoj, a veličinom sigurno među prvima. Osim mnogih stvari posebnu pozornost su mu privukli dovratnici posebnih vrata sa zapadne strane, načinjeni od vrlo bijelog alabastra s umetnutim isklesanim stupovima od svijetlog granita. Ovaj je kamen sigurno bio dovežen izdaleka, jer je teško vjerovati da se nalazi na bilo kojem susjednom brdu. Građani imaju prihode osobito od vina, kojeg ima ne samo u obilju već je i plemenito te odličnog ukusa. Tomu pridonoše podneblje i položaj okolnih brda koji godi lozi, zatim nagib zemlje prema suncu gdje je toplije, kao i sama priroda tla, sastavljenog poglavito od vapnenca s izmiješanom ilovačom, na koje se uhvatilo korijenje loze. Ipak, postoje oni kojima se to vino ne sviđa, jer misle da iz zemlje vuče vapno. Neki misle ovako možda zato što postoje vinogradi koji rastu na svijetlu tlu. No mi smo vidjeli da ono nije od vapnenca već od bijele ilovačaste marge. Ta zar nije poznato da se vapno ublaženo vodom ili vjetrom u polju pretvara u inertni vapnenasti humus na kome vrlo dobro uspijeva svaka biljka pa i same žitarice? Oni kojima se ova gradska vina ne sviđaju donose seljačka vina iz susjednih mjesta kao što su *Seksard, Šikloš* i *Vilanj*. Ta su vina na glasu i kod susjednih naroda svojom kakvoćom i nastojanjem trgovaca. Štoviše i na brdu udaljenom od grada poldrug sata puta, a nazvanom Sv. Nikola podjednako se dobiva slatko i plemenito vino. Ono se preporučuje zbog plemenite vrste, jer se mladice presađuju iz Tokaja, a u njegovu kakvoću nitko ne sumnja.

Budući da smo u Pečuhu ostali jedan dan, nismo stigli pogledati susjedna brda, ne sumnjajući da su puna neobičnog kamenja i biljaka. Uspeli smo se samo na brježuljke. Oni su gotovo od dna do sredine vrha bili pod tankim pjeskovitim kamenom ili pod vrlo malim slojem humusa ispod kojeg se nalazio ugljen, od kojega se crne tragovi gdje

ubicumque pluviae aquae sibi viam fecere, aut curruum rotarum vestigia reliquere, carbonis instar nigrescunt. Quae res per sese jam insolens, eo etiam majorem habet admirationem, quod & vites, quibus omnis horum collium modus consitus est, & intervacantibus inter vineas spatiis arbusta latissimo incremento procedant. Quod primum sub humo occurrit stratum, schistus est, nonnunquam cineritius, plerumque tamen nigrescens, plurima mica permistus, & minimarum concharum vestigiis impressus, friabilis, praeterea, & ad auram in pulverem fatiscens. Huic lithantrax substernitur, primum fragilis, & ex facili sub dio distabescens, deinde solidus, aterrimus, splendensque, nec raro colores iridis nitidissimos remittens, illi simillimus, quem in monte S. Stephani in Francia reperiri scimus, halitu etiam vel sulphuris sive flavescente, sive rubeo, vel acidi vitrioli, ubicumque rimis hiat, mucoris instar afflatus. Ejus usus, velut nondum in maxima lignorum caritate, nullus est, praeterquam in fabrilibus paucorum officinis, an absque ferri injuria? ignoramus. Locus vix sesquihorae intervallo ab Urbe versus orientem abest, & est cava, atque irrigua inter minores a *Metsek* procurrentes montes intercepta, a meridie in septemtriones arcuatim flexa vallis, cujus latus unum colles, quos diximus, lithantraxe foeti circumeunt, concava superficie in occidentem & meridiem spectantes, convexa ad montes fere applicati. Valli nomen *Peri-csesma* a Musulmannis datum est, quod nostra consuetudine *Perii fontem* dicemus.

XII. Kalendas Julias Tsepinum, quoniam diei itinere is locus *Quinque - Ecclesiis* abest, pervenimus. Via primum clivosa, quoad *Siklosinum* non inelegans oppidum perveniatur; deinde plana est. Cum primum praegravem, & in tenue acumen fastigiatum montem Harsány praetervecti sumus, despicere coepimus campestem illam regionem, quae Danubio, Dravoque perluitur, & per partem Hungariae non exiguam, Sclavoniae autem praecipuam porrigitur. Difficile dictu est, qua voluptate animus perfusus fuerit, cum oculi regionem una velut contignatione humiliorem, quaquaversum aequissime perlibratam, nec siccaneam, aut sterilem, sed irriguam, & campis, pascuisque, & lucis amoenissime distinctam intuerentur, nec possent omnem extensionis ejus modum complecti. Unum dolumus, quod plurimas vidimus paludes, & immensa terrarum spatia arundinetis, & carectis de-

god je kiša načinila vododerine ili su pak kotači kola ostavili tragove. To je neobično, a još više čudi što ovdje raste i loza kojom su zasadena gotovo sva brda, dok na praznim mjestima između vinograda raste mnogo različitog drveća. Ispod humusa dolazi prvi sloj škriļevca, ponekad siv, no ponajviše crn, pomiješan s mnogim mrvicama s utisnutim ostacima vrlo sitnih školjki, zatim dolazi lomljenik, koji se pod vjetrom raspada u prašinu. Ispod ovog nalazi se kameni ugljen, prvo lomljiv, koji se vani lako raspada, a potom čvrst, vrlo taman i sjajan sloj, koji često ima sjajne dugine boje, sličan onom sloju koji znamo da se nalazi na brdu Sv. Stjepana u Francuskoj. On isparava plavo ili crveno, osjeti se po sumporu ili zaudara po sulfatnoj kiselini gdje god se nalaze otvori pukotina, a zaudara i po pljesnivoći. Ne koristi se jer je drvo jeftino, osim u kovačkim radnjama, ali malo; možda je to do željeza, što nismo mogli saznati. Mjesto je udaljeno od grada tek poldrug sata hoda prema istoku. Grad leži u udubini, te se proteže u zavojitom luku od juga prema sjeveru doline, natapane između manjih brda, koja se spuštaju s *Mečeka*. Jednu njegovu stranu okružuju brda, za koja smo rekli da odišu kamenim ugljenom, s udubljenim otvorom prema zapadu i jugu, a izbočenim, gotovo spojenim uz brdo. Ime dolini *Peri-česma* dali su Muslimani, a mi bismo je nazvali *Perijev izvor*.⁶

U Čepin smo stigli 20. lipnja, budući da je to mjesto udaljeno od *Pečuha* samo dan puta. Put je najprije brjegovit, dok se ne stigne u lijepi grad *Šikloš*, a potom ravan. Čim smo prešli vrlo velik i zašiljen vrh brda *Haršanj*, ugledali smo ravnicu koju oplakuje Dunav i Drava. Ova se ravnica prostire preko dosta velikog dijela Ugarske i većeg dijela Slavonije. Teško je reći kakva nam je slast obuzela dušu kad su nam oči opazile za kat niže ravne cjeline koje kao da bijahu na sve strane jednako izmjerene. To područje nije bilo ni presuho a ni neplodno, već natapano i vrlo ljupko urešeno poljima, pašnjacima i dubravama te nije bilo moguće okom obuhvatiti svu njegovu površinu. Jedino smo žalili što vidjesmo da postoje mnoge močvare i velika prostranstva zemljišta pod trščacima i šašom, koja još nisu bila isušena i pret-

formata, quæ siccare, & frugibus, pascuisque aptare cura nondum fuit. Ea tum a floribus *Senecionis paludosi*, qui auream cymam supra arundinem extulerat, pene tota flavescebant. Quoscumque autem campos via intercidit, eos levi purpura tinctos vidimus, quod *galegam officinalem* eo tempore floribus copiose se induentem nil minus frequenter ediderint, quam si ejus semine consiti fuissent. Eam plantam udis, & pinguibus locis delectari, sed, quod mirum, a pecoribus nunquam carpi observavimus. Eadem in regione Sclavoniæ campestri, & umecta ubique obvia; in provincia Posegana montibus clausa, siccaque se nobis non obtulit, nisi solitaria, tristisque habitu, præterquam in humilibus ad *Illovam* amnem, rursumque ad medicatas in *Daruvár* aquas adsitis locis, quibus frequenter comparuit.

Quamquam æstuosa hac anni tempestate siccatis paludibus *Darda Essekinum* expeditum foret iter, si rusticam tenere viam placuisset, eam tamen, quæ longioris temporis est, elegimus, ut per novam, manibus hominum nuper exaltatam viam in urbem inveheremur. Ea via *Essekinum* inter & *Bellye* interest, perductaque est ad lineam recta per summum aggeris audaci, & digno priscis Romanis opere paludibus instrati, ternisque magnificæ structuræ pontibus intercisi, atque utrinque perpetua proceri incrementi salicum serie marginati, futura perpetuum ad posterum, monumentum providentiæ MARIÆ THERESIÆ AUGUSTÆ, in quod Hungari, Sclavonesque immensos pene sumtus liberaliter contulere. Agger hic Dravo ipsa urbis moenia alluenti, & sublicio per eum fluvium pertenso ponti adversus fere occurrit, fructusque est, ut ponti olim *Essekinum* inter & *Dardam* continuis paludibus instrato, sed subjectis ignibus absumto suppleretur, & tolleretur aliquando infamia, qua frequentissimus ex Hungaria in præcipuam Sclavoniæ urbem transitus a seculo notabatur. Qua re multum jam præstitum est. Sed restat præcipuum, & Principe dignissimum opus, siccatio paludum, quæ magnam Hungariæ, Sclavoniæque ad Dravum adjacentis partem inutilem reddunt. Quam in rem unice necessarium est, novum Dravo, velut pigris aquis gliscenti fluvio alveum parare, ut recto, nullisque flexibus impedito itinere celerius fluere consuescat, properetque, quas sæpe aliunde immodicas accipit, aquas in Danubium potius effundere, quam mediis terris inferre.

vorena u plodno tlo za usjeve ili u pašnjake. Baš se u to vrijeme sve žutjelo od cvjetova sv. *Jakova*⁷ koji su promolili svoje zlatnožute glave iznad trske. A polja, koja je presijecao put, bijahu obojena laganim grimizom, koji su u to vrijeme obilno oslikavali cvjetovi *kozje trave*⁸ kao da su bila zasijana njenim sjemenom. Primijetili smo da ta biljka napose uspijeva u vlažnim i plodnim mjestima, ali je čudno što je stoka nikada ne jede. U istom području Slavonije posvuda su polja i vlažno tlo, no Požeška nam županija, zatvorena brdima, nije izgledala suha, već pusta i zaodjevena tugom, osim u nižim mjestima smještenim uz rijeku *Ilovu* kao i kod ljekovitih voda *Daruvára*, kojih ima u izobilju.

I makar je ove sušne godine put vodio od *Darde* do *Osijeka*, preko isušenih močvara, ipak nismo prihvatili taj meki seljački put, već smo izabrali onaj duži, koji su nedavno podigli ljudi, da se dovezemo u grad. Taj se put nalazi između *Osijeka* i *Bilja*, a vodi ravno po vrhu nasipa podignutog preko močvara, po uzoru na odvažno i dostojno djelo starih Rimljana, presijecan trostrukim mostovima veličanstvene građe.⁹ S obje su strane uz rub ceste bile posađene mladice vrba. Sve je to učinjeno kao trajna uspomena budućih pokoljenja po odluci CARICE MARIJE TEREZIJE i uz velikodušne izdatke Mađara te bezbrojnih Slavonaca. Ovaj se nasip proteže do samih zidina grada Osijeka koji oplakuje Drava, te prolazi drvenim mostom preko rijeke. Izgrađen je da nadomjesti raniji most koji je izgorio, a išao je iznad močvara između *Osijeka* i *Darde*, te da ukloni sramotu zbog nepostojanja prijelaza iz Ugarske u glavni grad Slavonije. Time je već mnogo učinjeno, ali ostaje glavno i vladara dostojno djelo, da se isuše močvare koje čine nekorisnim velik dio Ugarske i Slavonije koji leži uz Dravu. Zbog toga je potrebno načiniti novo korito Drave, kako bi se stajaćim vodama omogućio slobodan tijek te da se ravnim putem, bez ikakvih zavoja i zapreka ubrza tijek Drave kad primi mnogo vode sa svih strana, te da ih odvede u Dunav, a ne da ih razlijeva po okolnim područjima.

Essekinum situm est in regione plana, & campestri, ad sesquihoræ distantiam silvis denudata. Eo loco coloniam *Mursam* celebrem in historia Romana Pannoniæ Saviæ urbem stetisse, nemo jam dubitat. *Mursam* autem ab Imp. *Ælio Hadriano* conditam fuisse, cum solus hactenus *Stephanus Byzantinus* auctor fuisset, nunc etiam testis est inscriptio sarcophagi hoc primum anno in suburbanis Budæ, quæ *Neustift* vocant, inventi, quam Cl. *Schönvisner*, rei antiquariæ in Universitate Professor, nobiscum communicavit, potestate facta, ut vulgaremus. Ea talis est:

D.

M.

G POLLIO. G. FILIO. DOMO COL. AEL
MVRSA. MARCIANO VET. LEG. II. AD.
EX CA. QVI VIX. AN LX. CC. POLLI. MARIN
IANVS. ET MARCELLINA. ET MARTINA
FILI. ET HEREDES PATRI PISSIMO. F. C.

Hodierna Urbs modici ambitus, sed decora, vallis, fossisque egregie munitur. Suburbia & ampla, & frequentia sunt. Sed cum nos ruris divitiæ ab urbe avocarent, nihil pene in ejus decora intenti, nec plus, quam horam in ea morati *Tsepinum* properavimus, & cum sole occumbente pervenimus etiam. A viro spectabili *Joanne Capistr. Adamovich* S. C. R. M. a Consiliis, cujus juribus tota circum regio obnoxia est, pro nota in omnes humanitate, & veteri in nos benevolentia comiter, & cum gaudio accepti triduum resedimus. Quod tempus, etsi ad imperata negotia festinantibus longum, pro rerum tamen, quæ se nobis undique præbebant, varietate breve videbatur.

Quæcumque circum terræ maturis jam pene segetibus flavescebant, aut herbis, graminibusque lætissime virebant, eæ paucos ante annos inutilia, hominibus, pecudibusque inaccessa stagna fuere. Nemi tantum aut animi, aut voluntatis fuit, ut aquas terris detrahare auderet. Quam tamen rem vir hic non audacter minus adgressus est, quam feliciter perfecit, nihilque minus præstitit, quam si novas Regno terras adjecisset; majore idcirco jure earum possessor factus, cum eas

Osijek je smješten u ravnici, okružen poljima, ali bez šuma, na području poldrug sata hoda. Više nitko ne sumnja da je na tom mjestu nekada stajao slavni grad - za vrijeme rimske Savske Panonije bila je to kolonija *Mursa*¹⁰. *Mursu* je osnovao car *Elije Hadrijan*, o čemu je do sada pisao jedino *Stjepan Bizantinac*, no sada o tome govori i natpis sarkofaga, pronađen ove godine u podgrađu Budima, zvanom *Neustift*. Njega nam je objavio slavni *Schönwisner*, profesor arheologije na Sveučilištu, dopustivši da ga i mi objavimo. Natpis je sljedeći:

BOGOVIMA

MANIMA

GAJU POLIJU, SINU GAJA, RODOM IZ
KOLONIJE ELIJA MURSE. MARCIJANU,
VETERANU II. POMOĆNE LEGIJE, BIVŠEM
ČUVARU ORUŽJA KOJI JE ŽIVIO 60 GODINA.
POTOMCI I NASLJEDNICI GAJ POLIJE
MARIJAN, MARCELINA I MARTINA
PODIŽU NAJDRAŽEMU OCU

Današnji je grad skromnog opsega, ali je lijep, odlično utvrđen bedemima i jarcima. Podgrada su prostrana i napućena. No budući nas je iz grada dozivalo bogatstvo sela, nismo gotovo ništa mogli vidjeti od njegove ljepote, u njemu smo boravili svega jedan sat, jer smo žurili u *Cepin*. Tamo smo stigli kad je već zalazilo sunce. Primio nas je plemeniti muž *Ivan Kapistran Adamović*,¹¹ carski savjetnik, koji je posjedovao cijeli ovaj kraj. Zbog poznate uljudnosti prema svima te stare gostoljubivosti kojom smo bili primljeni, tamo smo ostali tri dana. To vrijeme, iako je nama, koji smo žurili obaviti određene zadatke, bilo dugo, zbog raznolikosti stvari koje su nas odasvud okruživale, činilo nam se kratko.

Sve što se oko nas na zemlji već žutjelo od skoro zrelih usjeva ili ugodno zelenjelo od trave i raslinja, sve je to prije nekoliko godina bilo beskorisno tlo, a za ljude i stoku nepristupačne močvare. Nikome nije toliko ležalo na srcu da vodu odvede sa zemlje. Ovaj je muž smiono pristupio poslu i sretno završio odvodnju te time pokazao kako se dobija nova zemlja za kraljevstvo. Stoga je većim pravom postao posjednik, jer je puk ovoga kraja oslobodio vode i povratio

ab aquis vindicatas rei publicæ restituit, quam cum ære comparavit. In solo fundo ad Tenye pertinente 500000 orgiis quadratis hodie pecorum greges impascuntur, in quibus ante binos solum annos lucii ejus magnitudinis, ut femur hominis crassitudine æquarent, retibus implicabantur. Feliciter evenit, ut solum nullis scaturiret fontibus; propter quod patentibus solum, nec crebris ad *Vukam* flumen perductis fossis, cum primum aquæ, quæ cultorum seu negligentia, seu imperitia per seculum forte resederunt, inveteraveruntque, delapsum habere coepere, campi siccati sunt, paucis lacunis retentis, quæ precibus rusticorum concessæ sunt, ut esset in vicino, ubi canabis, & linum macerari posset. Detersis aquis diffucillimam exposcebant operam cumuli terrarum, qui ad radices arundinum, caricumque exaltati, inæquales campos fecere. Iis tolendis atratri quoddam genus vir nobilissimus commentus est, cui pro vomere prægrandis, non ad perpendiculum normatus, sed ad libellam dispositus culter est, quo quasi quadam dolabra cumuli abraduntur. Eos ille in concavos acervos compositos primum aura, solibusque siccari patitur; mox igne supposito in cineres urit, quibus campos recenter siccatos spargit, ut sint foecundiores. Ita ex iniquissima loci qualitate habet aliquid, quo eum meliorem reddat. Atque hactenus fere industria cultoris pertinet, reliqua natura perficit, cujus in creando novo cespite mira est festinatio. Palustres enim plantæ pratensibus celeriter adeo locum cessere, ut nisi *poam palustrem*, *euphorbiam* etiam *palustrem*, *scutellariam galericulatam*, & paucas alias humoribus amicas plantas reperissemus, dubitari potuisset, fuerintne unquam his campis aquæ immorata? mirabamur maxime *trifolium fragiferum* in pabulo pecorum utilissimum densatis adeo caulibus crevisse, ut non forte, sed e jacto semine exiisse videretur.

Hactenus cura iis solum stagnis impensa est, quæ pigras, & fere coelestes tantum continebant aquas; nam quæ perennibus ipso e solo manantibus fontibus aluntur, quæque plus e piscium pretio spondent, quam terra e frugibus reddere posset, vivariis piscium relictæ sunt. Ejus naturæ est ingens illa aquarum moles, quæ pervetustæ arcis *Kolosvár* rudera circumit, ejusque est ambitus, ut a ripa ad arcem, cum brevissima est, duarum horarum sit navigatio; de qua tamen temporis mora multum detrahi oportere existimo, quod navigationem arundinum, salicumque, quibus oræ piscinæ ad magna spatia silvescunt, im-

državi, većma nego li da ih je kupio novcem. Danas na području koje pripada mjestu Tenja pase stoka na 500.000 kvadratnih hvati,¹² gdje su se pred dvije godine mrežama hvatale štuke velike i debele kao ljudska noga. Sreća je bila što iz tla nije izvirala podzemna voda, pa se stajaća voda mogla kanalima odvesti do rijeke *Vuke*.¹³ Kad su te stoljetne stajaće vode istekle, isušena su polja. Na zamolbu seljaka ostavljene su malobrojne jame da u njima namaču konoplju i lan. Nakon što je odvedena voda, nametnuo se drugi težak zadatak, a to je bilo uklanjanje hrpa povišene i neravne zemlje s korijenjem tršćaka, šaša i site, što je stvaralo neravno polje.

Da to izravna i skine zemlju, izmislio je ovaj plemeniti muž pravu koja je sličila plugu; ispred oral bio je veliki nož kojim su se kao nekim strugom ravnale hrpe zemlje, korijenje i nanosi. Sve to skupljeno sušio je u hrpama na suncu, zatim spalio te je njihove hrpe pepela raširio po tek isušanim poljima da bude još plodnija. Tako se i u zemlji najlošije kakvoće nađe nešto čime se može učiniti boljim. Eto dokle ide marljivost djelatnika, dok ostalo usavršava sama priroda, koja se žuri stvoriti čuda na novoj zemlji. Naime brzo su močvarne biljke ustupile mjesto livadskim travama tako da smo samo u nižim područjima pronašli *vlasnjaču barsku*, *mlječiku barsku*, kao i *grosničnicu* i još neke biljke koje vole vlagu.

Nikad se ne bi pomislilo kako je u ovim područjima nekada postojala stoljetna voda stajaćica. Divili smo se biljci vrlo korisnoj za stočnu hranu *djetelini bjeličastoj*, koja je rasla zbijenih stabljika tako da je izgledalo da nije samonikla već da je njeno sjeme bilo uredno posijano.

Do sada se posvećivala pozornost samo barama koje su sadržavale samo stajaću vodu i kišnicu. No one vode koje imaju trajne izvore iz tla i čiji je prihod od riba veći nego od usjeva ostavljene su kao ribnjaci. Takvi su ribnjaci u području velike vode koja okružuje ostatke prastare tvrđave *Kolodvár*.¹⁴ Od najkraće obale do tvrđave ima dva sata plovidbe. No i tu je trebalo mnogo vremena da se puno toga izvuče, jer je plovidbu sprječavala skoro neprohodna trstika i

pervia fere densitas impeditam faciat. E medio lacu exigua emergit insula, hominibus, præterquam piscatoribus, inhospita. In ea & horti vestigia superesse feruntur, & arbores pomiferæ, & mira crassitudine vites a seculo forte depositæ, quæ plurimas stupenda mole, sapore autem suavissimo uvas singulis annis perferunt. Eamdem aterrimam, humani brachii crassitudine angues frequentare dicuntur, mites adeo, & innocui, ut piscatoribus somni causa humi stratis medii sine noxa interjaceant; propter quod eorum aliquem mactare nefas ducitur, ne cæde unius irritati cæteri mansuetudinem deponant.

Insula hac anni tempestate omnibus, præterquam iis, quibus coenum non sordet, inaccessa fuit, quod consumptis siccitate, quæ arundines interluere solent, aquis pedestri solum itinere ad ipsam piscinæ oram perveniri posset; quod propter humi mollitiem intuitum esse constabat; mersis in coeno lumborum tenus hominibus. Qua in re malam nostram fortunam maximopere incusavimus, dolentes, occasionem nobis ereptam sive plantis stagnorum incolis, sive diversis, & forte novis aquatiliū volucrum generibus, quarum greges non solum aquas has frequentant, sed etiam inter carecta, salictaque piscinæ prætensa copiosam pullitiem educant, sine labore potiendi. Juva-bit tamen paucas, quarum quasdam tum accepimus, alias jam quondam eodem e loco missas Musæo intulimus, recensere. In his sunt *scolopax calidris*, *gallinago*, *limosa*;

Scolopax glottis? Rostro sursum recurvato, toto nigro; corpore subtus niveo, pedibus virescenti-nigris. Rectrices extimæ, in altero nostro specimine sunt albæ fusco fasciatæ, in altero totæ albæ immaculatæ.

Scolopax totanus? Rostrum rectum basi rubellum, apice inflexo nigro. Collum, pectus & abdomen alba fusco maculata. Uropygium niveum. Rectrices omnes albæ fusco fasciatæ. Convenit nostræ descriptio *Gmelini Itinerarii* Tom. III. pag. 254.

Ardea comata Pallasii Itinerarii Tom. II. pag. 715. In nostro specimine dorsum non est violascens, nec jubæ alarum caudam excedunt.

Ardea magnitudine, habituque comatæ *simillima*, ut ambigui simus, sitne ab ea sejungenda? Ejus hæc est descriptio: Capite lævi, fronte & collo supra, infraque sordide albo, testaceo, nigroque longi-

vrbe, kojima su zarasle obale ribnjaka. U sredini jezera izbija mali otok, nepristupačan ljudima, osim ribarima. Priča se da na njemu još postoje tragovi vrta, voćaka i čudesno velike loze, posadenih možda prije jednog stoljeća, koje nekim čudom svake godine donose grožđe vrlo ugodnog mirisa. Vele da taj otok posjećuju crne zmije debele poput ljudske ruke, ali pitome i bezopasne, tako da bez opasnosti leže među ribarima dok oni spavaju na zemlji. Zbog toga se drži da je zločin neku ubiti, jer bi ubojstvo jedne zmije promijenilo njihovu narav.

U ovo doba godine otok je bio nepristupačan svima osim onih kojima se ne gadi blato. Naime nakon što su isušene vode koje su tekle među trstikom, moglo se po tlu pješice stići do same obale ribnjaka. No poznato je da je tlo bilo nesigurno zbog mekoće, jer su ljudi tonuli u blato sve do bokova. Zbog toga smo se tužili u prvom redu na lošu sreću što nam se otela prilika da nešto doznamo o postojećim biljkama ovih močvara i o različitim, a možda i novim vrstama ptica močvarica. Jer ove vode ne samo da posjećuju domaća jata ptica već se ovdje, između šaša i vrbika, odgaja i brojna mladunčad. No ipak treba kazati kako smo mali broj ptica koje smo tada ulovili poslali muzeju kojemu smo već iz istog mjesta druge primjerke poslali. Među njima su u prvom redu ptice: *crvenonoga prutka*, *šljuka kokošica*, *krivokljuna prutka* sa savijenim kljunom prema gore, sasvim crnim, odozdo bijela tijela, nogu zelenkasto-crnih. Krajnje repno perje na jednom našem primjeru je bijelo s tamnim prugama, a na drugom sasvim bijelo.

Crveni prutak. Ima ravan kljun koji je na dnu crvenkast s crnim savijenim vrhom. Vrat, grudi i trbuh bijeli, sivo prošarani. Trtica poput snijega. Sve je repno perje bijelo s tamnim prugama. Našem opisu odgovara opis Gmelinova¹⁵ *Itinerara*, tom III., str. 254.

Žuta čaplja. *Palasijeve*¹⁶ *Itinerara*, tom II., str. 715. Na našem uzorku leđa nisu ljubičasta, niti krijeste prelaze rep krila.

Čaplja je po veličini i izgledu vrlo slična *žutoj čaplji* tako da smo sumnjali da li je treba od nje razlikovati. Izgleda ovako: glatka glava, čelo i vrat gore i dolje prljavo bijeli, crvenkasto i crno presvučeno po

tudinaliter liturato, e pennis ex sordide albo in dilute testaceum vergentibus, nigro marginatis; tectrices alarum testaceæ; abdomen, uropygium & femora alba; remiges priores sex dimidiato fuscae, albæque apice fusco, scapo nigro; secundariæ albæ scapo albo, postremis duabus a basi usque ad medium albidis, inde usque ad apicem testaceis; rectrices albæ, duabus mediis apice dilute testaceis. Rostrum album apice nigrum. An solo sexu a præcedente diversa?

Ardea obscura. Tab. II. Occipite crista dependente penna alba. Fronte, vertice, & nucha obscure castaneis, atque aureovirescentibus. Collo superius castaneo - ferrugineo; inferius, & pectore, abdomineque castaneo - albo - ferrugineoque longitudinaliter lituratis. Remigibus obscurius castaneis apice macula alba, rectricibus castaneis. Rostrum recurvo virescenti - nigro. Pedibus virescentibus brevibus. Statura, & habitus *ardeæ stellaris*. Cum eadem stellari, & *ardea 7ma Krammeri* novam divisionem facit; nam ceteris & rostrum brevius, magisque curvatum, & collum crassius, & pedes breviores, robustioresque habent.

Præter hæc ardearum genera, sequentia etiam occurrunt: *ardea ciconia alba*, & *nigra*, *ardea alba*, *ardea 3^{ia} Krammeri*, tota alba, crista dependente, rostro, superius nigro, inferius albido, pedibus nigris, duplo minor *ardea alba Linnæi*.

Pelecanus pygmeus. Pallas Itin. II. pag. 712. Tab. G. In nostro specimine puncta per collum sparsa nivea rarissima. Caput, & collum superne, & ad latera castanei coloris; Pectus, & corpus inferne tectum plumis obsolete fuscis castaneo marginatis, abdomine cano fusco maculato. Tectrices alarum nigræ, limbo undique atro denticulato, dentibus fuscis. Gula murina, rostro edentulo, pedibus nigris.

Colymbus urinator? pedibus lobatis, capite lævi, pileo e castaneo nigrescente. Collo supra, dorso, & tectricibus alarum testaceis, hinc inde ferrugineo tinctis. Corpore subtus albo; remigibus primariis obscure castaneis, secundariis albis, quæ faciunt maculam alarum quiescentium albam; rostro albo, mandibula superiore supra coloris nigri a basi versus apicem attenuati. Linea nigra inter oculos, & rostrum.

Charadrius illyricus. Tab. III. Caput, collum, & dorsum dilute fusca maculis longitudinalibus e fusco nigrescentibus, penna qualibet

dužini, iz perja koje prelazi iz prljavo bijelog u razliveno opekasto crveno, na rubovima crno, perje koje pokriva krila opekasto crveno, trbuh, trtica i stegna bijela, prednjih šest velikih krilnih pera je tamno i bijelo s tamnim vrhom, s crnim stabalcem, druga po redu su bijela s bijelim stabalcem, a posljednja su dva od baze sve do sredine bjelkasta, odatle do vrha opekasto crvena, repno veliko perje s dva srednja na vrhu je razliveno crvenkasto. Kljun je bijel s crnim vrhom. Da li se ova razlikuje od prethodne samo po spolu?

Tamna čaplja. Tab. II. Na zatiljku bijele boje visi krijesta. Čelo, tjeme i zatiljak tamnokestenjasti, leđa i glavno perje krila tamnokestenjasta te zlatnozelenkasta.

Vrat je odozgo kestenjasto-smeđ, a ispod, kao i na prsima te trbuhu kestenjasto-bijelo-smeđ, po dužini prljav. Veliko ledno perje je tamnije kestenjaste boje, s bijelom točkom na vrhu, veliko perje repa je kestenjasto. Kljun je zelenkasto-crն, savijen unatrag. Ima kratke zelenkaste noge. Stas i izgled su kao kod *bukavca nebogleda*. S tim bukavcem nebogledom čini novu podjelu *Kramerova*¹⁷ *sedma čaplja (bijela čapljica)*, jer imaju i kraći kljun te savijeniji deblji vrat, kraće i snažnije noge od ostalih.

Osim ovih vrsta čaplji postoje još sljedeće: *Bijela i crna roda, bijela čaplja, bijela čapljica* (Krammerova sedma) koja je sva bijela s visećom krijestom, crnim kljunom s gornje strane, dolje bjelkastim, crnim nogama, dvostruko manja od bijele Linnejeve čaplje.

Mali nesit, Pallasov *Putopis* II., str. 712, Tab. 9.

Kod našeg su uzorka vrlo rijetke točke, razbacane po vratu poput snijega. Glava i vrat odozgo i sa strane kestenjaste su boje, prsa i tijelo odozdo pokriveni neobično tamnim perjem, na rubovima je kestenjast, trbuh sijedo-smjeđ. Glavno perje krila je crno s rubom, posvuda crno nazubljenim, zubi tamni. Mišje ždrijelo, kljun bez zubi, noge crne.

*Plijenor*¹⁸. Plosnatih nogu, gole glave sa šesirićem kestenjaste boje. Odozgo vrat, leđa i glavno perje krila crvenkasto obojeno, tu i tamo sivo. Tijelo mu je ispod bijelo, gornje veliko perje repa je tamnokestenjasto, drugo je bijelo te čini bijelu mrlju na krilima kad miruju, ima bijeli kljun. Gornja čeljust odozgo crne je boje koja isčezava od dna prema vrhu. Crna crta između očiju i kljuna.

Vivak. Tab. III. Glava, vrat i leđa razliveno tamna sa sivo-crնkastim pjegama po dužini, svako pero s obje strane oko stabalca sve

circa scapum utrinque profundius fuscescente. Pectus & corpus subtus fuscescenti - album lineis longitudinalibus fuscis. Abdomen sordide album. Orbita oculi alba. Lineæ duæ, alia ab oculo, alia a rostro ad aures, includentes aream albam. Alæ forcipatæ; remiges primores nigræ, quarum duæ primæ medio macula alba lata; septima, octava, & nona apice macula alba; mediæ fuscæ, intimæ longæ fuscæ. Rectrices fasciis albis, fuscisque variæ. Rostrum a basi ad narium extremitatem cæruleum, inde nigrum. Pedes cinerei, femora seminuda. Magnitudo corvi monedulæ.

Rallus pusillus. Pallas Itiner. III. pag. 700.

Rallus dubius. Magnitudo fulicæ chloropi. Facies obsolete ferruginea. Gula sordide alba collari fusco lato cincta. Abdomen album. Vertex, cervix, dorsum fusco, & obsolete ferrugineo liturata. Latera corporis fusca; hypochondria fusca lituris obsoletis transversis ferrugineo - cinerascentibus. Remige prima extrorsum longitudinaliter alba. Rostrum, pedesque nigro - virescentes.

Sed nulla major varietas, quam accipitrum, quorum ea est temeritas, ut hominum neque præsentiam, neque tumultus veriti in ornithonem persæpe involent, ut præda potiantur. Eorum aliquos jam ita recensebimus, ut si, quod semper facere instituimus, certa fide assere nequeamus, ad quam e notis speciebus volucris referenda sit, ejus discriptionem pro nomine lectori daturi simus.

Vultur percnopterus. Femina tota fusca, lanugine capitis, collique alba.

Vultur cinereus auctorum. Mirum, cinereum adpellatum, cum sit colore fusco - nigrescente, fereque nigro propiore. Eum triquetra, nigraque, fasciis dilute fuscis marginata gulæ macula ab aliis secernit.

Falco ossifragus.

Falco cera luteo - viridi; cinereus; maculis abdominalibus longitudinalibus ferrugineis. *Krammeri* Elench. No. 12. pag. 329.

Falco cinereus. Caput, collum, pectus, & dorsum cinereo - cærulescentia, immaculata. Remiges primores sex supra atræ apicis limbo cinereo, infra a basi ad tertiam longitudinis albæ; reliquæ supra cineræ, latere interiore albæ, infra fere totæ albæ. Rectrices duæ mediæ totæ cineræ apicis limbo sordide albo, scapo fusco; reliquæ latere ex-

tamnije. Prsa i tijelo ispod prljavobijeli s tamnim crtama po dužini. Trbuh prljavobijel. Očna šupljina bijela. Dvije crte, jedna od oka, a druga od kljuna, do ušiju zatvaraju bijelo polje. Krila su poput škara; glavno perje krila je crno, na prvim dvjema perima u sredini nalazi se široka bijela mrlja, sedmo, osmo i deveto pero su s bijelom mrljom na vrhu, srednje perje je sivo, najdonje je dugačko sivo. Glavno perje repa je raznobojno, s bijelim i sivim trakama. Kljun je od dna do kraja nosnica plav, a odande crn. Noge pepeljaste, stegna polugola. Veličine čavke.

Štjoka kusica. Pallasov *Putopis*, III., str. 700.

Guša zelenonoga. Veličine liske. Neobično tamna. Guša prljavobijela, opasana širokim tamnim okovratnikom. Trbuh bijel. Tjeme, zatiljak i leđa omazani sivo i neobično tamno. Bokovi tijela sivi, slabine tamne, obojene neobičnim poprečnim tamnopedeljastim bojama.

Prvo letno pero prema vani je po dužini bijelo. Kljun i noge crnozelenkaste.

No nema veće raznolikosti od one u jastreba, koji su toliko neoprezni da se ne boje ni nazočnosti ljudi ni buke te često ulijeću u kokošinjac samo da bi se domogli plijena. Spomenut ćemo neke njihove vrste, kako smo to uvijek činili, no ako ne možemo sa sigurnošću utvrditi u koju od poznatih vrsta spada, tad ćemo čitatelju dati samo opis i ime.

Sup (*Bijela crkavica*). Ženka sva siva, s bijelom mrljom na glavi i vratu.

Sup starješina. Čudno je što je nazvan sivim budući da je sivo-crnkaste boje, čak bliže crnoj. Od drugih ga razlikuje trokutna crna rubna mrlja guše s razbacanim sivim trakama.

Žutoglava kostoberina.¹⁹

Sokol žučkasto-zelenkastog lica, siv, s duguljastim potrbušnim mrljama boje rde. *Krammerov Popis*, br. 12., str. 329.

Sokolovka. Glava, vrat, prsa i leđa sivo-plava, bez mrlja. Ima šest letačkih krila prvog reda odozgo tamnijeg vrha sa sivim rubom, s donje strane od dna do trećine dužine su bijela, ostala su s gornje strane siva, na unutarnjoj strani odozdo su gotovo sasvim bijela. Dva srednja upravljačka pera su posve siva s prljavo-bijelim rubom vrha; badrljica tamna, ostala su na vanjskoj strani jače siva, s unutarnje bjel-

teriore angustiore cinereo; interiore albedo fasciis transversis cinereis plerumque non integris; scapo vario, ad fascias fuscescence, alibi albo. Corpus inferne, abdomen, & cauda inferne, femoraque alba immaculata. Cera luteo - viridis. Rostrum nigrum, pedes lutei alti. An forte femina præcedentis? An accipiter sub - cæruleus *Briss.* Ornith. I. pag. 106.

Falco cera flava, cauda subfurcata fasciata, corpore castaneo - ferrugineo, capite albidior. *Krammer Elench.* No. 5. pag. 326.

Falco marginatus. Caput & dorsum fusco & ferrugineo varium, pennis fuscis ferrugineo marginatis. Tectrices alarum & caudæ fuscæ apicis limbo ferrugineo. Remiges omnes fuscæ fasciis pluribus obscurioribus apice albo - ferrugineo. Rectrices fuscæ fasciis quatuor latis fusco - nigrescentibus albo utrinque marginatis, apice albo. Corpus inferne totum ferrugineum maculis longitudinalibus, subovatis, fuscis, pennis singulis ferrugineis, scapo, & utrinque a scapo fuscis. Cauda inferne albescens fasciis transparentibus. Cera cærulescens. Pedes lutei. Magnitudo Gallinæ.

Falco Nisus.

Falco æruginofus.

Falco rubiginosus. Caput totum albescenti - luteum genis utrinque rubiginosis; Corpus inferne totum albescentiluteum macula in pectore irregulari rubiginosa. Corpus superne fuscum, tectrices alarum fuscæ apicibus albescentibus. Remiges fuscæ, latere exteriori cano, interiore fusco fasciis albis pluribus. Rectrices fuscæ, fasciis quatuor testaceis. Pedes lutei. Rostrum nigrum.

Falco subbuteo.

Falco cera lutea; pedibus, exceptis digitis, lanatis, corpore testaceo maculis nigris, capite, & collo albidioribus. *Krammer Elench.* No. 10. pag. 329.

Nullum pene est rei rusticæ genus, cui amplissimus duarum, triumve sibi adjacentium possessionum fundus, in æquam plerumque planitiem usque ad Danubium porrectus, inde in vineaticos colles leniter adsurgens, tali cultore non ultra se præbeat. De ipsa autem colendi ratione, quoniam nihil a nostra diversum habere nobis visa est, non attinet dicere. Inter familiares plantas hic non minus, quam in vi-

kasta s poprečnim sivim tracima uglavnom isprekidanima; badrljica je kod traka tamna, a drugdje bijela. Tijelo odozdo, trbuh i rep odozdo te stegna čisto su bijela. Lice žuto-zeleno. Kljun je crn, noge visoke, žute boje, možda je to ženka prethodnog? Ili pak jastreb pod "caeruleus *Briss*".²⁰ Ornith., str. 106.

Sokol žućkasta lica, sivkasta repa s prugama, tijela boje kestinja i rde, glave svjetlije. *Krammer Elench.* br. 5., str. 326.

Jastreb kokošar. Glava i leđa tamna i raznolike boje rde sa sivim perjem, na rubovima boje rde. Perje koje pokriva krila i rep tamno, na vrhovima s crvenkastim rubom. Sve letno perje je tamno s više tamnijih traka na bijelo-rđastom vrhu. Repno upravljačko perje je tamno s četiri široke, tamne, crnkaste trake na rubovima bijelim s obje strane i s bijelim vrhom. Tijelo je odozdo potpuno tamno s uzdužnim točkama, poluovalnim, tamnim, pojedinim rđastim perjem, s tamnom badrljicom i s perjem koje je tamno s obje strane badrljica. Rep je odozdo bjelkast s poprječnim trakama. Lice plavkasto. Noge su žute. Veličine kokoši.

Kobac ptičar

Eja piljulača

*Hrdasti sokol*²¹. Cijela glava bjelkasto-žuta a obrazi s obje strane crvenkasti, tijelo odozdo potpuno bjelkasto-žuto s hrđastom nepravilnom točkom na prsima. Tijelo odozgo tamno, pokrivačko perje krila tamno s bjelkastim vrhovima. Letno perje tamno, vanjski bok s jed, nutarnji taman s više bijelih traka. Upravljačko repno perje je tamno s četiri trake boje cigle. Noge žute. Kljun crn.

Sokol grlaš.

Sokol žutog lica; noge su, osim prstiju, rutave, po crvenkastom tijelu su crne mrlje, dok su glava i vrat s bijelim. *Krammerov Elenchus*, br. 10, str. 329.

Gotovo da ne postoji ni jedna vrsta poljodjelstva kojoj prostrano područje od dvaju ili triju susjednih posjeda, koje se proteže uglavnom u ravnici sve do Dunava i odande se lagano diže u brježuljkaste vinograde, uz dobrog obrađivača ne bi odgovaralo. A o samom pak načinu obrađivanja, budući da nismo vidjeli ništa drukčije od našeg, ne treba posebno kazivati. Među udomaćenim biljkama ovdje se ništa

cina Hungariæ regione *holcus saccharatus* locum habet, quod ejus panicula vice scoparum sit in usu. Semina ejus aves cohortales optime implent, sed raro granarium subeunt, quod prius quam maturescunt, a passeribus leguntur. Ab hac avium depopulatione immune est aliud *holci* genus panicula nutante, racemosa, cujus tamen culturam hodie coloni abnuunt, quod folliculi semen ejus adeo arcte comprehendunt, ut pene extricari nequeat.

Præcipua, quoniam & quæstuosissima in hoc laxissimæ pastionis rure est parandi, tuendique omnigeni pecoris cura. In ea nobis placuit, quod pecora equina æque, ac bubula, præter equos nobilitate pretiosos, per summos etiam hiemis rigores extra stabula servantur. Sed nequid forte contristentur, in vasta tempestate in spatiosam aguntur aream. In ea sunt nubilaria ex una parte aperta, & id ab area, quo, cum libuerit, succedere possint. Qua re & valetudini pecorum plurimum consulitur, & agris quoque prospicitur, cum sit, quod in eos ex area exportetur.

Inter plantas sponte nascentes sola pene memoratu digna se obtulit *Glycirrhiza echinata*, eo etiam singularis, quod cum humilem, concavamque, nec quindenarum orgyarum quadratarum mensura majorem impleat aream, neque in campestri hac regione, neque deinde in montana, aut collina, utcumque eam requireremus, usquam comparuit. Locus hic situs est propter viam, qua e *Tsepin* in *Tenye* procurrimus, ut satisfaceremus amicissimæ invitationi Perill. D. *Antonii Adamovich*, qui eo in pago villam habet, in qua, quandocumque a negotiis provinciæ, cui a commentariis est, otium nactus est, operibus rusticis vacat, nobilissimique Patris sui imitatione curas inter rem publicam, & familiarem partiri discit. *Glycirrhiza* hæc nostra, quoniam in quibusdam, quamvis non maximi momenti, notis ab *echinata* nobis cognita discedit, breviter describi meretur. Est igitur ejus radix fusiformis unum & dimidium, quin etiam duos pedes longa. Caules ex eadem radice plurimi, frondosi, sulcati, glabri, trium, quatuorve pedum altitudine, non, ut apud *Pallas* in aprico, & sub sole humi strati, sed erectissimi. Petiolus foliorum communis striatus brevissimis, & raris pilis adpersus. Stipulæ parvæ hastatæ. Foliorum lanceolatorum paria 5-6, impari breviter petiolato. Flores purpurei, in spicam conicam, densissimam ex alis foliorum longissime pedunculatam collecti. Legumen di-

manje ne uzgaja *medunika* nego li u susjednom području Ugarske, jer se njezin klas koristi za metlice. Njezino sjeme odlično jede domaća perad, no rijetko dođe u žitnice jer ga prije pojedju vrapci nego li dozrije. Od pohare ovih ptica otporna je jedna druga vrsta s klasom koji je u ljuski poput grozda, no ovu kulturu danas ipak seljaci zanemaruju, jer mošnjice tako čvrsto drže sjeme da se gotovo ne može iščupati.

Budući da je i najizdašnija, osnovna je briga ovog gospodarstva nabavljanje i čuvanje svakovrsne stoke zbog vrlo lagane ispaše. Tu nam se svidjelo što i po najvećoj zimi jednako čuvaju konjsku i govedu stoku izvan štala, osim skupocjenih plemenitih konja. Ali da nekom ne bi bilo žao stoke, ona ipak može za vrijeme velikog nevremena boraviti u prostranim ograđenim dvorištima. Naime tamo postoje obori koji su otvoreni s jedne strane i kamo stoka može doći kad joj se prohtije. Ovaj način uzgoja mnogo koristi i zdravlju stoke i njivama, jer se iz obora gnoj iznosi na njive.

Među samoniklim biljkama, kazivanja je vrijedan *sladić*, jedinstven i u tome što iako nizak i skučen, ne ispunjava ni 15 kvadratnih hvati u dvorištu, a nismo ga pronašli ni u polju, niti poslije u brdima ili na brežuljcima, iako smo ga tražili. Ovo je mjesto smješteno kraj puta kojim smo išli iz *Čepina* u *Tenju* da udovoljimo vrlo prijateljskom pozivu presvijetlog gospodina *Antuna Adamovića*,²² koji u tom selu ima dvor.

Tamo se on bavi gospodarskim poslovima kad god nije zaposlen u Županiji, gdje je zapisničar, te tako slijedeći svoga plemenitog oca uči kako se dijele javne brige od privatnih.

Iako se ovaj naš *sladić* ne baš osobito razlikuje od nama poznatog ježinastog, ipak zaslužuje da se ovdje ukratko opiše: dakle, ima raširen korijen dugačak jednu i pol, pa čak i dvije stope. Iz istog korijena izlazi mnogo stabljika, granatih, izbrazdanih, glatkih, visokih tri ili četiri stope, ali nisu kao kod *Pallasa*, da leže na otvorenom ili na suncu po legle po tlu, već su vrlo uspravne. Zajednička peteljka listova je nazubljena i posuta vrlo kratkim i rijetkim dlačicama, struči su mali kopljasti. Ima pet do šest pari kopljastih listova, s kratkom nejednakom peteljčicom. Cvjetovi su grimizni, skupljeni u vrlo gust stožast klas, koji na dugačkoj peteljci strši

spermum, ovatum, compressum, spadiceum, basi levigatum, extremo echinatum.

Ceterum in campis eadem, quæ ubivis, nota plantarum varietas, fereque sola in siccissimis locis *Centaurea calcitrapa* occurrit, quæ rarius alibi reperitur. In viis pedibus pecorum, rotisque curruum quondam obtritis, cumprimum ab injuria requiscunt, *polygonum aviculare* frequentissime subnasci, avidissimeque a suibus carpi observavimus. Incolis *verbascum blattaria*, quod *ambrosianam* appellant, in pretio est, quod caulis minute concisi, spicæque decocto gutturis malo medentur. Idem alveo vice aquæ infusum, potumque suibus eodem gutturis malo laborantibus remedium est. Sed hoc efficacius apud suos decoctum radicis *arctii lappæ* esse dicitur. In agris obiter inspectis has fere fatis linternascentes plantas reperimus; *nigellam sativam, delphinium consolida, trifolium arvense, melampyram arvense, stachin erectam, daucum carottam, bromum arvensem, & secalinum*, quo nulla alia segetibus magis infesta herba. In agris propter silvas positus *aristolia clematidis*, in apricis *serratula arvensis* abundabat, atque hæc usque adeo, ut a pappo seminis ejus arva candidarentur.

In silvis nulla non arbor vulgaris, præter *acer tartaricum* frequentissimam tota Sclavonia stirpem, & quoddam *fraxini* ab excelsiore diversum genus, quod ornum esse autumamus. Nam *fraxinum ornum*, posteaquam illam ipsi annis abhinc quinque in *Vörös-berény* florentem reperimus, Hungariæ quoque indigenam esse, satis constat. Utrumque *fraxini* genus insedit *meloe vesicatoria* ea multitudine, ut congiorum mensura legi potuisset. Inter frutices *ligustrum vulgare* rusticis præcipuum est, quod aqua, quam cum ejus foliis coxere, dentes pecoribus lavant, cum eos vacillantes, & salivis fluidum os habent.

Non alia regio animalculorum feracior est. Eorum præcipua jam commemorabimus.

Scarabæus sacer. Linn.

Scarabæus rufipes. Scopoli. Muticus, scutellatus. Capite, & thorace nigris piceis. Elytris rubro-nigrescentibus, striatis, marginatis. Pedibus, antennisque rufis. 3. lin. long. Thorax nitens admodum, convexusque dimidium totius longitudinis æquat.

iz krila listova. Leća je dvodjelna (*dispermna*), jajolika, zbijena, kestenjaste boje, na dnu glatka, a pri vrhu ježasta.

Od ostalih biljaka u poljima je ono isto šarenilo kao i svuda te se gotovo jedino u vrlo suhim mjestima javlja zečina *bodljikava*²³. Na stazama, svojevremeno utrtime nogama stoke i kotačima kola, čim malo otpočinu od gaženja, raste *troškot*,²⁴ a primijetili smo da ga svinje vrlo pohlepno jedu. Stanovnici cijene *divizmu poljsku*, koju nazivaju *ambrozijana*, jer kad se malo podrežu stabljike i skuhamo klasovi, liječi bolest grla. Kad se to ulije u korito umjesto vode kao pojiilo za svinje, postaje ljekovit napitak protiv bolesti grla. No, kažu da je od toga djelotvorniji lijek kuhani korijen biljke čička. Na njivama, koje smo usput posjetili, gotovo zajedno rastu sljedeće biljke: *crnjika hranjiva, kokotić, djetelina zečja, urodica*²⁵, *čistac, mrkva, ovsik i stolasa*²⁶, od koje nije opasnija za usjeve ni jedna druga trava. Na njivama pokraj šume uspijeva *vučja stopa*, a sunčana mjesta obiluju *pili-com*,²⁷ bijele se polja od pahuljica njezina sjemenja.

U šumama nema nikakva neobična drveta, samo u cijeloj Slavoniji vrlo često stabla *žestilja*²⁸ i vrste *bijelog jasena* različitog od višeg, što smo držali da je *crni jasen*. Naime nakon što smo i sami poslije pet godina našli da crni jasen uspijeva u *Vörös-Berenyu*, sasvim je očigledno da je on udomaćen i u Ugarskoj. Na jednoj i drugoj vrsti jasena namnožio se *mjeburasti meloj*²⁹ toliko da bi se mogle nabrati pune kace. Među plodonosnim biljkama seljaci osobito cijene *kalinu* zato što se vodom u kojoj se kuhalo njezino lišće stoci peru zubi kada oklimave i kada stoka ima slinu koja curi iz usta.

Ni jedno područje nije bogatije kukcima od ovoga. Spomenut ćemo najčešće: *sveti kotrljan*. Linné.³⁰

Kotrljan smedih nogu. Skoplov³¹. Bez bodlji, štitast. Glava i prsište s crnim točkama. Pokrilje je crveno-crvenkasto, nazubljeno i obrubljeno. Noge i ticala smeđa. Dužina: tri crte.³² Prsište jako sjajno i ispupčeno, zaprema polovicu cijele dužine.

Scarabæus spinipes. Scopoli. Muticus, scutellatus scutello exiguo. Caput viridi - æneum: Thorax lateribus, & antice testaceus, medio subfuscus, & pro varia positione viridi - æneus, globosus, corpore latior, punctatus punctis impressis, in lateribus (quod in nullo hactenus observavimus) poro magno aperto. Elytra lineata subfusca, fascia transversa testacea duplici, aut rectius elytra tectacea, lineis longitudinalibus bis transversim interruptis. Pedes octo ex integro testacei, femoribus, exceptis anticis fusco - nigris, valde crassis. Tibiæ spinosæ. Long 5. lin. Thorax longitudine elytrorum.

Scarabæus pulicaris. Scopoli. Muticus, scutellatus, capite & thorace nigris nitentibus; elytris sublineatis, antennisque rufis. Long 3/4 lin. Thorax cum capite dimidium longitudinis exiguo momento superat.

Scarabæus hybridus. Scopoli. Muticus, scutellatus. Caput, thorax, elytraque colore profunde viridi aureo. In singulis elytris abdomen non tegentibus maculæ sex impressæ profunde ferrugineæ. Abdomen pedesque rubro - cuprei, villosi. Long. 4. lin.

Scarabæus æneus. de Geer.

Scarabæus mus niger. Voet.

Lucanus Caraboides. Linn.

Hister nanus. Similis Pygmæo Linn. sed minor; totus ater, elytris striis longitudinalibus nonnihil arcuatis tribus tenuissimis. Long. vix 1/3 lin. Tab. VIII. Fig. 10. II.

Curculio papillosus. Scopoli. An tuberculatus Mülleri Zool. Dan. Corpus, caput, antennæ atræ. Elytra, thoraxque a terra firmiter adherente cinerea, tuberculis, seu papillis politis atris, in elytris quidem in series quatuor longitudinales dispositis, papillis in serie extima, & media maximis; in thorace irregularibus. Figura corporis totius subglobosa. Long. 2 1/2 lin.

Curculio hispidus. Linn.

Similis. Müll. Zool. dan.

Suturalis. Fabricii.

Icosandriæ. Scopoli.

Colva. Linn. palustris. Scopoli.

Kotrljan s bodljom na nozi. Skoplov. Bez bodlji, s malim štitom. Glava zeleno-mjedena, prsište sa strane i sprijeda crvenkasto, u sredini sivkasto i prema položaju zeleno-mjedeno. Okrugao, širi u tijelu, tijela poprskanog s utisnutim točkama, na stranama (što nismo primijetili ni kod jednog do sada) s velikim otvorenim rupicama. Pokrilje s tamnim prugama s dvostrukom poprječnom crvenkastom trakom, točnije crvenkasto pokrilje s dvjema poprječnim duguljastim isprekidanim crtama. Ima osam potpuno crvenkastih nogu sa stegni-ma (osim prednjih tamnih - crnih), vrlo debelih. Tibije su dlakaste. Dužina: četiri crte. Prsište je dužine pokrilja.

Bubast kotrljan. Skoplov. Bez bodlji, štitast, glava i prsište crno sjajni; pokrilje mu je potcrtano s podcrtama, ticala su smeđa. Dužina 3/4 crte. Prsište s glavom jedva da prelazi polovicu dužine.

Hibridan kotrljan. Skoplov. Bez bodlji, štitast. Glava, prsište i pokrilje izrazito zeleno-zlatne boje. Na svakoj strani pokrilja, koje ne pokrivaju trbuh, nalazi se šest utisnutih mrlja boje izrazite rde. Trbuh i noge crveno-bakrenaste, dlakave. Dužina: četiri crte.

Mjedeni krtoljan. De Geer³³

Kotrljan - crni miš. Voet.

Jelenak. Linné

Grabežljivi kornaš. Sličan Linnéjevom pigmeju, ali manji; sav je crn, s pokriljem koje ima tri vrlo tanka, nešto zakrivljena, uzdužna reza. Dužina: jedva trećina crte. Tab. VIII. slika 10. i 11.

Četkast bušać (žižak). Skoplov ili Müllerov³⁴ *kvrgast*, danska zoologija. Tijelo, glava i ticala su crna. Pokrilje i prsište, od zemlje koja se čvrsto priljubila, siva su, s nabrekli-nama odnosno crnim glatkim bradavicama koje su raspoređene na pokrilju u četiri niza po dužini, s najvećim bradavicama na krajnjem i prednjem nizu; na prsištu su nepravilne. Cijelo tijelo je poluokruglo. Dužina je 2,5 crte.

Kosmast bušać³⁵ (žižak). Linné

Bušać - sličan. Müll. Zoologia danica.

- *rebrast.* Fabricijev³⁶

- *icosandrije.* Skoplov.

- *vretenast.* Linné. Šibast. Skoplov.

Syngenesiæ. Scopoli.

punctatus. Scopoli.

Silpha atrata, thoracica, quadripunctata, rugosa, ferruginea, scabra. Linn.

Silpha porcata. Griseo - testacea, antennis nigris. Thorax lineis elevatis crassiusculis tribus; totidem tenuioribus longitudinalibus omnibus in quovis elytro. Intra lineas has pars interrupta lineolis nigris notata. Long. I. Lin.

Attelabus mollis, & ceramboides. Linn.

Attelabus fasciatus. Scopoli. *Notoxus*. Caput, & thorax nigra modice villosa. Elytra nigra aliquantum villosa punctis longitudinalibus impressis, fasciis flavis duabus, una in medio, alia ad apicem, angulo ad basim elytri externo rubroflavescente. Femora dimidio nigra, & testacea, velut & tibiæ, & tarsi. Pectus nigrum, abdomen tectaceum. Long. 3-4 lin.

Cerambyx coriarius, alpinus, tristis, scalaris, oculatus, imbricornis. Linn.

Cerambyx hispidulus. *Hispido* Linnæi paulo major, ceterum illi similis, nisi quod fascia ad basim elytrorum lata huic nivea: item antennæ non rufescentes, sed nigræ, tertio a basi articulo ultra dimidium niveo, reliquis atris, annulis niveis.

Cerambyx fasciculatus. *Stenocorus Scopoli*. Habitu *hispido* Linnæi similis: sed thorax inermis; antennæ pilosæ, parte articulorum superiore nigra, inferiore cinereo flavescente. Thorax & caput nigra. Elytra fascia in medio alba lata, infra quam tubercula nodosa, in singulis, duo, quæ junguntur linea alba versus apicem elytrorum nonnihil procurrente.

Cerambyx bipunctatus. *Stenocorus Scopoli*. Caput, antennæ, elytra nigra. Thorax rubro - flavus punctis duobus nitentibus nigris. Pedes rubro - flavescentes, tarsi nigris. Long. 3 1/2 lin.

Cerambyx rugosus. *Stenocorus Scopoli*. Niger, thorace subplano, nitente, fere orbiculari, submarginato. Elytris rugosis mollibus, submedium coarctatis, versus apicem latioribus, ad basim cupreo viridi-

- istorodan. Scopolov.

- točkast. Scopolov.

Rovac crn, s oklopom, s četiri točke, naboran, hrđav, hrapav. Linné.

Rovac svinjski. Sivo-crvenkast, ticala crna, prsište s tri podeblje uzdignute crte; isto toliko tanjih duguljastih na svakoj strani pokrila. Među ovim crtama nalazi se prekinuto područje označeno crnim crtama. Dužina: jedna crta.

Pipe meke i strizibuba. Linné

Pipe povijene. Skopolova hrastova pipa. Glava i prsište crni, malo kosmati. Crno pokrile nešto kosmato s utisnutim dugoljastim točkama, s dvije žute trake, s jednom u sredini, a s drugom prema vrhu, s vanjskim crvenožučkastim uglom kod baze pokrila. Stegna napola crna i crvenkasta kao i potkoljenica te zastopalja. Crna prsa, trbuh crvenkast. Dužina: tri do četiri crte.

Strizibuba, kožar, alpska, žalosna, stepeničasta, okasta, krovna. Linné.

Strizibuba kosmata. Malo veća od Linnejeve dlakaste, u ostalo me slična, osim što su trake kod baze pokrila kod ove poput snijega, nadalje ticala nisu smeđkasta već crna, treći članak od baze preko polovice je bijel, ostali crni, prsteni crni.

Strizibuba povijena. Skopolov *stenokor* (kore). Po izgledu sličan Linnéjevoj dlakastoj, ali prsište nezaštićeno; ticala dlakava, gornja strana članaka crna, donja sivo-žučkasta. Prsište i glava crni. Pokrile s bijelom širokom prugom u sredini, ispod koje se nalaze čvoraste bradavice, dvije na svakoj strani, koje se spajaju s bijelom crtom koja se pruža prema vrhu pokrila.

Strizibuba s dvije točke. *Stenokor Skopolov*. Glava, ticala i pokrila crni. Prsište crveno-žuto s dvije sjajne crne točke. Noge crveno-žučkaste, zastopalje crno. Dužina: tri i pol crte.

Strizibuba naborana. Skopolov *stenokor*. Crna s poluravnim oklopom, sjajnim, gotovo okruglim i porubljenim prsištem. Pokrile smežurano i meko, ispod polovice stisnuto, prema vrhu šire, kod

bus, ad apicem cupreo rufescentibus. Long. 5. lin. Idem Styriam etiam superiorem incolit.

Leptura melanura, & varietates ejusdem, *sanguinolenta*, *detrita*, *arcuata*, *arietis*, *præusta*. Linn. *Dubia Scopoli*, *aquatica fasciata*. de Geer.

Leptura bilineata. *Stenocorus* Scop. Antennæ, thorax, pedesque nigra, scutellum album. Elytra nigra lineis curvis ad futuram versus basim elytrorum sursum coeuntibus; apice elytrorum albo. Long. 1 1/2 lin.

Leptura rubens. *Drionus ruber*. Scop. Antennis, capite, thorace, elytris, pedibus, pectore, abdomineque concoloribus rubris. Femoribus ex rubro fusciscentibus. Long. 2 3/4 lin. A leptura rubra auctorum diversa.

Leptura bicolor. *Cantharis bicolor*. Scop. Antennis, capite, thorace, abdomine, pedibusque rubro - flavescenscentibus. Oculis, pectore, & elytris nigro - cæruleis. Long 4 1/4 lin.

Necydalis major, & *cærulea*. Linn.

Necydalis viridis. Solo colore viridi excepto, quo & caput, & thorax, & elytra colorantur, cæruleæ simillima.

Lampyris sanguinea. Linn. nigro - rubra. de Geer.

Cantharis sanguinolenta.

Elater ruficollis, *castaneus*, *balteatus*, *tesselatus*. Linn.

Cicindella germanica, *campestris*, *riparia*. Linn.

Buprestis chrysostigma, & *rustica*. Linn. *rosacea*, *nebulosa*, *hungarica*. Scop. *Cyanea*. Fabric.

Buprestis degener. *Elater*. Scop. Mucro pectoris desideratur. Tota nigra. Oculi rubro - flavescenscentibus. Thorax minutissime punctatus maculis tribus aurantiis, una in medio ad apicem, duabus in margine laterum ad basim. Elytra longitudinaliter punctato - lineata punctis impressis, maculis subrotundis aurantiis octo in quovis elytro. Long. 3. lin.

Buprestis panonica. *Mordella*. Scop. Magnitudine varia inter 3 & 4 lin. longitudinis. Variat etiam colore, jam viridi - aureo, jam cæru-

baze bakrenasto-zelena, kod vrha bakrenasto-smedkasto. Dužina: pet crta. Ista živi i u gornjoj Štajerskoj.

Leptir crn i njegove varijacije; *crvenkast*, *strt*, *savijen*, *iskrivljen*, *spaljen*. Linné. *Dvojan* Skoplov, vodenasto-trakast. De Geer.

Leptir s dvije crte. *Stenokor* Skoplov. Ticala, prsište i noge crne, štitić bijel. Crno pokrilije sa savijenim crtama kod šava koje idu zajedno gore prema bazi pokrilija; vrh pokrilija bijel. Dužina je jedna i pol crta.

Kornjaš crvenkast. *Drionus crveni*. Skoplov. Ticala, glava, prsište, pokrilije, noge, prsa i trbuh crveni. Stegna crveno-smedkasta. Dužina: dvije crte i tri četvrtine. Različita je od crvene lepture drugih autora.

Kornjaš dvobojan. *Babak dvobojan*. Skoplov. Ticala, glava, prsište, trbuh i noge crveno-žučkaste. Oči, prsa i pokrilije crno-plavkasti. Dužina: 4,25 crte.

Svilac veći i *žuti*. Linné.

Svilac (popić) zeleni. Osim zelene boje, kojom su obojeni glava, prsište i pokrilije, vrlo je sličan plavičastom.

Krijesnica crvena. Linné *crno-crvena*. De Geer.

Babak krvav.

Skočibuba hrdasta, *kestenjasta*, *pojasasta*, *četverokutasta*, Linné.

Krijesnica njemačka, *poljska* (polje), *priobalna*. Linné.

Metulj sa zlatnom točkom i *seljački* Linnéov *ružin*, *maglast*, *mađarski*. Skoplov. *Ljuskar*. Fabricijev.

Metulj izrođen. *Skočibuba*. Skopoli. Nedostaje mu prsni brid. Sav crn. Oči crvene-žučkaste. Prsište vrlo sitno istočkano trima pozlaćenim točkama, jedna u sredini prema vrhu, a dvije na rubu strana kod baze. Pokrilije po dužini s utisnutim točkama u obliku točkaste crte i s osam poluokruglih pozlaćenih mrlja na svakoj strani pokrilija. Dužina: tri crte.

Metulj panonski. *Mordella* (Kornjaš). Skoplov. Različite veličine; dugačak između tri i četiri crte. Različite je boje, sad zeleno-zlatan, sad plav, sad ljubičast. Ticala su crna. Glava, prsište i pokrilije

leo, jam etiam violaceo. Antennæ nigræ. Caput, thorax, elytra concoloria, minutissime punctata punctis prominentibus. In elytrorum sutura ad 1/4 longitudinis ab apice puncta duo alba, in quovis nempe elytro unum. In annulo abdominis primo macula alba superne, in 2do & 3.^{tia} una inferior, altera superior; in ultimo infra. Elytra attenuata.

Buprestis 22 punctata. Convenit cum degenerate. Discrimen est in thorace huic magis convexo, & quod macula flava media desideretur; marginales quoque maculæ admodum parvæ. In quovis elytro maculæ, aut rectius puncta aurantia undecima.

Buprestis flavo - fasciata. Habitu præcedenti similis. Thorax absque macula cinereus a villis albis copiosissimis, ad basim tubere lineari. Elytra fasciata fascia aurantia duplici, supra, & infra quas punctum unum aurantium. Abdominis segmenta 3 ultima, & pectus a villis alba. Tab. VII. Fig. 12.

Buprestis dubia. Ex integro concolor, profunde fusco - rubescens. Thorax minutissime punctatus admodum convexus postice ad latera quasi dentatus. Tab. II. Fig. 11.

Buprestis biguttata. Thorax niger, minutissime punctatus. Elytra lævia, exiguo intervallo a basi gutta magna flavo - rubescente. Tab. VII. Fig. 13.

Tenebrio mortisagus & gibbus. Linn. *tristis*, *caprea*, *flavus*. Scop.

Tenebrio maxillosus. Scop. Alatus. Maxillæ admodum magnæ, crassæ, & porrectæ. Totus niger. Thorax globosus minutissime punctatus. Elytra punctata punctis profunde impressis, lineis duabus longitudinalibus. Long. 6 1/2 lin.

Tenebrio scaraboides. Antennæ, pedesque testacea. Caput nigrum. Thorax & elytra a pilis albescentibus cana. Elytra lineata corpore breviora. Abdomen a pilis albescens. Long. 2/3 lin.

Tenebrio rufus. Per totum concolor, fusco - rubens. Thorax marginatus, subplanus, nitens. Elytra lineata. Latitudo fere ubique eadem I. lin. Long. 2 2/3. lin. Tab. VII. Fig. 4.

Meloides adamovichiana. Toto habitu similis meloe vesicatorio; sed antennæ admodum breves extrorsum crassiores, aut potius clavatæ. Maxilla cornea magna. Caput porrectum. Antennæ, pedesque, &

podjednake boje, vrlo sitno istočkani s upadljivim točkicama. U šavu pokrila dvije bijele točke do četvrtine dužine od vrha, naime na svakoj strani pokrila po jedna. Gore u prvom trbušnom prstenu odozgo bijela mrlja, u drugom i trećem jedna dolje, a druga gore, u posljednjem ispod. Pokrilje stanjeno.

Metulj s dvadeset dvije točke. Nađe se i "nepravilan". Kod ovog je razlika više u konveksnom oklopu i što mu nedostaje srednja žuta mrlja, a na rubovima su mu sasvim male mrlje. Na svakoj strani pokrila ima jedanaest mrlja, točnije zlatnih točaka.

Metulj žuto-prugast. Po izgledu je sličan prethodnom. Prsište bez mrlja pepeljasto od vrlo brojnih bijelih dlačica, prema bazi s uzdužnom bradavicom. Prugasto pokrila s dvostrukim zlatnim prugama, iznad i ispod kojih ima jedna zlatna točka. Tri posljednja dijela trbuha i grudi bijeli od dlaka. Tab. VI., slika 12.

Metulj dvojni. U cijelosti iste boje, jake sivo-crvenkaste. Prsište vrlo sitno istočkano, jako konveksno prema dnu, sa strane nazubljeno. Tab. VII., slika 11.

Metulj s dvije točke. Crno prsište, vrlo sitno istočkano. Glatko pokrila, u malom razmaku od baze velika žuto-crvenkasta pjega. Ostalo crno. Tab. VII., slika 13.

Mračnjak samrtni i grbast. Linnéov *žalostan*, *kozji*, *žut*. Skopolov.

Mračnjak jabučast, Skopolov. Krilat. Obrazi vrlo veliki, debeli i pruženi. Sav je crn. Prsište kuglasto, vrlo sitno istočkano. Pokrila s jako utisnutim točkama i s dvije uzdužne crte. Dužina: šest i pol crta.

Mračnjak kotrljast. Ticala i noge crvenkaste. Glava crna. Prsište i pokrila sijedi od bjelkastih dlačica. Pokrila sa crtama kraće od tijela. Trbuh bjelkast od dlačica. Dužina: dvije trećine crte.

Mračnjak hrđast. Sav istobojan, sivo-crvenkast. Prsište narubljeno, poluravno, sjajno. Pokrila s crtama. Širina gotovo svuda ista - jedna crta. Dužina dvije i dvije trećine crte. Tab. VII., slika 4.

Adamovičev majak. Izgledom sličan majku koji proizvodi mjehuriće no ticala su mu vrlo kratka, prema van deblja, točnije poput čavla. Veliki obraz poput roga. Glava ispružena, ticala, noge i obrazi

maxilla testacea. Caput, thorax, elytraque flexilia viridia auro nitentia. Long. 4. lin. Tab. IX. Fig. 1.

Cicada hemiptera. Caput flavum, in fronte utrinque lineis subtilissimis fuscis parallelis novem versus os decrescentibus, nec non in parte capitis superiore maculis duabus nigris. Oculi pro diverso situ jam ex integro fusci, jam dimidio flavi fuscique. Thorax niger macula media flava. Elytra, corpus dimidium pene non tegentia, flava macula duplici longitudinali fere triangulari nigra. Pedes, & abdomen flava. Long. 1 3/4 lin. Tab. IX. Fig. 7.

Cicada viridis. Caput flavescens linea frontis longitudinali media intensius flava. Inter oculos stemmata duo atra, atque inter hæc punctum atrum. Thoracis pars antica flavescens, postica viridis scutello flavo. Elytra viridia duabus lineis longitudinalibus pallidis prope hyalinis. Pectus & abdomen intense flava. Long. 2 1/3. lin. Tab. IX. Fig. 6.

Cicada dubia. Habitu *spumariæ* similis, sed dimidio minor. Caput flavescens apice frontis nitente nigro - fusco. Thoracis pars anterior flava, posterior fusca. Scutelli apex acuminatus albus. Pectus nitens nigrum. Pedes omnes pallidi. Tab. IX. Fig. 8.

Papilio Camilla, *Sybilla*, *Briseis*, *Semele*, & *Hermione*. Linn. *Europine*. Esper.

Papilio Lucilla. *Systematisches Verzeichniss der Schmetterlinge der Wienergegend*. Alarum pagina superior nigra, fascia communi alba, in superioribus e maculis 9, quarum duæ mediæ maximæ; in inferioribus 8; Præter has in disco alarum maculæ albæ subrotundæ 4, & ad basim linea alba. Alarum pagina inferior fusco - cinamomea, fasciis iisdem. Tab. V. Fig. 5. 6.

Papilio Leucothoe. Linn. Tab. V. Fig. 3. 4.

Papilio Kolosvarensis. Magnitudo Pap. *Prorsa*. Alarum anticae superne nigrarum maculæ aliæ fulvæ, aliæ pallide sulphureæ, cum fascia fulva venis nigris distincta; margo interior niger punctis minutissimis flavo-virescentibus. Alis posticis superne fascia triplex, suprema e maculis 7 flavis oblongis plerisque, media fulva punctis majoribus 6 nigris, infima nigra punctis 6 albis. Antennæ superne nigro alboque annulatæ, inferne ex toto fulvæ. Tab. IV. Fig. 5. 6.

crvenkasti. Glava, prsište i pokrilije savijeni, sjaje se zeleno-zlatno. Dužina četiri crte. Tab. IX., slika 1.

Cvrčak polukrilni. Glava žuta, na čelu s obje strane devet vrlo tankih smeđih crta koje padaju prema ustima, na gornjoj strani glave dvije crne mrlje. Oči ovise o položaju, sad su sasvim sive, sad napola žute i tamne. Prsište je crno sa žutom mrljom u sredini. Pokrilje gotovo da ne pokriva pola tijela, žuto s dvostrukom uzdužnom, skoro trokutastom crnom mrljom. Noge i trbuh žuti. Dužina crta i tri četvrtine. Tab. IX., slika 7.

Cvrčak zeleni. Žučkaste glave, crta po dužini na čelu u sredini žuta. Između očiju dva crna vijenca, a među njima crna točka. Prednji dio prsišta žučkast, stražnji zelen sa žutim štitićem. Zeleno pokrilije s dvije uzdužne blijede skoro staklaste crte. Prsa i trbuh vrlo žuti. Dužina dvije crte i jednu trećinu. Tab. IX., slika 6.

Cvrčak dvojni. Po izgledu je sličan pjenušavom cvrčku, ali upola manji. Žučkasta glava sa sjajnim crno-tamnim vrhom čela. Prednji dio prsišta žut, stražnji taman. Vrh štitića šiljast, bijel. Prsa sjajnocrna. Sve noge blijede. Tab. IX., slika 8.

Metulj Kamilin, *Sibilin*, *Briseidin*, *Semelin* i *Hermionin*. Linné. *Europski*. Esper.

Metulj Lucilin. Sistematski popis leptira bečkog kraja. Gornja strana krila crna, sa zajedničkom bijelom trakom, na gornjima ima devet mrlja, od kojih su dvije srednje najveće; na donjima osam, osim ove na disku krila, četiri poluokrugle bijele mrlje, a kod baze je bijela crta. Donja strana krila boje tamnog cimeta, s istim trakama. Tab. V., slika 5. i 6.

Metulj Leucotoe. Linné. Tab. V., slika 3. i 4.

Metulj Kološvarski. Veličina kao kod metulja raširenog. Odozgo na prednjim krilima tamnožute i blijedo-sumporne mrlje s tamnožutom trakom išaranom crnim crtama, nutarnji rub crn s vrlo malim žuto-zelenkastim točkama. Na stražnjim krilima odozgo trostruka traka, najgornja sa sedam uglavnom žutih podužih mrlja, srednja tamnožuta sa šest crnih većih točaka, najdonja crna sa šest bijelih točaka. Prstenasta ticala odozgo crna i bijela, a odozdo tamno-žuta. Tab. IV., slika 5. i 6.

Papilio maturna. Linn. Tab. V. Fig. 1. 2.

Bombyx ilicifolia, *hebe*, *villica*, *plantaginis*, *furcula*, *curtula*, *aulica*, *graminis* &c. Linn.

Phalena noctua *Batis*, *glyphica*, *leporina*, *sponsa*, *nupta*, *pacta*. Linn.

Phalena noctua variabilis. Cristata, spirilinguis, palpis recurvatis. Thoracis pars antica pilis testaceis, postica jam canis, jam griseis, jam griseo-viridibus. In tergo fasciculi 2 pilorum plerumque testaceorum, alias fuscorum. Alæ anticæ colore variant jam viridi, jam rubescente, jam olivaceo, fascia triplici, suprema latissima, in qua macula reniformis una integra, & una oblongo elliptica. Suprema hæc fascia a sequente dividitur lineis tribus, quarum extremæ pro vario situ vel pallide albæ, vel rosaceæ, media ejusdem cum fascia subjecta coloris. In hac ad marginem interiorem macula flavo testacea. Infima fascia ubique linea alba cingitur, habetque albas maculas 2, unam in medio, alteram minorem ad marginem externum. Alæ inferiores concolores. Tab. VI. Fig. 3.

Singulare quoddam animalculi genus carectis innasci ferunt, quod si bubulum pecus cum herbis forte deglutiverit, certam mortem, inflato non multo post ventre, in viscera recepit. Quocirca rustici, quoniam noxiæ hæc bestiolæ in familias distributæ secretis hinc inde inter carecta sparsis sedibus habitant, ab iis pecora sepibus abstinere. Nos, cum hæc dicerentur, intelleximus, & antiquatam jam veterum de bupreste, & nuperam de *curculione paraplectico* agrestium in *Scania* querimoniam instaurari, quæ sitne justo, an levi, vel nullo momento concepta, quoniam neque animalculum, neque herbam, cui fere soli immorari dicitur, videre nobis concessum fuit, constituere non valemus, nec, si vidissemus, sine aliquo rei ipsius experimento auderemus, eo minus, quod celebris Linnæus in simili accusatione *phellandrium aquaticum* inter, & *curculionem paraplecticum* ambiguus, utrum damnaret, definire non est adgressus. Ab erroris periculo magis nos abesse existimamus, si mortem potius a venenata quavis planta, manantibus ejusmodi locis crescere adsueta, quam imprudens forte pecus carpsit, quam a bestiolis, quarum aculei persæpe venenati, sed esus plerumque innoxius est, conferri putemus.

Metulj zreo. Linné. Tab. V., slika 1. i 2.

Svilac (*Bumbak*) *brastov*, *tup*, *seoski*, *lisnast*, *viličast*, *pokračen*, *sobni*, *travnat* itd. Linné.

Noćni geometrid, *Batis*, *zečji*, *zaručeni*, *oženjeni*, *obećani*. Linné.

Noćni leptir različit. S krijestom, spiralnim sisalom i unatrag okrenutim pipalima. Prednji dio prsišta s crvenkastim dlakama, stražnji, sad sa sijedim, sad sa sivobijelim, sad opet sa sivobijelo-zele-nim. Na leđima dva svežnjića dlaka poglavito crvenkastih, drugdje tamnih. Prednja krila mijenjaju boju sad u zelenu, sad u crvenkastu, sad opet maslinastu, s trostrukom trakom, i to onom gornjom vrlo širokom, gdje se nalazi mrlja u obliku bubrega, a drugom duguljasto-eliptičnom. Ova gornja traka dijeli se od sljedeće trima crtama, od kojih su krajnje prema različitom položaju ili blijedo bijele ili ružičaste, a i srednja je iste boje kao podložna traka. Na toj je traci kod nutar-njeg ruba žutocrvenkasta mrlja. Najdonja je traka posvuda opasana bijelom crtom i ima dvije bijele mrlje, jednu u sredini, a drugu manju kod vanjskog ruba. Donja su krila istobojna. Tab. VI., slika 3.

Priča se da u šašu postoji poseban rod kukčića, te ako ih govedo slučajno proguta s travom nastupa sigurna smrt, jer se nedugo poslije toga napiri trbuh. Budući da ove štetne životinje žive u hrpama među šašom, seljaci ne puštaju stoku na ispašu, već je drže u ograđenim oborima. Kad su nam ovo pripovijedali, shvatili smo, da se tu zapravo radi o staroj tužbi na *metulje* i o novim pritužbama na *žižak* kod seljaka u Skaniji.³⁷ Ipak, nismo se usudili ništa utvrditi, jer niti smo vidjeli životinjicu niti travu na kojoj boravi, kako se priča. No da smo i vidjeli, ipak se ne bismo usudili ništa reći bez ispitivanja same stvari, tim manje što je slavni Linné pri sličnoj optužbi sumnjao na *vodenu kukutu* i *žižak*, promišljajući koji je od njih štetan. Stoga držimo da se trebamo više kloniti opasnih zabluda, jer je moguće da smrt prije izaziva neka otrovna biljka koja obično raste u tim mjestima, a koju slučajno nerazborito jede stoka, nego životinjice, čiji su žalci istina često otrovni, ali kao hrana bezopasni.

Cum jam triduum in amoenissima hac villa interquievissemus, VIII. Kalendas Julius ab ea *Posegam unius*, sed longæ diei itinere venimus. Eo via primum plana, & velut in regione perpetuis silvis obsita, annosis quercubus obumbrata, deinde superatis, qui *Verötzensi*, Poseganæque provinciis medii interveniunt, montibus, modicis clivis inæqualis, sed plerumque aperta perducit. Quæcumque autem via silvis interjacet, ea non justam solum laxitatem, sed etiam arbores ab utroque latere disraratas, & desectis fruticibus interlucatas habet, ut ad eam distantiam, e qua latrocinantium atrocitas mortem ex insidiis ejaculari posset, silva sit illustris. In hoc itinere, quod celeritas breve fecit, nihil legimus, præter *sparganium erectum ramosum*, & *ranunculum linguam* hic pusillum, sed cujus altitudinis modus alibi longitudinem hominis multum excedebat, & *Oenanthen fistulosam* propter stagnum in *Naschitz*, quod oppidum Illustrissimæ *Pejachevichianæ* genti obnoxium, montibus subjacet, qua parte ad Verötzensem provinciam spectant. In eo accepimus exiguam sulphuris portionem in quodam horum montium recessu, qua aquæ pluvie præcipiti lapsu fossam cavarunt, inventam. Singulare in ea nobis visum, quod cum rubeo saturato colore sit, nativum nihilominus, sine alienigenæ alicujus naturæ, præterquam ejus, a qua colorem traxit, admixtione, sulphur, nec sandaracha sit. Non dubium, quin, si, qua quæ indicum fecere, adverso itinere iretur, ad sedem ejus materiæ perveniri posset.

Ab eo oppido via per summum montis non sane parvi perducta est, quæ cum jam propter montis arduitatem jumenta defatiget, eo etiam viatorem moratur, quod male adcuratur, nec raro, crebris aquarum coelestium cum impetu se devolventium vi, fossis, cavata, vechiculis, hominibusque periculum creat. Montis ima, summaque pars argillosa, siliceaque mediam quamdam materiam interjacentem habet, a qua, quoniam via nigrescit, Cons. *Taube* fugaci oculo falsus est, ut lithanthracem esse existimaret, errore eo majore, quo minus ad eam similitudinem accedit, cum sit potius molybdena, nec inanis, sed argento penetrata. Cubat hæc materia in ipso summo solo, viamque nigritudine inquinat; inde per arctissimam vallem, aut rectius per exesam aquis fossam perpetua vena in adversam Poseganam vallem continuatur.

Budući da smo već tri dana boravili u ovom ljupkom dvoru, 24. lipnja smo pošli iz ovog mjesta i za jedan dan dugog putovanja stigli u Požegu. Do tamo najprije vodi ravna cesta i, kao u kraju okruženom vječnim šumama, pod sjenom je stoljetnih hrastova. Zatim, nakon što prođe brda koja dijele Virovitičku i Požešku županiju vodi preko manjih, nejednakih, ali uglavnom otvorenih padina. Svaka cesta koja prolazi šumom ne samo da je dovoljno široka, već joj je s obje strane prorijeđeno drveće, a očišćena je i od posječenog grmlja da bi na udaljenosti s koje bi divljaštvo razbojnika moglo iz zasjede usmrtniti čovjeka šuma bila providna. Na tom putovanju nismo ništa osobito ubrali zbog velike žurbe, osim ježinca i ovdje dosta niskog *žabnjaka kaljušnjaka* (čija je visina drugdje mnogo premašivala visinu čovjeka). Osim toga blizu močvare kod Našica, grada koji se nalazi u posjedu presvijetle obitelji *Pejačević*³⁸, našli smo *trbulju*³⁹. Grad se smjestio na padinama podno brježuljka prema Virovitičkoj županiji. U njemu smo dobili malo sumpora, koji je pronađen u nekom skrovištu ovih brda, tamo gdje su kišne vode svojim naglim padom iskopale jarak. Posebno smo opazili da je bio zasićen crvenom, potpuno prirodnom bojom, bez ikakve primjese druge tvari, osim one od koje je sumpor dobivao boju, a nije crveno-žuta. Ako bi se išlo suprotnim putem, kako je to voda označila, nema sumnje da bi se moglo doći do sjedišta njegove tvari.

Od toga grada cesta je išla po vrhu ne baš malog brda. Ona je prilično usporavala putovanje, jer su se konji umorili zbog težine uspona, ali i zbog toga što je bila loše održavana i izrovana rupama od čestih kiša, koje su svom silinom padale u obliku pljuska, što predstavlja pravu opasnost kolima i ljudima. Najniži i najviši dio brda je glinenast i kamenit, dok srednji sadrži neku tvar od koje se put crni (usporedi *Taubea*)⁴⁰, pa je Taube mislio da je ugljen. Zabluda je to veća što tvar manje odgovara ugljenu, prije je olovna, ali prožeta srebrom. Ova tvar leži pri samom vrhu tla i prlja cestu crnilom. Odatle se put nastavlja preko vrlo uske doline, točnije preko klanca koji je izdubila voda, koja svojim tokom ide prema suprotnoj Požeškoj dolini.

Cum primum ad summum montis perventum est, simul nova se aperuit regio, extensionis modo illa, quam reliquimus, inferior, amoenitatis autem laude vel pulcherrimis superior; simul via non tolerabilem se modo, sed, quantum immodica montis declivitas patitur, commodam etiam se præbuit, ut vel ex eo intelligi posset, ab eo velut termino Poseganam provinciam ingressos nos esse.

Posegam non inexpectati venimus. Jam enim ad inclytum provinciae magistratum ab Excelso Regio Consilio mandatum perlatum fuerat, quo nobis consilio, reque adesse jubebatur, & commendatitiae quoque literae ab Excellentissimo supremo ejus provinciae Comite pervenire; quod grati recolimus. Quamquam autem is magistratus, atque in eo præcipue is, qui vicaria potestate provinciae præest, eo incitamento non egeret, gaudebat tamen id sibi potissimum imperatum esse, quo nihil provinciae optabilius evenire potuisset, & jam per imperium licere, quod, si occasio se obtulisset, dudum voluntate fecisset. Intelligebant enim viri sagaces, probique, quanti & universorum, & cujusvis intersit, quæ provida natura cuius regionis dona contribuit, ea perspecta habere, ne turpi beneficii ignoratione pretiosissimarum sæpe rerum, quæ forte sub pedum vestigiis imprudentibus sponte nascuntur, fructus ad nullum pertineat. Cum primum igitur intellectum est, velle nos, quantum in ea festinatione liceret, oculos per provinciam circumferre, certatim omnes ad se invitare, consilio, re, operaque adjuvare, quæ nossent quisque, in medium conferre, paucis, nihil non agere, ut brevis nostra commoratio nobis jucunda, regioni utilis evaderet. Cui tantæ tot nobilium virorum in nos humanitati cum testimonium reddimus, ab ea jam nunc fraudata eorum expectationis veniam promittimus, tanto magis, quod eorum nonnullos non solum negotii nostri fautores, sed laborum testes, & fere comites habuimus.

Hospitium, mensamque, dum ea in urbe moraremur, AA. RR. PP. Ordinis S. Pauli primi Eremitæ liberaliter obtulere; quæ utraque eo libentius amplexi sumus, quod non ignoravimus in ejus regiminis domo, & certius nos solum cubile habere, atque ea, quæ interdum cooperimus, nullo interveniente ad lucubrationem vespertinam facilius conficere, &, si forte animum relaxari oporteret, in optatissimo doctorum virorum consortio respirare nos posse. Grammaticam, & amoeniores literas hi Patres in ea urbe profitentur, mira & docentium

Čim smo došli na vrh brda, odmah se ukazao novi prostor, opsegom manji od onog kojeg smo ostavili, ali ljepši, ljupkiji i raznolikiji. Osim toga, cesta je bila, koliko je to dopuštala padina dosta velikog brda, prostrana, tako da možeš vidjeti da smo od te granice već ušli u područje Požeške županije.

U Požegu nismo stigli neočekivani. Naime već je ranije stigla odredba Visokog kraljevskog vijeća časnom Županijskom poglavarstvu. Njome je bilo određeno da nam se pomogne savjetom i djelom, pa je tako došla i pismena preporuka samog velikog župana te županije, što sa zahvalnošću spominjemo. I premda Poglavarstvo, a napose onaj koji se nalazi na čelu Županije kao županov zamjenik, nije trebao taj poticaj, ipak su se svi radovali što nam je bilo naredeno ono od čega Županija nije mogla ništa ljepše poželjeti. Shvaćali su mudri i čestiti Požežani kolika je korist od onoga što bi, ukoliko im se pruži prilika, činili i svojom voljom. Čuvati darove koje je brižna priroda dala svakom kraju, kako ne bi zbog nepoznavanja najdragocjenijeg, koje možda pod nerazboritim tragovima nogu samo raste, propao plod, od posebnog je značenja. Odmah se dakle shvatilo da mi želimo, koliko je moguće u žurbi, svrnuti oči po županiji i sve pozvati k sebi da nas takmeć se pomognu savjetima, stvarima i djelom i da pred nas iznesu sve ono što znaju te da od malih stvari ništa ne propuste, kako bi ovaj naš kratak boravak bio ugodan, a Županiji i koristan. Budući smo se upoznali s velikom ljubaznošću tolikih plemenitih ljudi, mi im obećajemo oprosteno zbog njihova sada već iznevjerena očekivanja, to više što su neki bili ne samo pokroviteljima naše djelatnosti već i svjedocima i gotovo pratiteljima naših napora.

Dok smo boravili u gradu, gostoprinstvo i hranu su nam rado pružali mnogopoštovani oci reda sv. Pavla, prvog pustinjaka.⁴¹ Oboje smo to rado prihvatili; znali smo da ćemo u njihovoj kući imati sigurnu sobu te ćemo ono što preko dana započnemo, moći lakše dovršiti pri večernjoj svijeći, kad nam nitko ne smeta. Osim toga, ako budemo trebali rasteretiti svoj duh, tad ćemo ga moći odmoriti u vrlo ugodnom razgovoru s ovim učenim muževima. U tom gradu ovi oci poučavaju gramatici i lijepim umijećima s čudesnim zadovoljstvom

cum contentione, & discipulorum profectu; cujus rei experientiam cepimus, cum literariæ adolescentum exercitationi interessemus. Gymnasio præst R. D. *Georgius Barjactari*, vir sacris, profanisque virtutibus egregie politus, quem propitio Deo sibi concessum provincia agnoscit. Ejus viri humanitati plurimum nos debere profiteamur. Præterquam enim, quod propter nostram sermonis Illyrici ignorationem interpretem se nobis præbuit, assiduus et iam in itineribus comes, in laboribus adjutor, in dubiis consultor fuit.

Posegana provincia perpetuis, atque fere in ellipticum orbem flexis montium jugis a reliqua Sclavonia, finitimaque Croatia separatur. Hæc illi ab occasu adjacet, a meridie confinia *Brod*, & *Gradiška*, ab ortu & septemtrionibus Verözensis Sclavoniæ provincia. Longitudinis ejus modus ab ortu in occidentem duodenis passuum milibus absolvitur, latitudinis a meridie in septemtriones binis. Qua parte montes e vicina Croatia accipit, arctiores valles gramine lætissime inlectas, solum autem arabile collinum habet: deinde recedentibus paulatim a se montibus latescit, atque postremo in amplum se campum explicat præaltis undique montibus circumventum, quem *campum Poseganum* adpellant. Eapropter ipsa natura velut indicium faciente in duas regiones provincia tribuitur, quarum alteram montanam *Processum superiorem*, campestem aliam non exclusis, qui eam amplectuntur, montibus, *Processum inferiorem* adpellant. Superior e quinque Dynastiis coalescit, inferior a denis. Utraque fontium, & fluentium aquarum multitudine irrigua, atque idcirco nunquam non herbis, graminibusque vestitissima, perpetua juvena hilarescit. Montium ipsorum non trux, horridusque aspectus, sed læta arduitas, silvis ab imo ad summum continuatis, asperamque saxorum calvitie occultentibus. In iis mirati sumus, plerorumque omnium altitudinem non moliter assurgere, sed subito attolli, esseque præruptam: ut appareat, immensam illam aquarum molem, quam quondam eos continuisse verisimile est, non leniter pluribusque rivis defluxisse, sed præcipiti lapsu uno alveo effusam fuisse. Montium soliditas, etsi nusquam nobis hiare visa est, non est tamen absque specuum inanitatibus, de quibus nihil ad memoriam dignum ab incolis accepimus. In silvis constans arborum similitudo, solis fageis saltibus cum quernis alternantibus, præterquam in summis paucorum montium apicibus, quibus pinus inna-

samih profesora i divnim napretkom učenika, kako smo to i sami iskusili, kad smo sudjelovali na literarnim vježbama mladića. Na čelu Gimnazije nalazi se štovani gospodin *Djuro Barjaktari*,⁴² izvanredno nakićen svetim i svjetovnim vrlinama, za kojeg veli Županija da joj ga je poslao sam dobri Bog. Mnogo trebamo zahvaliti naobrazbi toga čovjeka. Osim što nam je bio tumačem (zbog našeg neznanja hrvatskog jezika), bio je također i brižnim pratiteljem naših putovanja, suradnikom u djelatnostima i savjetnikom u sumnjama.

Požeška je županija odijeljena od ostale Slavonije i susjedne Hrvatske stalnim i savijenim u gotovo eliptičnom krugu obroncima brda. Slavonija joj leži sa zapada, s juga se nalaze međe *Brod* i *Gradiška*, s istoka i sjevera Virovitička županija. Dužina je županije od istoka do zapada 12.000 koraka, a širina od juga do sjevera dvije tisuće. Sa strane s koje dolaze brda iz susjedne Hrvatske uske su doline pokrivene bujnom travom, a za oranje brježuljkasto tlo, zatim se, pošto se brda polako od nje povlače, ono proširuje i napokon se pretvara u prostrano polje odasvud okruženo visokim brdima, koje nazivlju *Požeško polje*. Prema tome, kao da je sama priroda razdijelila Županiju na dva dijela, jedno je brdovito: *Gornji okrug*, a drugo s poljem ne isključujući sasvim brda, jer ga okružuju, zove se *Donji okrug*. Gornji se okrug sastoji od pet gospodarstava, a Donji od deset. Oba su natapana mnoštvom izvora i tekućih voda, te stoga stoka tamo uvijek pase obilnu travu na ispaši. Pogled na sama brda nije odbojan i zstrašujući, već se radi o privlačnoj uzvišici, s neprekidnim šumama od dna do vrha, koje skrivaju surovu kamenitu golet. Bili smo zadivljeni što se većina brda ne uzdiže u vis polagano, već naglo, i što su strma, te se čini da se ona ogromna količina vode koja se nekoć tu nalazila, najvjerojatnije strmoglavlila u jedno korito, a nije otekla polako i u mnogim potocima. Iako nigdje nismo vidjeli otvorena brda, ona ipak nisu bez špiljskih jama, no o njima nismo saznali ništa što bi zavrjedilo spomena. Sve drveće u šumama je slično, visoke bukve s naizmjeničnim hrastovima, osim na samim vrhuncima nekih brda gdje raste

scuntur. In monte *Pappuk* *ilex aquifolium* sat frequenter reperitur. Rustici quercuum quatuor distinguunt genera: quercum *Cerris*, quam *Cer* adpellant. Ea nullum, præterquam lapidosum, solum respuit. Utilis est fructu, sed non materia, cuius ad solum fere lixivum salem usus est; quercum *robur fæminam*, quam *campestrem* (*Luxnyák*) vocant, quod plano, pinguique campo optime convalescat. Glandes perfert ceteris majores, sed materiam creat parum durabilem, & ad continendos liquores minime accommodatum; quercum *robur marem* raro & amaro fructu summis montium cacuminibus delectari solitam, quam *Rást* vocant; quartam *Kittnyák* adpellant. Ea pronis montium lateribus innascitur, estque fructu, quoniam dulcedinem, saporemque castaneæ imitatur, præcipua. Glandes perfert plurimas in cumulo sessiles calici mollibus & quasi sericeis squammis oblecto inhærentes; folio est amplo, pinnatifido, laciniis non remotis, trilobatis, obtusis, lævibus.

Tantæ cum sint silvæ, ferarum tamen pecudum exiguus est numerus, varietas autem nulla, raris tantum damis, iisque fere solitariis timide hinc inde pascentibus; quod in tanta sive autumno suum domesticorum ad fruges roburneas legendas, sive æstate bubuli & capri ni pecoris ad herbas carpendas frequentia nullam habet admirationem, quoniam saltus magis, quam feris ad quemvis sonum trepidantibus conveniat, vocales sint. Non desunt tamen lupi, vulpesque, quin & binas lynces ante plures annos in montibus ad *Czernek* pertinentibus occisas fuisse, vir quidam gravis testis est. Quicumque autem sunt magis reconditi saltus, eos *bonasiæ* frequentant, ex universo volucrum genere in epulis præcipuæ.

Ceterum negari non potest, regionem omnibus pene naturæ donis cumulata esse; quod cum in universum est verissimum, multo maxime in eum, quem *Poseganum* vocant, campum convenit. Pene cogitari nequit, quid in hoc non planæ semper positionis, sed clivis inæquali, arvis, pratisque, & lucis vario, crebris præterea amnibus interciso campo ad aptissimam rerum non solum varietatem, sed etiam distributionem adjici possit, ut sit amnoenissimus. Addunt ad regionis decorem viæ publicæ insigniter strata, & qua omnis provincia se porrigit, quaquaversum productæ, nihil optimis quibusvis inferiores, nisi quod, velut in minore commeantium frequentia, paulo sint angu-

omorika. Na planini *Papuk* dosta je česta česvina. Seljaci razlikuju četiri vrste hrasta: *quercus Cerris*, koji nazivaju *cer*, a podnosi samo kamenito tlo. Koristan je njegov plod, ali ne i drvo, koje se koristi samo za lukšijsku sol. Drugi je *quercus robur foemina*, koji zovu *lužnjak* (poljski), jer najbolje uspijeva na ravnom i plodnom tlu. Donosi veći žir od ostalih ali daje drvo koje je manje trajno i najmanje prikladno za burad. *Muški hrast* je onaj koji zovu *rast*, s rijetkim i gor- kim plodom, a raste na najvišim vrhuncima brda. Četvrti nazivaju *kit- njak*, raste na padinama brda, ima poseban plod, koji je sladak i miriše poput kestena. Ovaj hrast rodi mnogo žira koji se drži u okrugloj čaški, u mekanom sjedištu, kao i svilenoj čahuri. Ima prostran široki list nalik peru s okrajcima koji nisu udaljeni, s tri su režnja, tupi i glatki.

Premda postoje tolike šume, skroman je broj divljih životinja, a ograničen je i broj vrsta. Tu su rijetke srne, a i one tu i tamo samotno i bojažljivo pasu. To što toliki broj domaćih svinja u jesen kupi hrastov žir ili što goveda i koze ljeti pasu travu ne izazivlje nikakvo čuđenje, jer su šume glasnije nego li to odgovara divljim životinjama, koje uzdržću na svaki šum. Pa ipak ne manjkaju vukovi i lisice, a u brdima kod Cernika čak su pred više godina ubijena dva risa, kako nam je posvjedočio jedan ozbiljan čovjek. Skrivenije lugove, među svakovrsnim pticama, posjećuju lještarkе, odlične za jelo.

Ne može se zaniyekati da ovaj kraj obiluje gotovo svim prirodnim darovima. Jer ono što vrijedi za cijelu Slavoniju to još više vrijedi za polje koje se zove Požeško. Gotovo da se ne može zamisliti što bi se još moglo dodati ovom ne baš uvijek ravnom polju, ispremi- ješanom s brježuljcima, njivama, livadama i lugovima, ispresijecanom čestim rijekama, koje čine da ne samo s obzirom na prikladne razno- likosti već i razdiobu ovdje bude vrlo ugodno. Ljepoti kraja pridono- se i javne ceste, izvrsno potaracane, koje povezuju cijelu Županiju i protežu se na sve strane. One ne zaostaju za najboljima, osim što su nešto malo uže zbog manjeg prometa. Za njih, kao i za mnoga druga

stiores. Earum beneficium, ut alia plurima, domestici æque, ac exteri viatores debent Excellentissimo Comiti *Antonio Jankovich de Daruvár*, provinciæ supremo Comiti, qui, cum anno 1759 provinciam vicaria solum potestate regeret, id opus adgressus est, & perfecit, invitatum quidem, ut in re nova, plebe rustica, quæ tamen hodie ejus auctorem faustis precationibus cumulat, neque ad aliud forte opus publicum libenter adeo operam suam commodat, quam ad semestrem quamvis viarum instaurationem.

Posega provinciæ urbs unica adjacet montibus, qua parte ad septentriones spectant propter amnem *Orlyavam*, qui, quas e monte *Psuny* accipit, aquas properato ab occidente in orientem cursu primum cum *Lonya* ultra urbem miscet, & dein in Savum infert. Is amnis modicis plerumque aquis defluit, in pluvia autem tempestate, si subiti per montes volvantur imbres, aquas non continet, vastasque terrarum moles a ripis avulsas præcipites agit, vicinoque adimit fundo. Mirum, nondum alveum ad lineam rectum collatis in publicum sumtibus torrenti huic amni paratum fuisse. De eo vetus, & certa est observatio, ejus aquas, si sub veris exordium redundant, iterum circiter Pentecosten, ac tertio extremo Julio, aut ineunte Augusto velut definitis temporibus exuberare solere. Ultra eum urbs *Posegano*, quem diximus, campo amoenissima varietate oculis blandienti, & grati aspectus montibus terminato advertitur, eaquepropter ad omnes coeli plagas aperta est, præterquam ad meridianam, a qua præaltis a tergo imminentibus montibus obumbratur. Ii, qua parte urbi opponuntur, arboribus, adversa probæ, generosæque fluxuræ vineis vestiuntur, intercipiuntque sub meridiano valles perpetua graminum luxuria, blandoque decurrentium rivorum murmure, & ipsa jam solitudine jucundissimas. Harum celebrior *Vucsák* cum ipsis urbis pomariis continuatur, habetque id fingulare, quod ab ea perpetua ad urbem aura adspiret, interdiu calorem mitigans, noctibus autem etiam frigora inducens, quæ sole vix sublato post æstuosissimos dies sub dio pene tolerare non potuimus. In ipsa urbe medius assurgit collis vetusta arce coronatus, quam a *Laurentio de Vjlak* duce Bosniæ, *Nicolai de Vjlak*, quem *Mathias Corvinus* regem Bosniæ dederat, filio structam ferunt. Ceterum, præter terna bonæ structuræ templa, & rara cæmentis, &

dobročinstva, trebaju domaći i strani putnici zahvaliti grofu *Antunu Jankoviću Daruvarskom*, velikom županu ove županije, koji je 1759. godine, kad je samo namjesničkom vlašću upravljao ovom županijom, prišao tom poslu i dovršio ga, iako se tomu protivio seljački svijet kao nekoj novotariji. Isti taj svijet danas zahvaljuje grofu Jankoviću - tvorcu cesta molbama. Međutim, on nije pripravan za druge javne radove, osim na polugodišnju obnovu cesta.

Požega, jedini grad Županije, leži uz brda koja prema sjeveru gledaju rijeku *Orljavu* koja prima vode s brda *Psunj*, hita od zapada prema istoku te se prvo spaja onkraj grada s *Lonjom*, a potom utječe u Savu. Ta rijeka najčešće ima malo vode, ali za velikih kiša, kad se iznenadna voda spusti s brda, ne može primiti svu vodu, te golemu masu zemlje otrgnutu od obale naglo tjera i oduzima je susjednom zemljištu. Čudno je da do određene visine još nije bilo uređeno sabranim javnim troškovima brzica ove rijeke. Staro ali sigurno iskustvo kazuje da ako preobilna voda nadode početkom proljeća, onda nadode opet oko blagdana Duhova i po treći put krajem srpnja ili početkom kolovoza te se u to vrijeme obično razlije. Grad se nalazi u Požeškom polju, kako smo kazali, s one strane rijeke. Polje ljupkom raznolikošću i ugodnim vidicima napaja oči, sežući do brda, tako da je otvoreno prema svim stranama neba osim prema južnoj, odakle ga odmah s leđa zatvaraju visoke planine. Zemlja nasuprot gradu zaodjevena je drvećem, vinogradima prokušanog i plemenitog podrijetla, koja obuhvaćaju pod meridijanom doline vrlo ugodne zbog vječnog obilja trave, umiljatog žubora potoka koji onuda teku kao i zbog same samoće. Od ovih je poznatiji *Vučjak* koji se nastavlja na same gradske voćnjake, a ima tu posebnost, što od njega trajno puše vjetrovi prema gradu i tako i danju i noću ublažava vrućinu, koju tek što zađe sunce poslije prevrućih dana gotovo nismo mogli podnositi na otvorenom. Usred samog grada diže se brježuljak, koji je okrunjen starom tvrđavom. Za nju vele da ju je sagradio *Lovro Iločki*, vojvoda Bosne⁴³, sin *Nikole Iločkog*, kojeg je *Matija Korvin* postavio za kralja Bosne. Osim tri crkve od tvrdog materijala i nekoliko zgrada podignutih od

calce formata ædificia nihil non materiaturum est; quæ res in tanta lapidum e vicino copia justam nobis reprehensionem habere videtur.

Cum diem unum necessariis humanitatis officiis concessissemus, nihil morati sumus imperatum negotium adgredi, quæque evincendæ eventus maxime ambigui causæ opus erant, tamquam spes subessest, sedulo comparare. Atque in eo antiquissima nobis cura fuit, ut omnem eventuum seriem, ordinemque non dubia fama, sed eorum, qui, quibus rebus ipsi interfuissent, eisdem etiam cum fide referre vellent, non ambiguis testimoniis ipso in loco penitus perdisce-remus, Perill. D. *Petro Tuchich* Iudice Nobilium sciscitantibus, respondentibusque interveniente, ut veriti magistratum coloni intelligerent, nos non vana sciendi libidine, sed Regis imperio e tam longinquo ad se accessisse. Quæ minutis etiam quæstionibus tentati prodiderint, quamquam adversariis nostris diligenter inserta habeamus, non attinet referre, cum omnia in idem competant, neque aliquid ab iis, quæ in principio hujus operis narravimus, diversum habent. Nihil autem magis rusticis non fraudem, non malitiam, non casum suspicantibus persuasum esse animadvertimus, quam incendiarios ignes aut sub solo, aut libero in aere sponte coortos fuisse, habuisseque aliquid prodigio simile. Sed nos prædamnata spe aliquid expediendi, quæ tempori, locoque apta esse existimavimus, sedulo agere coepimus, ne seu imperio, seu rei ipsi deesse voluisse videremur. Quoniam itaque naturales quosvis ignes tribus potissimum generibus, subterraneo, electrico, & aereo contineri novimus, investigandum erat, in quod eorum potissimum ea eventa convenire possent?

Et in principio quidem disquisitionis, loci situm examinandum esse duximus. Sesquihoræ distantia ab urbe Posega in eo, quem diximus, campo medius assurgit tumulus quindenae, aut vicienas orgyas altus, latitudine autem inæqualis, in similitudinem liræ in longitudinem orientem inter & septemtriones ad duarum pene horarum distantiam dispositus, & qua parte desinit, montibus Posegæ adversis acclivis, herbis, lucis, frumentorum segetibus vestitus, imo autem latere orienti objecto frequentibus manans fontibus, quorum aquæ, quoniam delapsæ non ubique facilem habent, raris & modicis solum spatiis solum uliginosum reddunt. Ceterum paludes, aut stagna sub

žbuke i vapna, sve je ostalo izgrađeno od drveta. Čini nam se da to za-
služuje pravi ukor, jer u blizini ima toliko kamenja za gradnju.

Budući da smo cijeli dan posvetili vlastitim obvezama, više nismo oklijevali pristupiti izvršavanju postavljenog zadatka i marljivo prikupiti sve što je potrebno da bi se utvrdio uzrok vrlo nejasne pojave. Naša prva briga bila je ispitati svaki niz pojava, tijekom i pojavu na licu mjesta; ne prema sumnjivom pripovijedanju, već na temelju iskaza onih koji su sami bili nazočni tim događajima i koji ih hoće prikazati vjerodostojno. Presvjetli gosp. županijski sudac *Petar Tucić* posredovao je oko toga da seljaci koji se boje vlasti shvate da mi nismo ovamo došli izdaleka iz čiste znatiželje, nego po kraljevskoj naredbi. Ono što su iznosili na poticaj naših pitanja, iako smo ih pozorno postavljali, nećemo ovdje donositi, budući da se sve svodi na isto i ne razlikuje se od onoga što smo ispričavijedali na početku ovog djela. Nismo primijetili da bi seljaci možda posumnjali u varku, zlobu ili slučaj, već su bili uvjereni da je vatra nastala pod zemljom ili slobodno u zraku i da se zbilo nešto slično čudu. Odrekavši se nade da ćemo postići nešto što smo držali da bi odgovaralo vremenu i mjestu, počeli smo marljivo raditi, kako se ne bi činilo da smo zanemarili zapovijed ili sam problem. Znali smo da svaka prirodna vatra može nastati na tri načina; u podzemlju, od elektriciteta i od zraka, pa je trebalo istražiti što je od ovoga moglo izazvati ove događaje.

U početku smo istraživanja držali nužnim da treba ispitati sam položaj i smještaj mjesta. Na pola sata udaljenosti od grada Požege, na polju koje smo spomenuli, diže se u sredini brijeg visok petnaest ili dvadeset hvati⁴⁴, nejednake širine, duguljast poput brazde. On se proteže između istočne i sjeverne strane, dužina mu je gotovo dva sata hoda. Prestaje nasuprot strmim brdima kraj Požege, gdje je obrastao travom, gajevima i usjevima. Na krajnjem istočnom boku izviru česti izvori. Njihove vode, jer nemaju dobar otok, stvaraju samo na rijetkim i malim prostorima močvarna tla. No močvare ili bare ne po-

colle nulla, præterquam illud, quod *Slatinam* adpellant, quingentis & amplius pedibus a tumulo sejunctum, quod hac anni tempestate crustam, pressu pedum trepidantem, duxisse reperimus. Solum ipsum est argilla flavescens, & fertilis, nuspiam sibi dissimilis, & nulla in re ab ea diversa, qua vicina omnis regio instrata est, nullis fissa rimis, nuspiam dehiscens, nihil ambustum, nihil horridum ostentans. Sub tumuli exordium Posegæ obversum situs erat pagus *Eminovaz*, cujas locum hodie nicotianæ segetes occupant, solis prunorum arbustis vetere in statione relictis. Non longe inde abest, media inter utrumque silva, pagus *Alaginczi* ante tredecim annos structus, quem nullus unquam ejus naturæ ignis terruit.

Tale cum esset solum, illico apparuit, id numquam arsisse, eaquepropter ignes tectis, sepibusque rusticorum infestos in terræ visceribus conceptos non fuisse. Sive enim in aliqua sub summo solo altitudine fortuito inimicarum naturarum concursu, atque aliquo fermento coorti fuissent, sine fragore, & evidenti contremiscentis, atque diversimode hiantis terræ sensu exitum reperire non poterant: sive sub summo solo accensi fuissent, aliquo fumi, odorisque indicio se prodere, atque carbonum, cinerumque, & quæ sunt plurima alia, adustarum rerum vestigia reliquisse debebant. Depressa autem deinde scrobe patuit, locum ignibus nec idoneum esse, quod nihil sit ejus ad ardorem concipiendum appositum.

De igne elettrico, quoniam, nisi in fulmen coeat, frigida plerumque sine viribus flamma lucescit, ne suspicari quidem nobis in mentem venit. Nam qui ad eum potissimum locum ita adfluat, ut per vices redundet? aut qui serenissimo coelo in auras se intrudat sine aliquo incumbentis nubeculæ vehiculo? aut qui silens dilabatur?

Supererat igitur, ut experiremur, possitne solum aerem exhalare, qui quod aeri communi inspiratus levissimo momento accendatur, *inflammabilis* adpellatur. Etsi autem exploratum nobis esset, id flammæ aeris genus naturaliter e coenoso stagnorum fundo eructari, nihilominus tamen solum ipsum curam nostram exposcere videbatur, quod constet etiam metalla acidis in fervorem concitata non dissimilis naturæ halitu vaporare. Ac primum quidem in aqua e vetusto juxta locum incendii reperto, quinas orgyas alto puteo hausta salem lixivum, quem alcali vegetabile fixum vocant, non modica copia inesse depre-

stoje ispod brda, osim one koju nazivaju *Slatina*, udaljena od brježuljka 500 i više koraka. Nju smo u ovo doba godine našli svu skorenu, a tlo joj je drhtalo pod nogama. Samo se tlo sastoji od žučkaste ilovače i plodno je, no ni u čemu se ne razlikuje od onog tla koje je u cijelom susjednom kraju, nema nikakvih pukotina niti igdje zijeva, ništa nije opaljeno neobično ili strašno. Podno početka brijega, nasuprot Požegi, smjestilo se selo Eminovci. Područje ovog sela danas pokriva biljka duhan, dok su na starom prostoru ostale samo voćke šljive. Nedaleko odavde, usred šume, između jednog i drugog mjesta, nastalo je prije trinaest godina selo *Alaginci*, koje nikada nije prestrašila vatra.

Budući da je tlo bilo takvo, bilo je očigledno da nije nikada gorjelo te da stoga vatra, pogubna za krovove i plotove seljaka, nije započela u utrobi zemlje. Naime nije se moglo naći u gornjim slojevima zemlje bilo što iz čega bi mogla nastati vatra ili što bi bez praska i podrhtavanja uslijed nekog vrienja moglo prouzročiti kakav otvor u zemlji. Da je bilo štogod zapaljeno pod zemljom, to bi moralo ostaviti trag dima, mirisa, ugljena, ili tragove spaljenih tvari. Pokazalo se da mjesto na kojem je bila udubljena jama nije prikladno za vatru, jer nije bilo ničega u blizini što bi moglo izazvati požar.

Na "električnu" vatru nismo mogli čak ni sumnjati, budući da njezin hladni plamen svijetli bez vatrene stege, osim ako se ne spoji s munjom. Jer tko bi upravo na tom mjestu tako duhnuo da bi to naizmjence trajalo ili tko bi se za posve vedra neba domogao zvuka bez nekog vozila, kojemu se podmetnuo oblačić? Ili tko bi u šutnji nestao?

Dakle, preostalo je da ispitamo može li tko isparavati zrak koji bi se nazvao zapaljivim, zato što bi se, zadojen običnim zrakom, zapalio u jedan čas? I mada smo iskusili da ta vrsta zapaljivog zraka prirodno izbija iz blatnog dna močvara, ipak je izgledalo da jedino to traži našu pozornost, jer je poznato da i metali uzavriju potaknuti kiselinom te isparavaju paru koja je slična prirodnoj. Prvo smo pronašli da se u vodi, koju smo uzeli u starom bunaru pokraj mjesta požara, dubokom pet hvati, nalazi znatna količina solne lukšije, koju nazivaju alkalnim vegetabilnim spojem. To je bio očigledan dokaz da su u vodi

hendimus, manifesto argumento, aut plantas forte illapsas in ea contabuisse, aut aquas in puteum regurgitantes in venis, per quas gliscebant, eam materiam ad se traxisse. Sed de eo non multum laboravimus. Quamquam enim non dubitaremus, fundum ejus putei aliquid igniferi aeris reddere posse, quod aqua, quæ jam ab anno hauriri desiit, stagnanti non esset dissimilis, non tamen etiam ignoravimus, quemcumque aqua exhalavit spiritum, cum fuit in usu, eum neque malignæ naturæ fuisse, nec, si fuisset, noxam dare potuisse.

Quamquam autem jam e putei hujus parietibus satis constaret, terram usque ad quinarum orgyarum altitudinem argillosam, fereque sibi similem esse, maluimus tamen novo sub terram depresso scrobe, ad quem facilior esset aditus, strata terræ propius intueri. Ea talia sunt: sub summo solo, quod est argilla flavescens humo permista, jacet argilla e cinereo flavescens binorum fere pedum altitudine: huic substernitur stratum e terra cinereo - flavescente, & argilla flavescente non æque composita, sed e plurimis inæqualis seu magnitudinis, seu figuræ molibus, levissime sibi adhærentibus, coacervatum, metallico quodam nigro - fusciscente halitu partibus interveniente; quod, cum strato argillæ flavæ intercideretur, illi deinde usque ad quaternarum orgyarum altitudinem continuatur; neque enim, quod parietes scrobis ruinam, & mortem operis minarentur, ultra procedi oportere existimavimus. Quod unicum operæ pretium e fossione hac retulimus, sunt globuli mixto illi strato frequentissime inspersi, magnitudine inæquales, sed fere nuce avellana non majores, quorum extimus cortex niger, fuscusque, medulla vero plumbi nitore est. Eos, ne *ferrum palustre fatiscens* esse arbitremur, eo potissimum inducimur, quod tabescens quodvis metallum colore est obscuro absque aliquo splendore metalli indice, cum quali numquam ferrum palustre aut ipsi vidimus, aut a quoquam visum intelleximus. Non esse tamen hos globulos absque omni ferro e cæruleo Berolinensi, quod alcali phlogisticatum *Bergmanni* e liquore nitroso, soluta eorum materia saturo, in fundum detraxit, existimare poteramus, nisi suspicio fuisset, cæruleum non e materia soluta, sed potius lixivio decidisse. Eadem enim solutio instillato lixivio sanguinis vulgata ratione præparato pulverem non cæruleum, sed candidum dimisit, suspicionemque ferri a globulis removisset, nisi cum *fluore minerali* igne tractati copiosum, cum *fluxu*

istrunule biljke koje su slučajno pale u bunar ili je tu tvar pokupila voda sa žila kroz koje je tekla. No s tim se nismo mnogo mučili. Premda nismo sumnjali da dno toga bunara može dati nešto zapaljivog zraka, budući da se već godinama voda iz njega ne grabi i postala je slična stajaćoj, znali smo da kakve god pare ta voda isparavala, one ipak nisu bile zle prirode, a i da su bile nisu mogle prouzrokovati požar.

Premda je već na temelju stijena ovog bunara bilo dovoljno jasno da je zemlja od ilovače do pet hvati dubine skoro sva jednaka, ipak smo željeli izbliza pogledati slojeve zemlje, pošto smo pronašli novu jamu u koju je bio lakši pristup. Slojevi su tla bili sljedeći: ispod samog vrha tla, koje se sastoji od žućkaste ilovače pomiješane s humusom, leži gotovo dvije stope dubok sloj pepeljasto-žućkaste ilovače.⁴⁵ Ispod ovog sloja nalazi se pepeljasto-žućkasta zemlja i žućkasta ilovača, sloj sastavljen od više tvari, nejednak po veličini i obliku. Te tvari vrlo lagano prijanaju jedna uz drugu. Na njihovim se dijelovima pojavljuje metalno crno-sivkasto isparavanje. Ono što je dolazilo sa slojem žute ilovače, to se nastavilo sve do četiri hvata dubine. Nismo držali potrebnim ići dalje, budući da su zidovi jame prijetili urušavanjem i smrću. Jedino vrijedno s ovog kopanja donijeli smo grudice pomiješanog sloja, vrlo često poškropljene, nejednake veličine, ali ne veće od lješnjaka, čija je vanjska kora crna i siva, a sredina poput sjajnog olova. Držali smo da one nisu *raspuknuto močvarno željezo*, jer kad bilo koji metal rđa, on je onda tamne boje bez ikakvog sjaja, dok ovakvo močvarno željezo nismo nikada vidjeli niti smo znali da ga je netko drugi vidio. Ipak ove kuglice sadrže nešto berlinskog plavog željeza, pa smo mogli držati da je flogističan *Bergmannov*⁴⁶ alkalid zasićen tekućom salitrom, a pošto se njihova tvar rastvorila, on je pao na dno. Tako je osim ako se ne sumnja da plavo nije nastalo iz rastvorene tvari, već prije iz lukšije. Naime ista je otopina, pošto je nakapljana krvna lukšija, pripremljena na običan način, ispustila ne plavi već bijeli prah i uklonila iz zrnaca sumnju u željezo, dok nisu grijana na vatri s *mineralnim fluorom*, dala obilje praha, a s *crnim*

autem *nigro* optimæ etiam qualitatis ferrum reddidissent. Ceterum magnesiæ minérale via, ut ajunt, humida, sicca vero exiguum argenti portionem e globulis elicuimus.

Quum nihil ad flammam exhalandam adcomodatum reperissemus, terram e summa superficie sublaturam, & probe ante siccaturam, in vase vitreo, quod *retortam* vocant, subjecto leni igne urgere institui-mus, ut humorem redderet. E pondo tribus cum semisse unum pon-do & novem semiunciæ liquoris empyreumatice foetentis defluxit, qui ratione *Scheeliana* tractatus nonnihil aeris inflammabilis continere inventus est. Is liquor seu aura, seu igne ita totus vaporatur, ut ni-hil in fundo vasis relinquit. Ab acido nitri odore privatur, quem cum acido muriæ in illum aquæ forti modice dilutæ similem vertit. A sale autem tartari præter modicum fervorem nihil passus est. Cum alcali-nis liquoribus mixtus odorem dimittit, atque volaticus evadit eo, ut post bina jam minuta nares, atque ipsos etiam oculos offendat. Adfu-sa hepatis sulphuris solutione sulphur illico in fundum egit.

Sed hæc ad rem nostram nihil magnopere conferebant. Curavi-mus igitur aerem, si quem terra exhalaret, ipso in loco intercipere. Ea-propter scrobem ad altitudinem binorum pedum eo potissimum loco, quo flamma emicuisse ferebatur, deprimi, atque aqua compleri jussi-mus. Cum eam duos pene dies quietam passi fuisset, commoto le-niter fundo aerem per aquam emergentem collegimus, modicum, & qualem jam ante animo præceperamus, nihil inflammabilem.

Sed hæc dixisse sufficiat, ut appareat, nihil nos reperisse, quod naturalem cum iis, qui ferebantur, eventibus nexum habere videretur, remque nos, quam opinionibus, sermonibusque hominum tractatam accepimus, ita, ut erat, obscuram reliquisse.

His velut gravioribus curis, ne omne tempus in spem irritam te-reremus, leviores alias interserere non negleximus, e quibus eas potio-res habuimus, quas ad pervestigandam vicinæ regionis naturam, quan-documque otiosis esse licuit, contulimus. Ac primum quidem sub ip-sum commorationis nostræ exordium IV. Kalendas Julias horis pomeridianis *Czernekinum* concessimus, ut Spect. D. *Stephani Mar-kovich* Provinciæ Pro - Comitum invitationi satisfaceremus; quod eo li-bentius fecimus, quod propter dierum festorum religionem a solitis

fluorom željezo odlične kakvoće. Iz zrnaca smo izdvojili mineralni ma-gnezij, kako kažu, vlažnim postupkom, a suhim malu količinu srebra.

Budući da nismo ništa primjereno našli da se ispari plamen, odlučili smo uzeti zemlju s najgornjeg sloja, prethodno je dobro isušivši u staklenoj posudi koju zovu retorta, i metnuli je na vatru da bi dala tekućinu. Iz tri i pol funte istekla je jedna funta i devet poluun-ca tekućine koja je mirisala empireumatički (po vatri), a primjenom Scheelove⁴⁷ metode otkrili smo da ta tekućina sadrži nešto zapaljiva zraka. Sva se ta tekućina tako isparila na vjetru ili vatri, da ništa nije ostalo na dnu posude. Lišena je mirisa dušične kiseline koju s kiseli-nom rasola pretvara u miris sličan malko razblaženoj dušičnoj kiseli-ni.⁴⁸

Od sriješove soli nije ništa pretrpjela osim malog vrijenja. Pomi-ješana s alkalijskim tekućinama ispušta miris koji se širi tako da već poslije dvije minute udara u nos i same oči. Ako se dolije otopina gor-ke sumporne soli, odmah se na dnu izluči sumpor.

No to nije posebno koristilo rješavanju našeg problema. Zato smo se pobrinuli da uzmemo zrak, ukoliko ga zemlja isparava, i to na samom licu mjesta. Stoga smo zapovijedili da se upravo na onom mje-stu gdje je po pričanju izbila vatra načini jama duboka dvije stope i da se napuni vodom. Pustili smo da miruje gotovo dva dana, a onda smo lagano protresavši dno skupili malo zraka, koji je preko vode izbijao van, te vidjeli da nije zapaljiv, kako smo i prije držali.

Dovoljno je ovo što smo do sada rekli da se vidi kako nismo ništa pronašli što bi imalo prirodne veze s događajima o kojima se pri-povijedalo, te smo stvar ostavili nejasnom onakvom kakva je i bila.

Osim ovih osnovnih problema nismo zanemarili ni one lakše, kako ne bi uzalud trošili vrijeme, od kojih smo najvažnijima smatrali istraživanje prirode susjednog područja, kad god nam je dokolica to dopuštala.

Za samog početka našeg boravka, 28. lipnja, u popodnevnim sa-tima, pošli smo u Cernik da udovoljimo pozivu uglednog gospodina podžupana *Stjepana Markovića*. To smo učinili rado jer se u *Eminovcu*

in *Eminovacz* laboribus vacandum erat, & spes fuit, hanc nostram procursionem non inutilem fore. Situm est oppidum *Czernek* in adversa eorum montium parte, ad quos *Posega* adjacet, eo loco, quo angusta, sed amoena inter montes a septemtrione in meridiem distenta vallis in amplissimum, atque ultra *Savum* porrectum campum explicatur, abestque *Posega* ternarum horarum itinere. Primum mons superandus erat, quem *album* adpellant, quod, sublato jam magnam partem tenuissimo humi integumento a substrata terra candidetur. Ea est marga argillosa indurata plerumque amorpha, sæpe etiam schistosa partibus tactu facilibus; quæ si diu auram senserit, in summa solum superficie, nec facile ultra semissem lineæ friari se patitur, numquam, quod experiri nobis licuit, ex toto fatiscens. Ejus usus rusticis, militibusque in inficiendis laneis vestibis vice cretæ sat frequens, in sterco-
randis autem agris nullus est; sive quod in pulverem aut numquam, aut sero dilabatur, sive etiam, quod potior in ea sit argilla, quam agris ingerere, quorum gleba argilla est, periculo non careret. Foecunditatis tamen laudem ei adimere non possumus, posteaquam in arvis monti subjectis paulo minus, quam mons ipse, carentibus lætas frumentorum segetes vidimus.

E monte devecti vallem ingressi sumus, e qua non ante exitus invenitur, quam *Czernekinum* perveniatur. Ea, cum per sese jam sit jucundissima, ex eo novam habet gratiam, quod via pomiferis arboribus septa est, quas Dominus fundi ante quindenos fere annos depangi curavit; nec cessat emortuas novis, recentibusque supplere, quarum aliquas recens insitas, atque adversus pecorum injuriam caveis circummunitas vidimus. Quæcumque per omnem vallis modum depositæ sunt, nobilissimi sunt generis arbores, velut, pruni, cerasi, pomi, pyri, sorbi, juglandes, & cratægi torminales, quæ, si fructu se impleant, non magis delicias iter facientibus, quam inemptum, jucundumque cibum rusticæ plebi præbent. Eam pomarii formam primus in Sclavonia agris induxit Excell. Com. *Jankovich*, in cujus possessionibus, quoniam arbores a plurimis jam annis depositas habet, viæ similitudinem hortensium ambulacrorum habent.

Qua parte vallis magis latescit, situs est pagus *Bacsindol*, cujus ordinatio ad reliquam hujus viæ amoenitatem non parum addit, providentiamque conditoris commendat. Eum ille, cum coloni ante per

praznovalo te nisu radili zbog crkvenog blagdana a postojala je i nada da ovaj naš izlazak neće ostati beskoristan. Grad Cernik smješten je na strani brda suprotnoj od Požege, na onom mjestu gdje se između brda nalazi uska, ali pitoma dolina koja se proteže od sjevera prema jugu u vrlo prostrano i dugačko polje preko Save. Cernik je udaljen od Požege tri sata hoda. Prvo smo trebali prijeći brdo koje zovu Bijelo. Ono se bijeli zbog skinute zemlje, budući da je nestao velik dio tankog pokrivača humusa. Ta zemlja koja se vidjela bila je stvrdnuta bijela ilovača marga, uglavnom amorfná, a na dodir često raspadljiva. Kad bi dugo bila pod utjecajem vjetra, pa čak i na samom vrhu, ne bi se mogla drobiti niti bi se ikada raspukla, što smo mogli i sami vidjeti. Često je upotrebljavaju seljaci i vojska kod bojanja odjeće umjesto krede. No zato je ne rabe pri gnojenju njiva; rijetko se (ili nikada) raspada u prah, a u njoj se nalazi i više ilovače te bi bilo opasno bacati je na njive koje se već sastoje od ilovače.

Ipak, tom području ne možemo oduzeti pohvalu plodnosti, pošto smo na ovom prostoru vidjeli lijepe usjeve žitarica na oranica-
ma koje se prostiru podno samog brda.

Pošto smo kolima prešli brdo, ušli smo u dolinu iz koje se ne izlazi prije nego li se stigne u *Cernik*. Ova je dolina već sama po sebi vrlo pitoma, još je ljepša jer je put ograđen plodonosnim drvećem. Te je voćke prije petnaest godina dao zasaditi zemljaski gospodar, ali i sada ne prestaje zamjenjivati uginule voćke mladima. Neke su tek nedavno zasadene, a bile su zaštićene protiv stoke ogradom kao kavezom. Sve posađene voćke u dolini; šljive, trešnje, jabuke, kruške, oskоруše, orasi i kaćuni najplemenitijeg su roda. Kad su pune plodova, daju putnicima užitak i pak seljacima besplatnu i korisnu hranu. Takve poljske voćnjake prvi je u Slavoniji uveo grof *Janković*, na čijim su posjedima stabla uz cestu posađena već unazad više godina, poput vrtova za šetnju.⁴⁹

Tamo gdje se dolina najviše širi smjestilo se selo *Baćindol*. Izgled sela mnogo doprinosi ljepoti ove ceste te pokazuje skrb i dalekovidnost njegova utemeljitelja. Naime selo je osnovao grof prije neko-

varia montium diversi habitarent, ante annos non multos condidit, junctis inter se, sed non cohærentibus domibus, atque utrinque a via distantia ad lineam dispositis, ut communiter habitantes coloni sæpius sub oculis domini essent, essentque in casibus subitis sibi mutuo auxilio. Viam inter, & domos media est mediocris jam incrementi mororum series non solum decoris, sed etiam quæstus caussa.

In extremo vico viam adversus secat amnis cum petroleo defluens, quod non longe a pomariis e prærupta, & argillosa ripa stillatium accipit. Id aquæ supernatans primum illustre est, atque e flavo virescit; postea ipsa in aere mora offuscatur, coloresque iridis, præprimis flavum, aureumque, & viridem remittit. Haustum, atque in vase conditum cum aterrimo colore opacatur; clausum, ni sit, qua respiret, vas diffringit; cum recens haustum est, inflammari vel e vicino facile cum flamma e viridi flavescente, odore autem electrici succini deflagrat, nulla re post se relicta; sed cum inveteravit, flammam, subjectis etiam ignibus in fervorem concitatum, difficulter concipit, nec retinet; carbonibus autem ab igne candentibus adfusum, postquam deflagravit, scoriam relinquit. Idem largius stillare dicitur ad pagum *Paklenicza* in confinio Gradiscano situm, ad quem non accessimus. Utrobique inutiliter cum aqua defluit, nullo id quæstui, aut usibus condente, posteaquam ad axes rotarum pro axungia adhibitum expectationi non respondit. Mirum autem, nullo adhuc experimento tentatum esse, qua potissimum ratione mira ejus subtilitas, qua se in ipsos rotarum radios penetrat, alienæ cujusvis pinguitudinis admixtione temperari queat? quod si fiat, petroleum nil minus Sclavonibus quæstuosum evadere potest, quam quod in Occitania Galliæ provincia non longe a *Gabian* haustum, & secretis quibusdam materiis conditum per omnem Galiam pro axungia venditur. Persis duplex petrolei genus in peninsula *Abscheron* prope urbem *Baku* fluit: alterum candidum, liquidumque ad externos plerumque exportatur, annisque singulis 80000 florenos provinciæ Baku Principi valet; alterum, quod nigrum adpellant, huic nostro similis ad lucernas adhibetur, nec raro in foco, furnisque defectui lignorum supplet, quacumque terræ gleba in fornacem injecta, adfusoque bitumine, &, cum id combiberit, accensa.

Czernek in ipso Poseganæ provinciæ, & Gradiscani militaris tractus confinio positum oppidum, & culta rusticarum ædium simpli-

liquo godina skupivši na jedno mjesto raštrkane seljake, dok su još stanovali po različitim mjestima u brdima.⁵⁰ Kuće im se ne dotiču jedna s drugom, već su podignute na jednakoj udaljenosti s obje strane ceste i pravilno raspoređene u crti da bi seljaci koji zajedno žive bili pred očima gospodara i da si u nenadanim slučajevima mogu međusobno pomoći. Između ceste i kuća nalazi se već ponarasli red dudova. Ovdje je ne samo zbog ljepote, već i zbog koristi.

Na kraju sela cesta siječe rijeku koja protječe s petrolejem, što ga prima nedaleko voćnjaka kapljući iz provaljene ilovačaste obale. Najprije bistar pliva po vodi, zatim od žutoga pozeleni, da bi zbog stajanja na zraku posivio i dobio dugine boje, u prvom redu žutu, zlatnu i zelenu. Zagrabljen i stavljen u posudu jako potamni. Ako je zatvoren da ne može isparavati, razbije posudu. Kad se zagrabi svjež, lako se izbliza zapali te izgara zeleno-žućkastim plamenom, a miriše po jantaru, ne ostavivši poslije ništa. No kad ostari, teško prihvaća plamen, makar se podmetnula vatra sve do vrienja. Poliveno ugljevlje užari se od vatre te nakon što izgori, ostavlja zguru. Isti petrolej obilnije kaplje kod sela *Paklenica* u Gradiškom kotaru, u koje nismo pošli. Na jednom i drugom mjestu s vodom beskorisno otječe, ne dajući nikakvu korist i ne primjenjujući se jer nije odgovarao niti za podmazivanje osovine kotača kao kolomast, kako se očekivalo. Čudno je što do sada nije ispitan ni jednim pokusom kako bi se njegov čudesan sastav kojim prožima osovine kotača mogao prilagoditi dodavanjem koje druge masnoće. Kad bi bilo tako, u Slavoniji bi se mogao vaditi petrolej ništa manje probitačan nego onaj što se crpi u francuskoj provinciji *Occitaniji* nedaleko *Gabiana* te se pripremljen s nekim tajnim tvarima prodaje kao kolomast po cijeloj Francuskoj.⁵¹ Kod Perzijanaca teče dvostruka vrsta petroleja i to na poluotoku *Abšeronu* blizu grada *Bakua*, jedan tekući bijeli, koji se uglavnom izvozi te svake godine vladaru provincije Baku donosi 80.000 forinti, a drugi, koji zovu crni, sličniji je ovom našem, koriste ga za svjetiljke, a često, u nedostatku drva, i za loženje jer i gruda zemlje poprskana i natopljena bitumenom kad se ubaci u peć dobro gori.

Grad *Cernik* smješten je na samoj granici Požeške županije i Gradišćanskog vojnog pojasa. Odlikuju ga jednostavno građene se-

citae, & populi frequentia, & vel maxime amoenissima positione commendatur, tergo, atque utroque latere montibus protecto, fronte autem ad patentissimos sub meridiano sole campos, interluentemque eos Savum objecta; a qua parte etiam novam Gradiscam, quæ est præcipua militaris statio, non plus quam sesquihoræ itinere distantem sub oculis habet. Decor loco accedit tum ab æde, temploque Patrum S. Francisci instituto viventium, qui sacra loci curant, tum a castello, quod quadrata forma ædificatum, fossaque circumventum, uno abhinc anno instauratum est, masculo nitore, qui talem structuram deceat, non neglecto. Ab eo oppido nomen accipit ampla, sed fere montana possessio, cujus præcipuus proventus e silvis, & inactis in eas suum gregibus est, secundus a pomariis, postremus e frumentis, vineisque. Quodcumque autem triticum in inæquali hac regione nascitur, id probum, atque ad pistrinarum opera laudatissimum est, fereque emtorem reperit prius, quam demessum, aut tectis illatum sit. Propter quod non cessat fundi dominus, quodcumque spatium ad colendum opportunum esse existimaverit, id dejectis arboribus aperire, ut frumentorum segetibus serviat. De pomariis, aut rectius, de prunorum arbustis non dubium, quin major ex iis tota hac provincia sit redditus, quam e vineis optime cultis, quod populo præ illo e prunis igne exaltato liquore, ac velut spiritu, quem *Slivovicza* adpellant, nullum vinum probatur. Non mirum idcirco, prunorum sationem potioem illis esse, quam vitium, sæpiusque arbusta, quam vineta plantari. Eorum aliqua hic primum vidimus, extensionis modo paucis, decore vero nulli secunda, quod in disponendis arboribus quincuncialis ordinum ratio servata est; non perflatu modo utilis, verum & aspectu grata, quocumque modo intueare, in ordinem se porrigente versu.

Quoniam officii potius, quam rei cujusvis gerendæ causa ad Pro - comitem convenimus, biduo non exacto Posegam reversi sumus, sponsione data, redituros nos, cum primum vacui fuerimus, regionemque, quæ magnæ rerum varietati opportuna nobis visa est, lustraturos. Interea vicini circum urbem campi intentos nos habuere. In plantis spe minor varietas se obtulit, sive quod nulla terreni portio vacet, sive etiam quod immodicus anni æstus plantarum aut maturitatem acceleravit, aut flores decoxit ante, quam has terras subiremus. Paucas commemorabimus, quæ frequentius sub oculis fuere, & sunt

ljačke kuće, broj pučana, no ponajprije vrlo lijepim položajem, jer je i s leđa i s obje strane zaštićen brdima, a s čela prema jugu otvoren prema vrlo prostranim poljima koje oplakuje Sava. S te strane ima pred očima Novu Gradišku, koja je glavna vojna postaja, udaljena poldrug sata hoda. Ljepotu mjestu daju zgrade i crkva koju su podigli tamošnji oci franjevci, duhovno skrbeći o mještanima, zatim kaštel koji je podignut u četvrtastom obliku te opasan jarkom, obnovljen prošle godine, bez zanemarivanja značajnog sjaja koji dolikuje takvoj građevini. Od toga je grada ime dobio prostran, gotovo u cijelosti brdovit posjed. Njegov glavni prihod dolazi od šuma i brojnih stada svinja u njima, zatim od voćnjaka te od usjeva i vinograda. U tom neravnom području uspijeva bilo koje žito koje je kvalitetno i vrlo cijenjeno za meljavu, tako da nalazi svoje kupce gotovo prije nego što je požnjeveno ili uneseno pod krov. Zbog toga zemljišni gospodar ne prestaje svaki prostor koji smatra prikladnim za obradu očistiti od drveća i osposobiti za uzgoj žitarica. Nema sumnje da od voćnjaka, točnije šljivika, u cijeloj Županiji, dolazi veći prihod nego od najbolje obrađenih vinograda, jer se od šljiva, koje se peku, dobiva tekućina poput alkohola, koju nazivaju šljivovica,⁵² pa se ne pije ni jedno vino. Zato nije čudno da radije sade šljive nego vinovu lozu, pa se češće podižu šljivici nego vinogradi. Neke smo od njih po prvi puta vidjeli, istina nešto manje veličine, ali ljepotom među prvima, jer imaju raspored stabala od 5 unci. To nije samo korisno za zrak, već je i drago pogledu; ako se pogleda na bilo koju stranu, vidi se da su u lijepom redu.

Budući da smo svratili do gospodina podžupana, više iz dužnosti nego zbog stvarnih potreba, vratili smo se u Požegu. Prošla su dva nepuna dana, a tako smo obećali da ćemo se vratiti i čim budemo po prvi puta slobodni da ćemo razgledati područje koje nam se činilo prikladnim za različite stvari zbog velike raznovrsnosti. U međuvremenu su polja oko grada mamila našu pozornost. Što se tiče biljaka, bile su manje i raznolike iz nekoliko razloga: ili nije bio slobodan ni jedan dio tog područja, ili je velika ljetna vrućina požurila sazrijevanje bilja, ili je već spržila cvjetove prije nego li smo došli ovamo. Neke biljke ipak ćemo spomenuti, jer su bile češće pred našim očima, a to su: *na-*

sequentes: *digitalis ambigua* ad margines silvarum ubique; *genista tinctoria* omnium pene frequentissima, sed a communi tinctoria eo diversa, quod caulem, foliaque pilosa habet, & est etiam foliis lanceolatis acutis, nec obtusis; ad tinturas a rusticis adhibetur; *cytissus*, cui *capitati* Jaquinii, an *austriaci* nomen conveniat? dubii sumus, quod nondum legumen fecerit; *Lavatera thuringica*, *Tanacetum vulgare*, *Buphtalmum salicifolium*, *Althæa officinalis*, *conium maculatum*, *artemisias vulgaris*, cujus foliis, postquam siccitate aruerunt, vice fomitis utuntur; *Inula salicina*, *hirta*, *dyssenterica*, & *helenium*, que postrema locis humectis in immodicam altitudinem exilit; ejus radicibus oves per hiemem alere, & vinum quoque vice absinthii medicare solent; *Lycopus europæus* in siccissimis, quod mirum, viarum marginibus ubi vis obvius, e qualitate soli id ad se traxisse videtur, quod foliis sit multo magis incisus, atque in plures, longioresque, & acutiores lacinias dissectus, quam loco suo assueto esse soleat; *Spiræa aruncus*, & *ulmaria* in umbrosis copiosæ. *Thalictrum flavum* ad fossas, & margines viarum passim crescens, incolis, a quibus *Valeriana* vocatur, in pretio habitum, quod ejus radice icterum curari multis, nec dubiis experimentis compertum habent. Ejus hæc est curatio: radices modice obtrititas in aqua calido in loco, aut in sole servata spatio duodenarum horarum macerant, quoad luteolo colore fiat; eam deinde ægro bibendam præbent; sed curant tamen, ut, qui ea uti volet, pridie alvum purget. Hoc remedii genus imitatione horum hominum a nobis, Cl. D. Nob. a *Trnka* Patholog. apud nos Profess. id probante, ægræ personæ Budæ adhibitum, icterum post alia frustra tentata feliciter depulit. In pratis potiora gramina sunt; *cynosurus cristatus*, *holcus lanatus*, *phleum pratense*, nonnulla *agrostidum* genera, & *bromus pinnatus*, quem in foeno plurimum commendant; in locis humectis, aut umbrosis *airam cespitosam*, utilissimum pecoribus gramen, foliis, culmisque lætissime exuberare vidimus; huic sæpe adnascebatur *poæ* quoddam genus, panicula coarctata, magna, spiculis bifloris, glumis calycinis fere æqualibus, trinerviis, acutis; petalis acutis, glabris; caule erecto, triato, geniculis quatuor nigris albo marginatis, foliis latiusculis, glabris, deorsum scabris. Si qua parte vero pratum quodque humorem diutius retinuit, ea totum *trifolio agrario* obtectum comparuit; quam plantam, velut bubulo pecori jucundissimam, rustici in pretio habent.

prstak, koji je rastao svuda uz rubove šuma; *žutilovka*, gotovo najčešća, ali različita od redovne žutilovke u tome što ima dlakavo stabalce i lišće oštro i zašiljeno, a ne tupo. Ovu biljku seljaci rabe za bojanje; *žučica*⁵³ za koju smo sumnjali da li joj odgovara ime glavatog Jaquina⁵⁴ ili austrijskog, jer još nije imala leća, *stola*, *vratić*, *volujac*, *bijeli sljez* i *velika kukuta*, *pelin* čije lišće nakon što usahne od suše služi za potpaljivanje vatre; *vrbolisni* i *dlakavi oman*, koji u vlažnim područjima izraste vrlo visok.

Njegovim korijenjem zimi seljaci običavaju hraniti ovce i miješati ga s vinom umjesto pelina. Nadalje tu je *vučja stopa*, koja raste na mnogim vrlo suhim mjestima kraj cesta, što je čudno jer izgleda da ovisi o kakvoći zemlje, te joj je lišće usječenije i razrezano u više dužih i oštrijih izrezaka nego što biva na njezinom uobičajenom mjestu. Zatim *suručica*, koja obilno raste na sjenovitim mjestima; *kozlačica*, obično raste uz jarke i rubove cesta, a mještani, koji je nazivaju *odoljen*, vrlo je cijene budući da njezinim korijenjem mnogi liječe žuticu bez sumnjivih posljedica. Primjenjuje se ovako: malo smrvljen korijen namače se u vodi koja se zatim čuva na toplom mjestu ili na suncu dvanaest sati, dok ne poprimi boju ilovače. Zatim je pružaju bolesniku da pije, ali paze da onaj koji će je rabiti dan ranije isprazni želudac. Lijek je po uputstvu tih ljudi isprobao naš profesor, patolog, slavni gospodin plemeniti *Trnka*, davši ga bolesnoj osobi u Budimu, kojoj je žutica sretno nestala poslije drugog uzetog napitka.

Na livadama se uglavnom nalaze sljedeće trave: *krijestac*, *medunika*, *mačica*⁵⁵, neka vrsta *rosulje* i *kostrika*⁵⁶, koju većinom smatraju sijenom. Na vlažnijim ili sjenovitijim mjestima raste *busika*⁵⁷, veoma korisna trava, vidjeli smo da jako obiluje lišćem i slamkama. Uz nju je često rasla neka vrsta *vlasnjače* s velikom zbijenom vlati, s dvocvjetnim klasovima i gotovo trožilnim podjednakim i oštrim pripercima čaške te s oštrim i glatkim laticama. Njezino je stabalce uspravno i prugasto s četiri crna koljenca bijelo obrubljena, s poširom glatkim lišćem, koje je odozdo hrapavo. Ukoliko se na nekoj strani livade duže zadržala vlaga, svu ju je prekrila *djetelina*. Ovu biljku seljaci vrlo cijene, jer je govedu draga hrana.

De animalibus e toto sive quadrupedum, sive volucrum, aut amphibiorum genere nihil memoratu dignum accepimus; in contectandis autem animalculis mira fuit nostra felicitas. Horum præcipua sunt:

Scarabæus albo punctatus. Toto habitu similis scarabæo Eremitæ Linn. sed fere dimidio minor. In elytris singulis puncta 4 alba. Tab. VII. Fig. 1.

Scarabæus ovatus. Caput, thorax, & scutellum punctata. Antennæ, tentacula, & maxillæ rufo - spadicea, elytra viridia obscure striata, stria media prope basim elytrorum in tuberculum terminata. 3. lin. long. Tab. VII. Fig. 1.

Dermestes assimilis. Habitu proximus fenestrali, thorace, elytris, corporeque ipso æqualiter testaceis, capite nonnihil obscurius colorato, oculis nigris. Elytra longitudinaliter striata. Tab. IX. Fig. 4.

Ptinus unicolor. Abdomine, capite, thorace, elytris fusco - testaceis. Elytra longitudinaliter & striata, & punctata. Variat magnitudine 1. lin. - 1 1/2 lin.

Cerambyx poseganus. Thorax inermis, niger, tuberculo sub medio rubro prominente. Elytra fusca punctata; pedes subrubrescentes, ad juncturas nigro maculati; antennæ nigræ. Long. 2 1/2 lin. Tab. VIII. Fig. 7.

Cerambyx subpilosus. Antennæ nigrescentes; thorax inermis cylindricus colore griseo cinerescens, uti & elytra, quibus fascia una subalbida in medio, altera ad apicem. Long. 3 1/4 lin. Tab. VIII. Fig. 6.

Tenebrio sylphoides. Antennæ moniliformes, fuscæ; corpus fuscum - nigrum, pedes ferruginei; thorax in medio fuscus, ad latera rubescens. Elytra ad basim apicemque rubescentia, in medio nigra; omnia politissima. Latera thoracis postica marginem elevatum efformant. Long. 2. Lin. Tab. VII. Fig. 7.

Tenebrio dermestoides. Antennæ moniliformes extrorsum crassiores, 4 articulis ad basim ferrugineis, reliquis nigro cærulescentibus, ultimis autem 4 articulis ad apicem compressis. Caput, thoraxque pilis, licet brevibus, consita, primo obtutu tamen glabra apparent. Elytra obscure lineatopunctata. Color capiti, thoraci, elytris, & abdomini argenteo - cæruleus. Long. 3. lin. Tab. VII. Fig. 8.

Među svim vrstama životinja bilo četveronožnih, ptica ili amfibija, nismo primijetili ništa što bi bilo vrijedno spomena. No kod kukaca smo imali čudesnu sreću. Glavni su sljedeći: *bijelo-istočkan kotrljan*,⁵⁸ cijelim je izgledom sličan onome što ga Linné zove *pustinjakov*, ali je gotovo upola manji. Na svakoj strani pokrilja ima 4 bijele točke. Tab. VII., slika 1.

Jajasti kotrljan. Glava, prsište i štitić s točkicama. Ticala, pipala i čeljusti sivo-kestenjasti, pokrilje zeleno s tamnim prugama, srednji izrez blizu baze pokrilja završava u kvržicu. Dužina: tri crte. Tab. VII., slika 2.

Kožušnjak. Izgledom je vrlo sličan prozorskoj. Prsište, pokrilje i samo tijelo podjednako crvenkasto, glava nešto tamnije obojena, oči crne. Pokrilje po dužini išarano prugama. Tab. IX., slika 4.

Kornjaš jednobojni. Trbuh, glava, prsište i pokrilje tamnocrvenkasti. Pokrilje po dužini išarano prugama i točkama. Razlikuje se veličinom; od jedne do jedne i pol crte.

Požeška strizibuba. Nezaštićeno prsište, crno, ispod sredine izbija crvena kvržica. Pokrilje s tamnim točkama, noge polucrvenkaste, kod članaka crno zamazane, ticala crna. Dužina dvije i pol crte. Tab. VIII., slika 7.

Dlakava strizibuba. Ticala crnkasta, valjkasto nezaštićeno prsište sivopepeljaste boje, kao i pokrilje kod kojeg se u sredini nalazi jedna bjelkasta traka, a druga prema vrhu. Dužina tri i pol linije. Tab. VIII., slika 6.

Mračnjak. Ticala poput ogrlice, tamna, tijelo tamno-crno, noge tamno-smeđe, prsište u sredini tamno, na stranama crvenkasto. Pokrilje pri bazi i vrhu crvenkasto, u sredini crno; sve je vrlo glatko. Stražnji bokovi prsišta oblikuju podignuti rub. Dužina: dvije crte. Tab. VII., slika 7.

Gagričin mračnjak. Ticala su poput ogrlice prema van deblja, s četiri smeđa članka kod baze, ostala su crno-plavkasta, a posljednja četiri članka zbijena prema vrhu. Glava i prsište posuti su kratkim dlakama, ali tako da na prvi pogled izgledaju glatki. Pokrilje tamno istočkano u obliku crte. Boja glave, prsišta, pokrilja i trbuha srebrnasto-plavkasta. Dužina: tri crte. Tab. VII., slika 8.

Buprestis 18 guttata. Tota nigra. Thorax minutissime punctatus, & a pilis brevissimis albescentibus villosus. Elytra pro diverso situ jam nigra, jam profunde cærulea, maculis in quovis elytro novem flavis, longitudinaliter & striata, & punctata. Long. 5. lin. Tab. VII. Fig. 10.

Curculio sericeus. Caput, thorax, elytraque tomento viridi-flavescente sic tecta, ut nitore serici pro diverso situ resplendeat; ad futuram tomentum hoc copiosius conferentum eam intensius coloratum efficit. Rostrum, & abdomen nigra. Pedes subcastanei. Long. 3/4 lin. Tab. VIII. Fig. 1. quæ naturalem, & 2. quæ microscopio auctam insecti magnitudinem exhibet; quod hic semel monuisse sufficiat.

Curculio lythri. Antennæ apice ovato clavatæ rubescentes, quo colore & pedes. Rostrum, thoraxque nigra, nitentia. Elytra nigra, striata, punctis ad basim cujusvis elytri duobus albo - flavescentibus, striisque quinque etiam albo flavescentibus, tribus scilicet in medio elytrorum, & duabus ad apicem. Long. vix. 1. lin. In lythro salicaria. Tab. IX. Fig. 10 & 11.

Curculio salicariae. Antennæ, rostrum, & caput nigra; thorax subcastaneus, quem colorem fundo thoracis nigro pili brevissimi inducunt. Elytra striata testacea nigro punctata, punctis libero oculo vix conspicuis, præterquam ad basim elytrorum. Long. 1. lin. In lythro salicaria. Tab. IX. Fig. 12 & 13.

Cicada Thlaspi. Capitis fronte pallide flavescente, parte vero inferiore e plurimis lineis subtilissimis parallelis subnigra. Thorax parte antica flavescentibus maculis 4 fuscis, mediis duabus minoribus, lateribus majoribus, postica fuscus. Elytra fusca a basi usque ad apicem albo marginata. Pectus cæruleo - nigrescens. Pedes & abdomen flava. Long. 2. lin. Tab. IX. Fig. 5.

Papilio tremulæ; a genere Nymphalium Linn. pertinetque ad *variegatos* auctorum eruditissimi, & numquam pro merito satis laudandi operis *Systematisches Verzeichniss der Schmetterlinge der Wienergegend*. Magnitudine *Jurtinæ*. Alæ anticæ fulvæ fasciis duabus sinuatis, quas maculæ nigræ efformant; externus alarum margo limbo suo extremo lunulis albis terminatur; in inferiore pagina ala antica flavo rubens maculis sex nigris majoribus, totidemque pallide flavis; In alis posticis pagina inferior fasciam flavam unam maculas duas albas in se conti-

Metulj s 18 točaka. Sav je crn. Prsište vrlo sitno istočkano i kosmato od vrlo kratkih bjelkastih dlačica. Pokrilje prema različitom položaju, sad crno, sad jako plavo, na svakoj strani pokrilja po devet plavih točaka, po dužini prugasto i točkasto. Dužina: pet crta. Tab. VII., slika 10.

Svileni žižak. Glava, prsište i pokrilje pokriveni zeleno-žučkastom vunicom tako da prema različitom položaju ima nijanse preljeva svile, kod spoja, gdje je vunica obilnije skupljena, čini da je još jače obojen. Rilo i trbuh crni. Noge polukestenjaste. Dužina: tri četvrtine linije. Tab. VIII., slika prva, daje prirodnu, a druga mikroskopski uvećanu veličinu kukca. Neka bude dovoljno upozoriti na ovo samo jedanput.

Žižak vrbničin. Crvenkasta ticala u obliku su dugmeta, poput čavla s ovalnim vrhom, a slične boje su i noge. Rilo i prsište crni, sjajni. Pokrilje crno, prugasto, s dvije bijelo-plavkaste točke kod baze svake strane pokrilja i pet plavkastih pruga također bijelo-žučkastih; s tri u sredini pokrilja i dvije kod vrha. Dužina: jedna crta. Živi u vrbnici (trava). Tab. IX., slika 10. i 11.

Vrbni žižak. Ticala, rilo i glava crni; prsište polukestenjasto, boju mu daju vrlo kratke dlačice iz crnog dna prsišta. Crvenkasto-prugasto pokrilje je crno istočkano, s točkicama jedva vidljivima prostim okom, osim kod baze pokrilja. Dužina: jedna crta. Živi u vrbnici (trava). Tab. IX., slika 12. i 13.

Tlaspin cvrčak. Čelo glave blijedo žučkasto, a na donjoj strani polucрно od mnogih vrlo tankih, paralelnih crta. Prsište je na prednjem dijelu žuto s četiri tamne mrlje, s dvije srednje manje, na bokovima veće, na stražnjoj strani je tamno. Pokrilje tamno, od baze sve do vrha bijelo porubljeno. Prsa plavo-crnkasta. Noge i trbuh žuti. Dužina: dvije crte. Tab. IX., slika 5.

Drhtavi metulj; iz roda nimfa (šarenac) Linnéjev pripada višebojnim, na temelju autora vrlo učena i nikad dovoljno hvaljena djela *Sistematski popis leptira bečkog kraja*. Po veličini kao *Jurtinov*. Prednja krila su žuta s dvije iskrivljene trake, koje čine crne mrlje; vanjski rub krila završava na svojem vanjskom porubu s bijelim lunulama; na donjoj strani prednje krilo je žuto-crveno, sa šest crnih većih mrlja i toliko blijedo žutih; na stražnjim krilima donja strana ima jednu žutu traku koja u sebi sadrži dvije bijele mrlje, drugu nešto bljeđu

nentem habet, alteram aliquantum pallidiorem flavamque ex aerolis semiellipticis, in quarum singularum medio macula rotunda fulva; præter has sunt etiam binæ fasciæ albescentes. Tab. IV. Fig. 1 & 2.

Papilio Cynthiae. Zimetrother, unten blasgelb gestreifter Falter. Syst. Verzeich. der Schmetterl. der Wienergegend. pag. 179. Et Naturforscher 12. Theil ubi & icon est. Tab. IV. Fig. 3 & 4.

Noctua hymænea. Schwarzdorn Eule. Syst. Verzeichn. etc. pag. 91. Alis superioribus subcinereis, lineis undulatis nigris: inferioribus flavis, fascia nigra duplici. Tab. VI. Fig. 1.

Noctua purpureo - fasciata. Pertinet ad Venosas auctorum System. Verzeichn. Cristata. Alæ anticæ fusco - rubescentes fascia rubro - purpurea linea tenui alba terminata, maculaque uniformi candido limbo circumventa. Ad angulum exteriorem lineolæ irregulares congestæ, ipse vero angulus pallide roseus. Posticæ alæ cinereo fuscæ polite nitentes. Magnitudo noctuæ oleraceæ. Tab. VI. Fig. 2.

Noctua variabilis. Hoc nomen merito usurpat, quod in pluribus speciminibus colorem præcipuum jam viridem, jam rubescentem, jam olivaceum, jam rubro - fuscum esse deprehenderimus. Character constans sunt fasciæ trinæ: suprema latissima in medio alarum posita tres maculas habet, supremam fere ellipticam, mediam subdimidiatam, infimam reniformem; fascia media 2/3 priore angustior ad angulum interiorem alæ maculam profunde aurantiam habet; infima paulo angustior media est cum 2 maculis aurantiis una in medio, altera minima ad angulum externum. Fascia suprema discernitur a subiecta tribus lineis, quarum media fasciæ majori concolor, utraque vero extrema pallide rosea est. Alæ inferiores fuscæ pro vario situ nitentes. Tab. VI. Fig. 3.

Phal. Geometra trifasciata. Alis integerrimis. Alæ anticæ fasciis tribus in totidem partes fere æquales, divisæ; fascia suprema ad basim pallide lutea punctis innumeris fuscis conspersa, & ad marginem exteriorem fusco - rubescens; media parte sua infima sinuata, utroque extremo profunde rubens, medio flavescens, itidem punctis fuscis conspersa; infima ipsam alam terminans colore cinnamomeo, punctis fuscis referta; pagina inferiore flavæ punctis rubescentibus, plurimis, cum binis fasciis rubris. Alarum posticarum pagina superior in duas

i žutu iz polueliptičnih kružnica, u sredini svakog pojedinog je okrugla siva mrlja; osim ovih ima još dvije tamno žute trake. Tab. IV., slika 1 i 2.

Cintijin metulj. Cimetno crven, ispod svjetlo žuto poprskan leptir. Sistematski popis leptira bečkog kraja, str. 179. i Prirodoslovac, 12. dio, gdje se nalazi i slika. Tab. IV., slika 3 i 4.

Noćni leptir. Glogova sova. Sistematski popis..., str. 91. Gornja krila polusiva, valovitocrne crte; donja žuta, s dvostrukom crnom trakom. Tab. VI., slika 1.

Purpurno zrakasti noćnjak. Pripada k žilavima po autorima Sistematskog popisa. S krijestom. Prednja krila tamnocrvenkasta s crvenopurpurnom trakom koja završava tankom bijelom crtom i mrljom okruženom jednolikim bijelim obrubom. Kod vanjskog kuta skupljene su nepravilne crtice, a sam kut je blijedo ružičast. Stražnja krila su pepeljasto tamna i sjajna. Veličina povrtlarskog noćnjaka. Tab. VI., slika 2.

Promjenjiv noćnjak. Ovo ime s pravom nosi jer smo primijetili kod mnogih primjeraka da imaju posebnu boju: sad zelenu, sad crvenkastu, sad maslinastu, sad opet tamnocrvenu. Stalna oznaka mu je trostruka traka: najgornja vrlo široka, postavljena u sredini krila, koja ima tri mrlje, gornja gotovo eliptičnu, srednja upola manja, a najdonja u obliku bubrega; srednja traka je uža za dvije trećine od prijašnje, ima kod nutarnjeg kuta krila jako pozlaćenu mrlju; najdonja je nešto uža od srednje s dvije pozlaćene mrlje, jednom u sredini i drugom vrlo malom kod vanjskog ugla. Gornja traka je odijeljena od donje s tri crte, od kojih je srednja istoboja kao i velika traka, a obje krajnje su blijedoružičaste. Donja krila su tamna i sjaje se ovisno o različitom položaju. Tab. VI., slika 3.

Noćni leptir geometrid s tri trakom. Vrlo čilih krila. Prednja su krila podijeljena s tri trake u gotovo toliko jednakih dijelova; gornja je traka prema bazi blijedožuta, poprskana bezbrojnim tamnim točkama, a prema vanjskom rubu tamnocrvenkasta; srednja traka svojim najdonjim dijelom vijuga, oba kraja su jako crvenkasta. U sredini leptir je žut, poprskan s isto toliko tamnih točkica, samo najdonje krilo završava cimetnom bojom, sa sivim točkama; na donjoj strani su točke žute, s više crvenkastih, s po dvije crvene trake. Gornja se strana

fere æquales partes dividitur, quarum superior rubroflavescente, inferior rubro - testaceo colore est, linea intermedia transversa rubra e punctis confluentibus orta. Puncta fasciæ superioris rubescentia, inferioris rubro - flavescentia numerosissima. Magnitudo Geometræ bilineatæ. *Linn. Tab. VI. Fig. 2.*

Pyrallis barbalis. Linn. Conveniunt characteres præcipui omnes; sed palpi breviores dici non possunt. *Tab. VI. Fig. 5.*

Montium ad urbem adsitorum fere calcarea est natura, quorumdam etiam ferrata, lapidibus martio rubore tinctis. Ad pagum *Vidovacz* sesquihoræ intinere ab urbe distantem mons est marga argillosa constans, inter binas a septemtrionibus in meridiem vergentes angustissimas valles medius. Harum altera sparsa est lapidibus e monte delatis, quorum eadem est cum lapidibus ab igne subterraneo creatis similitudo, quosque idcirco *Ferber*, & nonnulli alii ad *lavas* conferunt. Massa sunt argillosa in lapidem durata fusca, rubeaque plerumque particulis calcareis jam rotundis, jam cubicis candidissimis, alias autem *scorillis* frequentissime inspersa, quam non raro stratum *quarzi* granulati nitidissimo virore tincti unum digitum, aut unum cum semisse crassum medium pervadit. Saxo illisi, aut malleo pulsati in partes dissiliunt, quarum planus fuit contactus, tenuissima, candidaque calcarea lamella inter utrasque intercepta, quæ, sitne ab aqua fortuitis lapidum rimis illata, an potius e calcareis, quas diximus, particulis quovis casu solutis ipsa in massa coorta, constituere non fuit difficile, postquam plures his intermixtos lapides reperimus nullis calcareis particulis varios, quorum partibus eadem lamellæ intervenere. Quæcumque autem horum lapidum natura sit, quam non satis exploratum nos habere existimamus, id certum, nullum eo in loco ignis indicium superesse, nedum quamdam crateris similitudinem; & est præterea mons ipse neque altus, neque etiam utroque latere sibi similis, cum potius in adversa parte e prægrandibus calcarei fusco - cærulescentis lapidis molibus constet.

Ex eodem montium jugo in orientem continuato arenarius lapis plurimis concharum in calcem versarum generibus sparsus, & mica ruthenica quarzo amorpho ochra ferri luteola tincto connata, & terra fullonum anglicæ non multum dissimilis, gypsum præterea fibrosum allata sunt. Hoc, quoniam e pago urbi vicino, *Seoze* adpellato accepi-

stražnjih krila dijeli gotovo na dva jednaka dijela, od kojih je gornji crveno-žučkast, a donji crvenkaste boje, u sredini je poprječna crvena crta koja nastaje iz točkica koje se zajedno stječu. Vrlo su brojne crvenkaste točke gornje trake, a donje su crveno-žučkaste. Veličina dvije crte geometrida. *Linné, Tab. VI., slika 2.*

Plamenac prljav. Linné. Odgovaraju sva osnovna obilježja, ali se ne može reći da su pipala kraća. *Tab. VI., sl. 5.*

Priroda brda koja leže uz grad skoro je vapnenasta, a kod nekih i pritješnjena kamenjem obojenim crvenilom ožujka. Kod sela *Vidovac*, poldrug sata od grada, u sredini između dviju uskih dolina nalazi se brdo, koje se proteže od sjevera prema jugu, a sastoji se od bijele glinenaste marge. Jedna je od njih posuta kamenjem koje je palo s brda. Ono je slično kamenju koje je nastalo od podzemne vatre i za koje kažu da je *Ferber*, a drugi drže da je od lave. Većinom je to ilovača tamna i crvena, stvrdnuta u kamen, uglavnom s česticama vapnenca, sad okruglim, sad s vrlo bijelim kockicama, a inače poprskana vrlo često troskom⁵⁹, koju nerijetko prožimlje sloj vrlo čistog, zeleno obojenog, granuliranog kvarca, u sredini debelog jedan ili jedan i pol prst. Kad se razbije kamenom ili udari batom, raspadne se na dijelove. Tamo gdje je bio ravan udarac, nastaje tanka, bijela vapnenasta pločica između obiju strana udarca. Da li ju je nanijela voda iz slučajnih pukotina kamenja ili je, bolje rečeno, nastala iz vapnenastih čestica, za koje smo rekli da se slučajem rastvore i opet stisnu u jednu masu, nije bilo teško ustanoviti, budući da smo našli više različitog kamenja pomiješanog s ovim bez ikakvih vapnenastih čestica, čiji dijelovi imaju iste pločice. No bilo kakva da je priroda ovog kamenja, a nismo je dovoljno ispitali, ipak je sigurno da na tom mjestu nema nikakvih tragova vatre, a kamoli da postoji nešto slično krateru. Osim toga samo brdo nije visoko niti je s obje strane jednakog sastava, već naprotiv, na suprotnoj se strani sastoji od ogromnog vapnenastog tamnoplavog kamenja.

S iste strane brda, koje se nastavlja prema istoku, nanesen je pješčani kamen pun više vrsta ovapnjenjenih školjaka, zatim rutenski pijesak pomiješan s amorfnim kvarcom obojenim željeznim žučkastim okerom te valjarska zemlja,⁶⁰ koja se ne razlikuje mnogo od one engleske⁶¹, i osim toga vlaknasti gips. Budući da smo to našli u selu

mus, dignum nobis visum est, quod in natali solo inspiciamus. Eo iter est per vallem *Vucsak* via primum plana, deinde leniter assurgente, postremo etiam ardua, quoad ad summum montis perveniatur, a quo pagus non multum abest, adverso montis lateri, qua meridiem respicit, acclinis. Ab eo angusta valle sejungitur collis sub humo marga argillosa cinerascens instratus, intra quam in altitudine paucorum digitorum sub summo solo hærent informia lithomargæ frusta ea copia, ut in tempestate pluvia, colliquescente in aquis ejus pinguitudine omne circum solum candescere, & spumare videatur. In latere ejusdem collis, qua imbres alveum excavarunt, terram argillosam plurimis ejus naturæ globulis, quales in *Eminovacz* se argillæ miscuere, sparsam reperimus. Ad pagum reduces, cum in chorte rustici paulisper consedissemus, & jam reditum in urbem pararemus, amice nobiscum rusticus expostulare, quod pro tecto, pabuloque equis concessio ne eamquidem gratiam redderemus, ut se proprio in cubili salutaremus. Æqua nobis visa reprehensio: surgimus, ingredimur: cum ecce mensam strattam, sedilia disposita, cibos jam illatos reperimus. Quamquam manducare non libuit, singulari tamen, & inexpectatæ viri humanitati tribuere debuimus, ut accumberemus. Erat dies Sabbathi lautitiis nullibi, nedum in casa rustica aptus; & erant tamen tres cibi apositi; cucumeres in lamellas secti, atque pipere, & aceto conditi; piscis fumo suffitus modico cum jure; & quoddam pulmenti genus genti proprium, quod *Cziczvara* adpellant. Hoc postremum, velut novum, experiri placuit: cumque degustare solum constituissemus, jam etiam pene totum e patina extersimus; adeo gustu jucundum visum est. Ejus hæc est confectio: quartæ parti canthari optimi e lacte cremoris trattam farinæ e Zea mays extritæ unam admiscunt, servantque leni super igne; cum deinde satis in se concocta videntur, recentem, trium cochlearium mensura, caseum, & bina ova addunt, nec multo post mixturam ad cibum paratam habent. Cum inter edendum sermones miscuntur, profert rusticus lapidem in vicino repertum: gypsum, quod *glaciem Mariæ* vocant, erat. Quærimus, longene abesset locus, quo repertus est? pene juxta pomaria adsitum esse reponit. Surgimus illico, ad locum adcurrimus, fodi curamus; cum ecce in ipso propemodum summo solo non pauca solitarii gypsi, nequaquam rudis, sed glaciati, illustris, plurimisque locis minutis crystallis adpersi fructa rhombi,

blizu grada zvanom *Seoce*, smatrali smo uputnim da obidemo rodno tlo. Put vodi preko doline *Vučak*, prvo ravnom cestom, zatim se lagano penje te na kraju ide strmom cestom sve dok se ne stigne na sam vrh brda, odakle nije daleko selo koje leži koso položeno na suprotnoj strani brda prema jugu. Od njega se uskom dolinom odvaja brježuljak, pod humusom zastrt ilovačastom margom. Između nje, u visini nekoliko prsti ispod samog vrha tla, vire komadi nejednakih oblika porculanače u tolikom obilju da se za vrijeme olujne kiše, nakon što voda ispere boju, zabijeli okolno tlo te izgleda kao da se sve pjeni. Na boku toga brda, gdje su kiše izdubile korito, našli smo ilovaču s mnogim kuglicama iste prirode kakva je pomiješana u ilovači u *Eminovcu*. Vraćajući se u selo, malo smo posjedili u dvorištu jednog seljaka i već se spremali vratiti se u grad, kad nas je seljak prijateljski ukorio što se nismo u kući pozdravili iz zahvalnosti za krov i hranu konjima. Shvatili smo da je njegov ukor na mjestu te smo ustali i ušli u sobu. Kad gle, u sobi prostrt stol, raspoređena sjedišta i na stolu postavljeno jelo. I premda nam se nije jelo, ipak smo morali uzvratiti posebnoj i neočekivanoj ljubaznosti čovjeka da sjednemo za stol. A baš bijaše subota, nigdje prikladno vrijeme za gošćenje, a kamoli u seljačkoj kolibi. No ipak su bila postavljena tri jela: krastavci, izrezani na listiće, začinjeni paprom i octom, zatim dimljena riba s malo juhe i hrana koja je obilježje ovog naroda, a zovu je *cicvara*. Odlučili smo isprobati ovo posljednje kao novost. I čim smo okusili, već smo gotovo sve ispraznili, jer je bilo tako ukusno. *Cicvara* se ovako priprema: četvrtina zdjele najboljeg vrhnja pomiješa se sa šakom kukuruznog brašna i to se drži na laganoj vatri. Kad se vidi da je dovoljno pečeno, dodaju se tri velike žlice svježeg sira i dva jaja te je nedugo poslije miješanja jelo pripremljeno. Kad se za vrijeme jela poveo razgovor, seljak je donio kamen koji je pronašao u susjedstvu. To bijaše gips, što ga oni zovu *Marijin led*. Pitali smo ga da li je mjesto na kojem ga je našao daleko. On odgovori da je smješteno gotovo pokraj voćnjaka iza kuće. Odmah smo ustali i pohitali na to mjesto te počeli kopati. Kad gle, u blizini samog vrha tla pojavio se velik broj pojedinačnih komada gipsa, i to ne prostog, već glatkog, sjajnog i na više mjesta poprskanog kristalićima romba ili kockicama. Gotovo poslije svakog

cubive figura post quemvis fere ictum molientis ferrum cum terra sequuntur; quam rem operis, cum vineæ fossionibus frequentantur, perpetuo evenire rustici referebant; manifesto argumento, in majore sub humo altitudine ejus gypsi majores, & forte nobiliores etiam massas depositas esse. Solum est argilla plastica pinguis, & gliscens adeo, ut paucis ante annis summum ejus stratum, quo vertex collis tegebatur, post imbres in imam vallem defluerit, plantis, quæ in eo hospitabantur, inviolatis. Plantæ in hac regione non aliæ, quam quæ maxime vulgares. E ceteris *Lavatera officinalis* ?, & *Xeranthemum annuum* eminebant, & propemodum luxuriabant.

Sed jam quotidianarum in ipso pene urbis conspectu procursio-num tædebat, quod nulla novitas alliceret. Eapropter V. Idus Jul. *Velikam* ex adverso Posegæ situm oppidum concessimus. Eo via est per *Mitrovicz*, ubi diem meridie divisimus, in æde dominica a supremo amplæ huic possessioni præfecto liberaliter accepti. Vir hic non rusticarum solum, sed liberalium quarumvis artium curiosus paucas quasdam monetas apud se servat, quæ, cum novitate se non comendent, eo pretiosæ sunt, quod in *Terstjanovczi* possessionis Velicensis vico sint repertæ. Eæ sunt Antonini, Gordiani, Maximiani, Diocletiani, & Valentini æneæ; Lucillæ vero Augustæ, & Nervæ argentei. In horto ad villam adsito, cui diuturna domini absentia præter densam arborum in ordinem consitarum umbram omnem cultum abstersit, apes operantur mella alveis rudi opere structis inferentes. Est etiam ibi ædícula siccandis pomis aptata, in similitudinem scrinii composita (*Tab. X. Fig. 1.*) atque in longitudinem potius, quam latitudinem procedens. Ima ejus pars e lapide, & cæmentis formata furnum continet cameræ depressæ forma, cujus altitudo exigua est, longitudo vero latitudini ædis pene æqualis; superior materiata, in plures velut contignationes cratibus vimine textis discriminatur, sed ita, ut tabulata singula, cum libuerit, exire, & rursum intrare possint. In his postquam poma expansa fuerint, atque ignis in furno concitatus, frons ædis valvis obmunitur. Cum deinde incaluerunt fructus, tabulata frequenter permutantur, fitque imum summum, ut æquabilius omnis humor excoquatur. Furni, quem in *Czernek* vidimus, structura in eo solum diversa est, quod singulis contignationibus singulæ valvæ contributæ sunt, ut ad quodvis tabulatum perveniri possit, quin cetera retlegantur; quæ res

udarca kopači su nailazili na željezo pomiješano sa zemljom. Seljaci su pričali da im se to događa uvijek kada okopaju vinograde, što je bio očigledan dokaz da se pod zemljom u većoj dubini nalazi gips, a možda i plemenitije gromade. Tlo je lončarska masna ilovača i tako je klizeće da je prije nekoliko godina gornji sloj, kojim je bilo pokriveno tjeme brda, otklizio poslije kiše u dno doline, oštetivši biljke koje su se tamo nalazile. U ovom se kraju nalaze iste biljke kao i drugdje. Od ostalih isticala se *stola* i *nevenka* a bilo ih je u izobilju.

No, već su nam dosadili dnevni izlasci gotovo na samom vidiku grada, jer više nije bilo nikakvih novina. Zbog toga smo 11. srpnja pošli u grad *Veliku*, smješten nasuprot Požege. Put do tamo vodi kroz Mitrovicu, gdje smo stigli u podne, lijepo primljeni u zgradi glavnog upravitelja ovog velikog posjeda. Ovaj muž nije samo marljiv u gospodarskim poslovima, već i u slobodnim umijećima, tako da kod sebe čuva nešto novca, koji nije novijeg vremena pa je dragocjen, a nađen je u Treštanovcima, selu veličkog posjeda. To su bakrenjaci cara Antonina, Gordijana, Maksimilijana, Dioklecijana i Valentina, a srebrni su bili od carice Lucile i cara Nerve. U vrtu pokraj dvora, zbog duže odsutnosti gospodara malo zapuštenom, osim guste sjene drveća posadenog u red, marljivo su pčele skupljale med unoseći ga u jednostavno izrađene košnice. Tamo se nalazi i mala zgrada, prilagođena sušenju jabuka, napravljena u obliku ormara (*Tab. X., sl. 1.*), koji je duži nego li širi. Njegov donji dio načinjen od kamena i žbuke sadrži nisku peć u obliku udubljene komore, dok je dužina gotovo jednaka širini zgrade. Gornji je dio od drveta, podijeljen u više polica s rešetkama ispletenim od šibljā, ali tako da se pojedina komora može izvući kad god se želi i onda opet uvući. Nakon što se na njima rasprostru jabuke i u peći potpali vatra, zatvori se čelo zgrade vratnicama. Kad se zatim zagriju plodovi, komore se često mijenjaju tako da najniže dođu na najviše mjesto, kako bi se podjednako isušila sva vlaga. Gradnja peći, koju smo vidjeli u *Cerniku*, ovdje se razlikuje samo u tome što je svakoj pojedinoj polici dodana po jedna vratnica, tako da se može doći do svake komore, a da se ostale ne otkriju. To je učinjeno

ad id maxime valet, ne calor intra conclave receptus dilabatur. In utroque hoc genere peccari manifestum est, quod, cum lignis non multum parcuritur, calor non per omnem ædis modum æqualiter distribuitur, ferreque contingat, ut cum infimum pomorum stratum torrefit, supremum pene nondum calorem senserit.

Mitroviczium inter, & *Velikam* via interest plana perpetuos inter agros media, probeque adcurata. Plantarum utrique ejus lateri innascentium eadem ubique similitudo erat: frequentiores observavimus *saponariam officinalem*, *senecionem jacobæam*, *dipsacum laciniatum*, & *fullonum*, quæ genera promiscue sibi adnasci non uno loco comperimus, & *echium altissimum*. Sed his copiosius *trifolium melilotus alba* in altitudinem, densitatemque eam excrevit, ut posset quibusdam locis in sepe tonderi

Velika oppidum est montibus ad meridiem spectantibus subjectum, atque in faucibus binarum angustissimarum vallium positum, e quarum altera torrentem *Velischanka* cum impetu accipit. Frontem advertit Posegæ, & communi ambobus campo, tergum vero acclinat monti inter illas, quas dixi, valles intercepto, cujus vertici arx quondam imposita fuerat. Ejus moles e saxo calcareo consurgit, cui per vices jam ochra ferri plerumque flavo - rubescens, nonnumquam fusco - cærulescens candidis venis exarata, atque in lapidem durata, jam minera ferri alba (*Pflinz*) solitaria intervenit. Quæcumque cærulescit, ea est duritia, ut poliri se patiatur, nec longe a montis vertice hiatum non minimum implet; quo loco homines quondam saxum moliri coepisse apparet. Infra hunc montem *Velichanka* versus oppidum fluere properat, in quo plurimus ad molas seu frumentarias, seu fullonias ejus usus est. Quotiescumque tamen imbribus increvit, cum subitis ejus aquis colluctandum est, periculo eo majore, quod in pluvia tempestate validi aquarum coelestium torrentes e montibus devoluti amni adversi occurrunt, eique ipso in oppido se miscent. Id ne fiat, rustici alveos coassant, transversosque amni pontis in morem insternunt, ut per eos alienæ hæ aquæ in vacuum solum innoxie decurrant. Domibus rusticorum, quod alibi quoque observavimus, frequentes adstant *populi italicæ* (*turcicas* adpellant) turrium celsitate, quæ spontaneæ eo sæpe propagantur, ut exstirpari debeant. Agrestibus alburnum ejus arboris pro subere est.

zato da se ne gubi toplina među drugim zatvorenim prostorijama. No kod oba načina građenja griješe u tome, što se mnogo ne šteti na drvima, zatim što se toplina ne širi podjednako kroz cijeli prostor peći pa se događa da se donji sloj jabuka ispeče, a gornji još nije ni osjetio toplinu.

Od *Mitrovice* do *Velike* vodi ravna cesta koja ide posred stalnih njiva i dobro je održavana. Na obje strane posvuda su slične biljke. Među najčešćima su: *sapunika*, *veliki kostriš*, *bijela sikovica* i *stričak*, koje smo našli na više mjesta da zajedno rastu, te *lisičina*. No od njih je brojniji *kokotac*,⁶² koji raste tako visoko i gusto da se ponegdje može šišati kao ograda.

Grad *Velika* smješten je podno brda koja gledaju prema jugu, u dnu dviju vrlo uskih dolina od kojih jedna prima brzu žuboreću rijeku *Veličanku*. Prednji dio gleda prema Požegi i polju koje je zajedničko i jednom i drugom gradu, a leđa naslanja na brdo za koje sam rekao da se nalazi između dolina koje obuhvaća, a na vrhu kojeg nekoć bijaše podignuta tvrđava. Brdo se sastoji od vapnenca na kojem tu i tamo izbija željezni oker, uglavnom žućkasto-crvenkast, ponegdje tamno-plavkast, prošaran bijelim žilama, stvrdnut u kamen, a ponegdje se javlja bijela željezna ruda (*Pflinz*). Ono što je postalo plavičasto, to je tvrdo, tako da se može izglati, a nedaleko vrha brda ispunja veliki otvor. Na tom se mjestu vidi da su ljudi nekoć počeli lomiti kamen. Ispod ovog brda teče *Veličanka* prema gradu. Na njoj ljudi najčešće prave mlinove, bilo one za žitarice, bilo za stupe. Kad rijeka naraste uslijed kiša, treba se boriti s njenim nenadanim vodama, uz još veću opasnost ako se za vrijeme olujnih kiša s brda valjaju bujice koje se s njom sudaraju i miješaju. Da bi to spriječili, seljaci od dasaka prave korita i postavljaju ih preko rijeke poput mosta da bi preko njih voda otjecala na pusto tlo bez štete. Uz kuće seljaka, što smo i drugdje primijetili, često su *talijanski jablani* (nazivaju ih *turskima*), visoki poput tornja, najčešće su samonikli, te se moraju krčiti. Priprosti ljudi koriste potkorje tog drveta umjesto pluta.

Quoniam *Velikam* circiter horam quartam pervenimus, satis adhuc diei supererat, ut vicinam regionem pedibus obire possemus. Primis igitur salutationis officiis apud RR. PP. S. Francisci assecclas, quorum hospitio, convictuque usi sumus, defuncti ad visendas ther-
mas centum forte passibus ab oppido sejunctas properavimus. Iis sca-
turit lacus pedes non amplius decem latus, longusue, sub monte cal-
careo ab ipsa natura formatus, cujus ori in subjectam profunditatem
patienti providentia incolarum cataractam prætendit, per quam redun-
dans aqua modico sed, perpetuo rivo defluit, vicinoque cum amne se
confundit. Nulla præterea salubri fonti cura adhibita est, nec tectum
impositum. Aqua supra 84 gradum Fahrenheitiani thermometri non
calet: odore est prope nullo: liquida præterea, atque in arcta adeo cum
alienis naturis unione, ut sive leni igne, sive solo naturali calore vapo-
retur, nullum in fundo vasis crassamen deponat. Commemoratu di-
gnum est, aquam hanc in lagena calido in cubili ipsos 13 dies servatam
puram adeo, atque integram perdurasse, ut errore aliquo in os accepta
non magis gustum offenderit, quam quæ est probissima. Atque hæc
eo adhuc die.

Postridie montes lustravimus. In ipso vallis, per quam *Velichan-
ka* decurrit, aditu se offerunt mica fissilis, talcum lunæ, & aureum, &
bina præterea talci genera, quæ auctoribus ignota esse videntur; sa-
xum fornacum, saxum corneomicaceum, & ferreum, schistus fragilis,
& coticula, steatites argillosa lapidea stratosa, & argilla lapidea glan-
dulosa, nec non schistus talcoso - argillaceus, in quo id mirum, quod
in igne adeo non induretur, ut mollescat etiam, &, colore nihil immu-
tato in tenuissimas fibras discedat, quæ tritu digitorum in minutissi-
mum pulverem abeunt.

Hæc tanta lapidum varietas in interiore vallis recessu, præter tal-
cum aureum quarzo pingui admixtum, disparet, locumque concedit
quarzo, cujus inanitates jam ochra flava, rubeaque, jam quoddam talci
genus fusco - cinereo colore implet, quodque e centenis pondo qua-
ternas, quinasque semi - uncias argenti in igne reddidit. De ochra ru-
bescente, quoniam acido nitri soluta instillato lixivio sanguinis cæru-
leum Berolinense in fundum dimisit, dubium non est, quin ferrum sit.
In tanta quarzi frequentia unum fragmentum cum minera antimonii
striata *Wal.*, bina cum minera cupri flava *Wall.* seu pyrite cupreo

Budući da smo u *Veliku* stigli oko četiri sata, ostalo nam je još
dosta vremena, da pješke obidemo susjedno područje. Dakle, nakon
prvih službenih pozdrava s mnogopoštovanim ocima franjevcima,
čiju smo hranu i gostoprimstvo koristili, požurili smo pogledati to-
plice, udaljene možda stotinu koraka od grada. Jezero koje je načinila
sama priroda izvire ispod vapnenastog brda i nije šire od deset stopa a
toliko je i dugo. Na njegovu izvoru, koji se otvara iznad dubine ispod
njega, marljivi stanovnici postavili su branu preko koje preobilna
voda otječe u stalan potok, a ovaj u susjednu rijeku. Nitko ne skrbi o
ovom ljekovitom izvoru, niti je tu postavljeno kakvo krovšte. Voda
nije toplija od 84° Farenhajtovog termometra; skoro je bez ikakva
mirisa i čista je. Pomiješana s drugim tvarima, bilo da se isparava pod
laganom vatrom bilo uslijed same prirode topline, ne ostavlja na dnu
posude nikakav talog. Vrijedno je kazati da ova voda čuvana u vrču u
toploj sobi cijelih trinaest dana ostaje sasvim čista i zdrava, tako da,
uzme li se zabunom u usta, ne smeta ukusu više od one koja je najbo-
lja. Eto toliko još za ovaj dan.

Sutradan smo razgledali brda. U samom prilazu dolini, kroz
koju protječe *Veličanka*, nailazi se na cjepljive mrve, zatim na mje-
sečev i zlatni talk te na još dvije vrste talka koji su, kako izgleda, ne-
poznati piscima. Tu je nadalje i pećni kamen, rožasto-liskunast i že-
ljezni, onda lomljivi škrljevac i brusni kamen, masnik prevučen ilo-
vačom i žirasto ilovačast kamen, kao i talkasto-glinenast škrljevac
kod kojega je čudno što ne otvrdne na vatri, već omekša i ne promi-
jenivši boju raspada se u tanke niti, koje se pod prstima raspadaju u
sitnu prašinu.

Ova je velika raznolikost kamenja nestajala pri dubljem ulazu u
dolinu, osim zlatnog talka pomiješanog s debelim kvarcom, i ustupala
mjesto kvarcu kojeg je praznine ispunjavao sad žuti i crveni oker, sad
neka vrsta talka tamnosive boje, koja je na vatri davala četiri ili pet po-
luunca srebra od stotine funti. Budući da je crvenkast oker rastvoren
dušičnom kiselinom i ukapan krvavom lukšijom na dnu ispustio ber-
linsko plavilo, nema sumnje, da je to bilo željezo. U tolikom obilju
kvarca našli smo jedan komad prugastog minerala antimona *Walleri-
ja*⁶³, dva žuta minerala bakra *Wallerija* ili *smedi* bakreni pirit. Nisu ne-

Brunnichii reperimus. Nec desunt silices, & petrosilices *Wal.* & in his præprimis petrosilex lamellaris.

Hæc inter sine cessatione semper scandendo in eam altitudinem pervenimus, in qua *Velichanka* nascitur, atque illico per lenissime declivia saxorum strata diffusus, frequentesque cespitem, & saxorum insulas amplexus, blando cum murmure devolvitur. Amoenissimo hoc in loco in cespite arboribus obumbrato strati requievimus, quoad ad extemporalem focum alimenta lassissimis pararentur, inter quæ (nam Veneris dies erat) primatum *Salmoni Farioni* dedimus & merito suo, & quod torrenti, ad quem adsedimus, sit indigena, cui *cyprinus* quoque *gobbio*, & *cottus gobio* innatant. Ad delicias loci non parum addidit, quod forte boves a pastu ad aquam actæ eo nobiscum convenire, nobisque pene intermixtæ in umbra procubuerunt. Aderant cum pecoribus bini adolescentes, quos, dum cibum caperemus, editiore in loco adsidentes, atque manibus quidpiam molientes sæpe intuiti sumus. Quid faciant? quærimus. Cum propius accessissent, alterum tibialibus, alterum lanceis vinculis, quibus linearum fasciculos in cingulum more gentis compositos frequenter adstringunt, texendis occupari vidimus. Incerti, laboriosum juvenum ingenium, an dexteritatem magis miraremur, intelligimus, nullis unquam pastoribus in hac regione diem a manuario aliquo opere vacuum abire. Quæ res ingenium gentis mire commendat.

Quiete, & cibo recreati ad montes, quos *Malishe* vocant, defleximus. Eadem in his quoque lapidum genera; sed præprimis quarzum cærulescens maculis flavescentibus, rubeisque frequenter, mica autem rarius sparsum, e cujus quaternis semiunciis tres mineræ metallicæ scrupulos lotura evolvimus. Plurimum nobis placuit saxum, quod *Ill. a Born metalliferum* adpellat. Ex eo in minutum pulverem obruto tres minimas nativi auri micas lotura evolvimus. Idem, cum igne urgere-tur, granum argenti flavescentis dedit, quod in acido nitri solutum nigrum pulverem dimisit, sed adeo modicum, ut ejus pondus æstimari non posset.

Inde in alteram vallem degressi, sub vesperum *Velikam* non modice defatigati pervenimus, eo minus contenti, quod nullam nobiscum plantam retulimus, quæ se novitate comendaret. E paucis solæ fere nominari merentur: *Veronica montana*, *Prenanthes purpurea*, tor-

dostajali ni sivci i petrosilikati Wallerija, među njima u prvom redu listast petrosileks.

Usred toga, stalno se penjući stigli smo do izvora Veličanke. Tamo se ona odmah razlijevala po blagim kamenim padinama, okružena brojnim kamenim otocima te pada s uhu dragim žuborom. Otpočinuli smo na ovom vrlo ugodnom mjestu polijegavši na tratinu osjenčani drvećem, dok se umornim putnicima ne priredi jelo na ognjištu. Ono je brzo napravljeno. Prednost smo dali *somu* (jer je bio petak) i to s pravom, budući da je bujica, kraj koje smo posjedali, njegov zavičaj. Tu plivaju još *šaran*, *kerkuša* i *peš balavac*. Mjesto je učinilo ugodnijim što su slučajno s paše na vodu pošli volovi gotovo se pomi-ješavši s nama koji smo poredili u sjeni. Sa stokom su došla dva mla-dića. Posjedali su na povišeno mjesto, a mi smo ih često promatrali dok smo uzimali jelo, jer su nešto rukama radili. Pitali smo se što to rade? Kad su pristupili bliže, jedan je u nazuvcima, a drugi u vunanim obojcima uz koje često vežu trake složene u pojas, kao što je i običaj tih ljudi, vidjeli smo da pletu. Nismo znali da li da se više divimo mar-ljivosti ili spretnosti mladića. Shvatili smo da pastirima u ovim kraje-vima ne prođe ni jedan dan bez ručnog rada, što pokazuje sposobnost ovog naroda.⁶⁴

Okrijepljeni počinkom i jelom krenuli smo prema brdima koja nazivaju *Mališe*. U njima su iste vrste kamenja, no najčešće razbacani plavkasti kvarc sa žućkastim, često i crvenim mrljama, rjeđe pak poprskan tinjcem. Iz njegove četiri poluunce pranjem smo izdvojili tri zrnca metalne rude. Nama se najviše svidio kamen koji presvj. *a Born*⁶⁵ nazivlje *rudonosnim*. Pranjem smo iz njega, zdrobljena u vrlo sitan prah, izdvojili tri mala zrnca prirodnog zlata. Kad se peče na va-tri, daje žućkasto zrnce srebra, koje u dušičnoj kiselini ispušta crni prašak, ali toliko malo da se njegova težina ne može procijeniti.

Odatle smo otišli u drugu dolinu, a pred večer smo, jako umor-ni, stigli u *Veliku*, nezadovoljni jer sobom nismo donijeli ni jednu bilj-ku, koja bi bila nova. Od malog broja biljaka zaslužuju da se spomenu jedino ove: *čestoslavica*, *gorčika*, *petoprsta*, *zvončić*, *grozničica*, *oman*,

mentilla erecta, campanula trachelium, scutellaria peregrina, inula salicina, chrysosplenium alternifolium, epilobium montanum, bryum scoparium, moehringia muscosa, acrostichum ilvense, aira alpina, & flexuosa, carex panicea, & remota. Saxi, quin & truncis arobrum frequens innascebatur *polypodium vulgare*, cujus radice vice glycirrhizæ utuntur; humectis locis *asplenium scolopendrium*, apertis autem, & decalvatis *Pteris aquilina* eo luxurians, ut spatium impleret, aliis quobusvis plantis loco depulsis præter *lilium martagon*, quod stationem suam contuitum caput in filicto extulit.

Hos montes frequens incolit *lacerta stellio*, maximum suibus gulæ irritamentum, veteranis quidem innoxium, sed novellis sæpe periculosissimum; ni enim, quod illi faciunt, bestiolam ante aut pedibus obterant, aut dentibus dilacerent, mortem cum ea plerumque in os recipiunt, sive illa, quod alteri rustici dicebant, unguiculatis pedibus se tenaciter linguæ adnectendo, sive quod alteri se vidisse prodidere, cauda in os plicata in orbem intra fauces se curvando, os gulæ glutire volenti obstruat, spiritu intercluso.

Animalculorum hæc captura fuit.

Tenebrio Velikensis. Apteris; totus niger demtis tibiæ extremis, ac tarsis inferne flavescentibus. Thorax lineolis impressis minimis sic striatus, ut primo obtutu pilosus videatur. Elytra admodum convexa, striata lineis octo, ad apicem in cuspidem terminata. Femora pedum anticorum unidentata. Long. 2. lin. Habitat intra corticem & lignum fagi. Tab. VII. Fig. 3.

Tenebrio testudineus. Thorace polito nigro. Elytris in basi & apice rubro - testudineis, macula ovata utrique elytro communi nigra in medio. Long. 1 1/4. lin. Habitat intra corticem, & lignum fagi. Tab. VII. Fig. 6.

Curculio nodulosus. Totus fusco - niger, brevirostris. In thorace puncta minuta impressa, irregulariter sparsa. In elytris puncta elevata, vel potius tubercula longitudinaliter posita. Long. 1 1/2. lin. Tab. VII. Fig. 16 & 17.

Curculio planirostris. Ad *anthrybos Geoffr.* pertinet. Antennæ fere moniliformes clava solida terminatæ, rostro depresso lato insidentes. Rostrum, uti & caput nigra: oculi parte inferiore linea alba

žutina, vrbolika, mahovina, merinka, metlača i šaš. Na kamenju, dapače i na panjevima, često je rastao *oslad*, čijim se korijenom služe stanovnici umjesto slatkog korijena. Na vlažnim mjestima raste *jele-nak*, a na otvorenim i golim *bujad* u takvom obilju da ispunja prostor, potisnuvši sve druge biljke osim *zlatnog ljiljana*, koji je gledajući svoje boravište izdignuo glavu iz korova.

Ova brda često nastava *gušter*, koji je najveća opasnost za ždrije-la svinja, starijima doduše neškodljiv, ali mladima često vrlo opasan. Naime ako životinju prvo ne satru nogama ili razderu zubima, što uglavnom čine, s njom najčešće u usta unose smrt, bilo da se gušter čvrsto prihvati svinji nogama koje imaju kandže, kako su govorili se-ljaci, sasvim uz jezik, bilo da se u ustima rep, smotan u krug, zavije u ždrijelu te tako, kako su neki govorili da su vidjeli, spriječi da ga svinja proždre, zatvarajući joj disanje.

Ulovili smo sljedeće kukce:

Velčki mračnjak. Bez krila, sav crn osim krajnjih dijelova pot-koljenice i žučkastih zastopalja pri dnu. Prsište je s vrlo sitnim utisnu-tim prugicama tako da se na prvi pogled čini da je dlakav. Pokrilje vrlo ispupčeno, s osam prugica, prema vrhu završava u šiljak. Butovi pred-njih nogu jednozubi. Dužina dvije linije. Živi između bukvine kore i drveta. Tab. VII., sl. 3.

Kornjačasti mračnjak. Glatko crno prsište. Pokrilje u bazi i na vrhu crvenkasto, na svakoj strani pokrilja ovalna mrlja, a u sredini crna. Dužina: jedna linija i četvrt. Stanuje između bukvine kore i drveta. Tab. VII., slika 6.

Čvorast žižak. Sav tamnocrn, s kratkim rilcem. Na prsištu uti-snute male crne točke, nepravilno rasporedene. Na pokrilju uzdignu-te točke, bolje rečeno odebljanja, koja se pružaju po dužini. Dužina: jedna i pol linija. Tab. VII., sl. 16. i 17.

Žižak ravnog rila. Pripada *antribusima Geoffroya*⁶⁶. Ticala skoro poput ogrlice završavaju čvrstim batićem, a sjede na širokom stisnu-tom rilu. Rilo, kao i glava, crni; oči okružene bijelom crtom na do-

cincti. Thoraci nigro punctula minutissima impressa. Elytra abdomen non ex integro tegentia punctis impressis minutis lineariter punctata, fascia in medio alba, lineisque longitudinalibus in quovis elytro notabiliter elevatis duabus. Pectus & abdomen pilis brevissimis albis consita. Femora, tibiæ, tarsique nigro, alboque alternatim annulata: in tarsis tamen triarticulatis articuli extremi cum unguibus nigri. *Tab. VII. Fig. 14 & 15.*

Buprestis biguttata. Atra, nitens, maculis ad basim elytrorum rubro - flavescens. Long. 2. lin. *Tab. VII. Fig. 13.*

Buprestis flavo - fasciata. Frons subtestacea, oculi fusci. Thorax e pilis brevibus tomentosus, albidus. Elytra striata nigra, punctataque; e singulis punctis pilus brevis albus. In medio elytrorum, & prope apicem fasciæ flavæ, ad apicem item punctum unum flavum. Abdomen villosum album. Long. 1 2/3. lin. *Tab. VII. Fig. 12.*

Cucujus anceps. Genus *Fabricii.* In characteribus præcipuis convenit cum Cucujo planato Cl. *Fuessly*, aut cum *Cerambyce planato Linnæi*; at in antennis nonnisi 10 articuli sunt, pedes huic nostro rubescentes sunt, antennæ nigræ, labium nigrum; atque per hæc a Cucujo planato differt. In medio thoracis cavitates subrotundæ minores duæ, & in quovis latere una ovaliter elongata. Habitat intra corticem & lignum fagi. *Tab. VIII. Fig. 5.*

Phryganea luctuosa. Alis fusco - nigrescentibus subpellucidis. In antica pagina superiore striæ e pilis albidis octo longitudinaliter decurrentes. Striarum tertiæ, & quartæ a margine exteriori computando alia horizontalis sic occurrit, ut figuram Zifræ 4 efformet. In eadem pagina, parte inter angulum externum & internum intercepta striulæ item longitudinales novem. Nervi per alam decurrentes fusco - rubri. Antennæ nigræ apice fusco - rubescentes longitudine alarum anticarum. Palpi, pedesque rubro - tectacei, post mortem pallidiores. Femora nudissima, tibiæ, tarsique nigro ciliati. *Tab. VI. Fig. 6.*

Quæ sequuntur insecta, nomen etiam genericum a nobis accipere, quod ea ad genera hactenus constituta referri non posse nobis videantur.

Denticollis bicolor. Habitu medium animalculum inter elaterem, & cantharidem, aut aliorum pyrochroas est. Antennæ longit. 1/2 cor-

nem dijelu. Na crnom prsištu utisnute vrlo sitne točkice. Pokrilje u cijelosti ne pokriva trbuh, koji je istočkan u obliku crte, s malim utisnutim točkama, u sredini su bijeli traci s uzdužnim crtama na svakoj strani pokrilja i s dvije znatno uzdignute. Prsa i trbuh pokriveni su s vrlo kratkim bijelim dlačicama. Stegna, noge i zastopalja naizmjenično s crnim i bijelim prstenovima, no na tročlankastim zastopaljima crni zadnji članci s noktima. *Tab. VII., sl. 14. i 15.*

Metulj s dvije točke. Crn, sjajan, s crveno-žutim mrljama kod baze pokrilja. Dužina dvije linije. *Tab. VII., sl. 13.*

Žuto-trakast metulj. Čelo polucrvenkasto, oči tamne. Prsište vunaasto od vrlo kratkih dlačica, bjelkasto. Pokrilje prugasto, crno i s točkama; iz svake pojedine točke kratka bijela dlaka.

U sredini pokrilja i blizu vrha plave trake, kod vrha jedna plava točka. Trbuh kosmat i bijel. Dužina: jedna i dvije trećine crte. *Tab. VII., sl. 12.*

Kornjaš dvojni. Rod *Fabriciusa.* Obzirom na posebna obilježja, odgovara ravnom kornjašu slavnog *Fuesslya*⁶⁷ ili ravnoj mirišljavoj strizibubi *Linnæa*; no na ticalima ima samo deset članaka, noge ovoga našeg su crvenkaste, ticala crna, usne crne, po čemu se razlikuje od kornjaša ravnog. U sredini prsišta dvije manje poluokrugle rupice, a na svakoj strani jedna ovalno-duguljasta. Stanuje između bukvine kore i drveta. *Tab. VIII., sl. 5.*

Vodeni "moljac" - žalostan. Krila sivo-crna, poluprovodna. Na prednjoj gornjoj strani pruge iz osam bijelih dlaka koje idu po dužini. Jedna od treće i četvrte pruge, računajući od vanjskog ruba, prolazi vodoravno tako da oblikuje brojku četiri. Na istoj strani, na dijelu između vanjskog i unutarnjeg ugla, također prolazi devet uzdužnih prugica. Niti, koje prolaze preko krila, sivo-crvene. Ticala crna, na vrhu sivo-crvenkasta - po dužini prednjih krila. Pipala i noge crvenkasti, poslije smrti bljeda. Butine sasvim gole, noge i zastopalja crni. *Tab. VI., sl. 6.*

Kukci koji slijede primili su od nas i generičko ime, jer se, kako nam se čini, ne mogu svrstati u postojeće rodove.

Klišnjak. Kukac koji je izgledom između skočibube i zelenog bapka, boje vatre. Ticala duga pola tijela, crna i pilasto-četkasta, pila

poris, nigræ serrato - setaceæ, serra parte interiore antennarum. Thorax rubens in parte postica armatus utrinque dente ad angulum prominente, in lateribus marginaus, scutellum magnum nigrum puncto exiguo medio impresso. Elytra testacea punctata punctis impressis lineariter, mediocriter marginata. Pectus, abdomen, femora nigra, tibiæ, tarsique testacea. Variat tarsis etiam nigris. In femoribus pedum posticorum lamella ad basim, uti carabis esse solet. Vivens caput sub thorace occultat more Cantharidum. Long. 4 1/4. lin. Habitat intra corticem, & lignum fagi, & quercus. Tab. VIII. Fig. 17.

Denticollis rubens. Antennis longitudine dimidii corporis, aterimis, serrato - setaceis; capite atro, thorace profunde rubro sulco uno medio, & duabus cavitatibus impressis, dentibus ad latera thoracis postice solidioribus, item lineolis duabus impressis obliquis. Elytra rubescentia, marginata, e punctis confertis, elevatisque scabriuscula, lineis tribus longitudinalibus elevatis. Scutellum atrum, in quo sulcus exiguus medius. Pectus, abdomen, pedesque nigra. Lamella quoque in femoribus pedum posticorum. Long. fere 5. lin. Habitat inter corticem, & lignum fagi, quercusque. Hanc & superiorem speciem etiam ex alibis Styriæ allatam vidimus. Tab. VIII. Fig. 16.

Corticeus unicolor, genus forte medium in ter ligniperdas *Pallasii*, & *Apate*, atque *Bostrichios Fabricii*. Antennæ moniliformes, dimidia longitudine thoracis. Thorax oblongus undique marginatus. Elytra linearia obscure marginata. Caput exsertum; omnia polita, & coloris fusco - castanei. Long. prope 3. lin. Habitu medius inter elateres, & buprestes minoris speciei. Habitat inter corticem, & lignum fagi. Tab. IX. Fig. 3.

Tenebroides complanatus. Antennæ moniliformes. Caput, thoraxque polita nigra, lineola e pilis brevissimis aureo flavis in thorace, qua caput excipit. Elytra quoque nigra striata. Habitu fere *lucani interrupti*, at multo minor, scilicet lineis 2 2/3. Habitat inter corticem, & lignum fagi. Tab. IX. Fig. 9.

In extremo oppido piscina est, cui, quum e sparsis circa ejus oram concharum domiciliis *Myam pictorum*, & *Mytillum cigneum* immorari intelligeremus, meminisseque in mytillo hoc margaritas prope *Debreczinum* in Hungaria repertas fuisse, auctores incolis fuimus, viderent, facturine essent operæ pretium, si his conchas consec-

na nutarnjem dijelu ticala. Prsište crveno, na stražnjem dijelu s obje strane naoružano zubom, koji viri prema uglu, na stranama s rubom. U sredini veliki crni štitić s malom utisnutom točkom. Crvenkasto točkasto pokrile s linearno utisnutim točkama, osrednje porubljeno. Grudi, trbuh i butine crne, noge i stopala crvenkasta. Postoji varijanta i s crnim stopalama. Na butinama stražnjih nogu kod središta je pločica kao što ima rak. Živahnu glavu skriva ispod prsišta poput zelenih babaka. Dužina: 4,5 crte. Živi između kore i drveta bukve te hrasta. Tab. VIII., sl. 17.

Klišnjak crvenkasti. Ticala dugačka pola tijela, vrlo crna, nazubljena i pilasta; glava crna, prsište jako crveno s jednom brazdom u sredini i dvije utisnute šupljine, s čvrstim zubima sa stražnje strane prsišta, te s dvije koso utisnute crtice. Pokrilje crvenkasto, a porubljeno i hrapavo zbog uzdignutih i nabijenih točki, s trima uzdignutim uzdužnim crtama. Crni štitić u čijoj je sredini mala brazda. Prsa, trbuh i noge crne. Pločica na butinama stražnjih nogu također crna. Dužina: gotovo pet crta. Živi između kore i drva bukve te hrasta. Vidjeli smo da je i ova gornja vrsta donešena iz štajerskih Alpa. Tab. VIII., sl. 16.

Jednobojni kornjaš, možda vrsta između *Pallasovog drvotočca* i *Fabricijevog apate* te *bostrichiosa*. Ticala poput ogrlice, duga pola prsišta. Poduže prsište posvuda porubljeno. Pokrilje prugasto, s tamnim rubom. Glava istegnuta, sve je sjajno sivo-kestenjaste boje. Dužina: blizu tri crte. Po izgledu između skočibube i manje vrste metulja. Živi između kore i drveta bukve. Tab. IX., sl. 3.

Poravnat crnokrilac. Ticala poput ogrlice. Glava i prsište sjajno crni, na prsištu crtica iz vrlo kratkih zlatno-žutih dlačica, osim na glavi. Pokrilje prugasto crno. Po izgledu skoro jednak prekinutom rogaču, no mnogo manji, tj. dvije crte i dvije trećine. Živi između bukvine kore i drveta. Tab. IX., sl. 9.

Na kraju grada nalazi se ribnjak. Budući da smo iz porazbacanih školjaka oko njegove obale shvatili da u njemu borave *školjke* i *dagnje*, sjetili smo se da su u toj mušuli u Mađarskoj blizu Debrecina, našli bisere. Zato smo potakli stanovnike neka vide da li bi bilo vrijedno

tarentur? Ternas hactenus margaritas inde accepimus, nitore indicis nihil inferiores, sed minimi moduli, nec rotundos.

III. Idus Jul. inspecta pila fullonia rustico opere, & mira simplicitate structa, cujus iconem *Tab. X. Fig. 2.* exhibemus, actisque pro concesso tecto, victuque supra, quam optare potuimus, liberali gratiis Posegam redivimus. Ea in urbe, quoniam perfectis, quæ in *Eminovacz* experiri nos posse arbitrabamur, omnibus nihil agendum supererat, non plus biduo morati, Idibus Julii iter in superiorem, ut vocant, provinciæ processum suscepimus.

In secunda statione ad vicum *Bucs* vel celeri oculo per regionem circumlato diversa se obtulerunt corpora, quæ tempus in lapidem duravit, atque in his *echinus marinus* mediocri mole. Memoratu dignum est, quod, quæcumque ad animalium genus pertinent, ea in calcaream, quæ ex ligno mutata sunt, in corneæ, aut jaspidi similem naturam transierint. Inde via per vallem inter calcareos, aut schistosus montes perducta est, quoad *Pakraczinum* deveniatur. Dum fessi novis, recentibusque equis permutarentur, ne tempus otiosis laberetur, viam præcepimus, jusso curru nos insequi. In pedestri hoc itinere primum *Cnicum erisytalen* vidimus, locis humectis ea altitudine crescentem, ut longitudinem hominis multum superaret. De eo non erit supervacaneum adnotare: hunc nostrum caule esse non unifloro, neque floribus nutantibus, cum eos potius plurimos habeat brevissimis pediculis in summo caule adgregatos, & pluribus foliolis subnatis arcte involutos. Qualem, cum semper hanc plantam reperissemus (reperimus autem deinde variis locis frequenter) ad *Cnicum Linnæi* hæc adnotari oportere arbitramur.

Nocte in *Pakracz* exacta properavimus *Kutinam* pervenire, inter quæ loca regio silvis, agrisque varia interjacet. Agros plerumque *panico miliaceo* consitos vidimus, quod rustica paupertas pane miliaceo vescatur, quoniam melius impleat, quam triticeus. Is gustu hebes, & propemodum aridus non facile in stomachum demitti potest, nisi si paupertas condiat. Hic etiam usum cylindri lignei ad glebas obtenendas, & agrum æquandum rusticis esse vidimus.

Kutina oppidum est in confinio superioris Slavoniæ, quam jam *Croatiam* adpellamus, positum, illustri comitum *ab Erdöd* genti obnoxium, neque alia re magis celebre, quam quod colles *Goilo* vicinos habet, in quibus vinum non gustu minus jucundum, quam generosum

tražiti te školjke. Odatle smo do sada primili tri bisera, ništa manje sjajna od indijskih, ali su vrlo mali i nisu okrugli.

Pošto smo pogledali stupu seljačke izrade, ali načinjenu divnom jednostavnošću, čiju sliku dajemo u *tab. X., sl. 2.*, što smo bolje mogli zahvalili smo na gostoprimstvu za pruženi krov i hranu, te smo se 13. srpnja vratili u Požegu. Budući da smo u Požegi za dva dana završili sve što smo planirali da se može ispitati u svezi s *Eminovcima* i nismo više imali što raditi, 15. srpnja pošli smo na put u gornji, kako kažu, okrug Županije.

Na drugoj postaji, kod sela *Buč*, pogledavši na brzinu kraj, naišli smo na različita tjelešca koja je vrijeme pretvorilo u kamen, a među njima je osrednje veličine *morski jež*. U vapnenac se pretvorilo sve što je pripadalo životinjama, a od drveta je prešlo u tvar sličnu rožnjači ili jaspisu. Odatle je dalje cesta vodila između vapnenastih i škriljevačkih brda preko doline kojom se dolazilo u *Pakrac*. Dok smo zamjenjivali umorne konje novima i svježima, da ne bismo gubili vrijeme, pošli smo naprijed cestom, zapovjedivši da nas zaprežna kola slijede. Za vrijeme pješaćenja najprije smo vidjeli *kristalni šafran*, koji na vlažnim mjestima naraste visoko, tako da mnogo nadvisi čovjeka. O tome ne će biti na odmet pribilježiti da ova biljka nema samo jedan cvijet, niti su cvjetovi savijeni, već ih ima više skupljenih na vrhu stabljike s vrlo kratkim peteljkaama te s više listića koji ispod rastu čvrsto uvijeni. Budući da smo uvijek nalazili ovu biljku (a našli smo je na različitim mjestima), smatrali smo da je treba pribilježiti kod *Linnéjevog* šafrana.

Nakon što smo proboravili noć u *Pakracu*, pohnitali smo ujutro da stignemo u *Kutinu*. Između ova dva mjesta leži područje šuma i njiva. Vidjeli smo da su njive uglavnom zasijane *prosom*, jer se seljačka sirotinja hrani *prosom*, od kojega si bolje napuni želudac nego pšenicom. Po ukusu je bljutavo i skoro suho te se ne može lako progutati, osim ako ga sirotinja začini. Ovdje smo također vidjeli da seljaci upotrebljavaju drveni valjak za drobljenje gruda zemlje i poravnavanje njiva.

Kutina je grad smješten na granici gornje Slavonije koju već nazivamo *Hrvatska*, a potpada presvijetlom rodu grofova *ab Erdöd*. Ni po čemu nije slavnija nego po tome, što ima obližnje brježuljke i *Gojlo* na kojima se tiješti vino koje nije manje ukusno nego što je pleme-

exprimitur. Vites in iis educantur neque humiles, nec contra arbustivæ, sed quæ Croatica consuetudine pedaminibus adquiescentes ad hominis staturam coercentur. Ab hoc etiam oppido hibernis mensibus per omnem provinciam venales deferuntur feræ anates, quæ in campo *Lonya* prætensis stagno per summa frigora aperto plagulis maximo numero se implicant. In oppido nihil spectabile præter templum, quo nullum aliud nitidius, pictiusque in hac provincia vidimus, curam in id exornandum conferente viro probissimo, cujus est administratio sacrorum. In ejus chorte forte vidimus vastum, sed materialatum, ædificium solis vicenis circiter operis non magni molimenti adminiculis sede sua moveri, atque in alium locum protrudi, itinere per instratos terræ asseres facto, subjectisque moli phalangis, ut facilius glisceret.

Quoniam non alia caussa in hoc oppidum concessimus, quam ut locum inspiceremus, in quo solum arsisse constabat, non procrastinavimus eo adcurrere. Abest *Kutina* fere horæ itinere, situsque est in præalta, & silvosa monti *Zbeg* subjecta valle. Solum, quod ignem sensit, extensione est modica, rotundo ambitu, in similitudinem crateris concavum, atque herbis, dumisque silvescens. Id ipsos 14 menses arsit cum flamma, præterquam noctu, non conspicua, ardore tanto, ut baculus solo intrusus illico flammam conciperet. Fossione strata terræ reperimus, quæ jam commemorabimus: Summum solum est pulla humus, in quam folia arborum cadiva semper dilabuntur, altitudine fere unius pedis; huic subjacet argilla in lateres schistosos, rubeosque ab igne usta, altitudine inter unum & ternos pedes varia; post hanc terra admodum humida, atra, tactu facilis, sed manum inquinans, e partibus figura, & magnitudine diversis coacervata, cujus altitudo plerumque pedem unum, raro unum, & semissem æquat; huic aperta alia in vicino fossa exigua lithantracis frusta inmixta deprehendimus: infima est terra plastica cærulescens probissima, cujus altitudinis modum definire nihil attinebat. Idem in vicino stratorum ordo; sed argilla humo subjacens flavescens est, & friabilis, partibus unionem non facientibus; nonnumquam etiam indurata. Non longe ab hoc cratere aquæ pluvie profundum cavarunt alveum, in cujus lateribus sub humo lithantracem schistosum cubare deprehendimus. Indubium idcirco, diuturno illi igni pabulum lithantracem fuisse, qui, postquam lento incendio consumptus est, in atram illam, quam argillæ igne du-

nito. Tu se ne uzgaja niska loza, i ne na brajdama, već kako je to običaj u Hrvatskoj, privezana uz kolce u visini čovjeka. Osim toga, iz ovog se grada u zimskim mjesecima odnose prodati divlje patke po cijeloj Županiji. One se u jezerima močvarnog *Lonjskog polja* za vrijeme najveće studeni, kad se otvore jezera, u velikom broju zapletu u razapete mreže. U gradu nema ništa značajnije, samo crkva od koje nismo vidjeli ništa sjajnije i slikovitije u cijelom ovom kraju. O njezinom ukrašavanju skrbi vrlo čestit čovjek, koji ima upravu u duhovnim stvarima. Slučajno smo u njegovu dvorištu vidjeli prostranu drvenu zgradu, koja se sa samo dvadeset radnika može pokretati s mjesta, na kotačićima je i može se premještati drugdje, nakon što se zemlji načini put od prostrtihi dasaka i podmetnu valjci da lakše klizi.

Nismo imali drugog razloga da dođemo u ovaj grad osim da pogledamo mjesto na kojem je utvrđeno da je gorjela zemlja te nismo odlagali da onamo sutradan odemo. *Kutina* je udaljena skoro sat hoda, smještena u vrlo dubokoj i šumovitoj dolini, podno brda zvanog *Zbjeg*. Zemljište na kojem je primijećena vatra maleno je, okruglog oblika, slično udubljenom krateru koji se zeleni od trave i grmlja. Tlo je u plamenu koji se samo noću vidio, gorjelo cijelih četrnaest mjeseci, ali s tolikim žarom da se štap porinut u zemlju odmah zapalio. Kopanjem smo našli sljedeće slojeve zemlje: gornje tlo je mrki humus visok skoro jednu stopu, gdje se skoro stalno raspada lišće koje pada s drveća. Ispod ovog sloja je ilovača spaljena vatrom, u obliku škrljastih crvenih cigala, na dubini od jedne do tri stope. Nakon nje dolazi vrlo vlažna crna zemlja, mekana na dodir, ali prlja ruku, složena iz raznih dijelova po obliku i veličini, čija dubina iznosi najviše jednu stopu, a rijetko jednu i pol stopu. U susjedstvu ove rupe otkrili smo u malom jarku drugi otvor, gdje smo opazili pomiješane komade kamenog ugljena. Najdonji sloj je lončarska, vrlo dobra žućkasta zemlja, čiju dubinu nam nije bilo stalo utvrditi. Isti se poredak slojeva nalazi i u susjedstvu, ali je ilovača, koja je ispod tla, žućkasta i lako se mrvlji, no njezini se dijelovi ne spajaju u cjelinu, a ponekad je stvrdnuta. Nedaleko ovog otvora izdubila je kiša duboko korito u čijim smo stranama pod tlom primijetili da se nalazi raspadljiv kameni ugljen. Stoga nema sumnje da je hrana onoj dugotrajnoj vatri bio kameni ugljen. Kada je izgorio u sporoj vatri, pretvorio se u crnu i nekom mas-

ratae subjectam esse diximus, atque aliqua pinguitudine inquinatam materiam, non novo exemplo versus est. Qua autem ratione ignis terrae illatus sit, ignotum. Verisimile est, a subulcis absque aliqua eorum conscientia succensum esse, quod non sit incredibile, aliquam candentis ligni particulam per rimas in tam vicinum lithantracum stratum illapsam esse, a qua conceptus ignis in orbem se propagavit. In omni silva *Carpesium cernuum* sola planta fuit, quae carpi mereretur.

XVI. Kalendas Augusti iisdem, quibus venimus, vestigiis, rediimus usque in *Gay*, quo meridiatum venimus, nulla re observata, praeter *lythrum hyssopifolia*, quod udo secus viam loco frequens innascebatur. Inde via in duas discedit, quarum illam nos sequuti sumus, quae ad *Daruvár* perducta est. Tempestate fulminea, validoque imbre sub tectum compulsi, in pago *Kastel* nocturna castra ponere coacti sumus. Ab eo abest modico intervallo vicus *Kristallovacz*, in quo solum fonte scaturit, cujus aquas morbis mederi vulgus autumat, quantumvis medicatus in iis sapor nullus intelligatur. Hanc in pluvia, ut tum erat, tempestate haustam, atque illico ad nos adlatam nulla re, praeterquam modica dulcedine, a proba quavis aqua discrevimus. Quod vero liquida, nulloque ab imbre coeno inquinata esset, conjectura assequuti sumus, eam e longinquo sub terra adfluere, eoque magis, quod certa fide constaret, eam persæpe folia, strobilosque pinuum deferre, quae arbores nonnisi in montibus, quorum est duarum horarum, & semissis distantia, reperiuntur. In eodem *Kristallovacz* tumba forte resecta esta, in qua nihil reliquum erat, praeter cingulum sericeum auro picturatum. Sepulcro incumbibat lapis, cui insculptum est scutum cordis figura, gerens rotam rare dentatam cum binis se decussantibus radiis, in eaque leonem currenti similem, gentilitium signum. Lapidem marginat scriptura caractere monastico:

Hic jacet egregius Ladislaus filius Hermannii de Gereben. () Anno D. 1489.*

* Nobilis olim inter Hungaros familiaria, & cum ea, quae de *Gereb* audit, ac Mathiae Corvino sanguinis nexu juncta fuit, nequaquam confundenda. Illa enim agnomen habuit *Bitthovecz*, ex qua Joannes litteris Mathiae Corvini regis an. 1462. *Banus Slavoniae* subscriptus legitur. Ex hujus genere Ladislaus hunc fuisse, veri est simillimum. Ita enim in laudatis litteris legitur: *Magnificorum, Martini de Frangepanibus, Segnie, Veglice, & Modrussiae Comitum, & Joannis Bitthovecz de Gereben regni nostri Slavoniae Bani & c.* Vide RR. D. Balthass. Adami Kerchelich Notitias Praeliminares, pag. 286.

noćom zaprljanu tvar za koju smo rekli da se nalazi ispod stvrđnute ilovače - uslijed vatre, a da se nije ponovno pretvorila u ugljen. Kako je vatra došla u zemlju, ostalo je nepoznato. Vrlo je vjerojatno da su je nesvjesno zapalili svinjari, a onda je neka čestica ognja pala kroz pukotinu u bliži sloj kamenog ugljena, od čega se vatra zatim proširila vani.

U cijeloj se šumi od biljaka koje su zavrijedile da se uberu nalazila jedino biljka *ovratnjak*.

Vratili smo se 17. srpnja istim putem kojim smo i došli sve do mjesta *Gaj*, kamo smo stigli u podne ne opazivši ništa, osim *grahora*, koji se često pojavljivao na vlažnim mjestima kraj ceste. Odatle se cesta razdvaja na dvije strane, a mi smo slijedili onu koja vodi prema Daruvaru.⁶⁸ Zbog oluje s munjama i snažnom kišom u selu Kaštel bili smo primorani da se sklonimo pod krov gdje smo prenoćili. Od njega je nešto dalje selo *Kristalovac*, gdje izvire voda za koju narod smatra da liječi bolesti, iako nema nikakav ljekovit okus. Dali smo da se zaigrabi na olujnoj kiši, koja je tada padala, i odmah su nam je donijeli. Nismo primijetili ništa posebno, osim da je malo slatkasta, po čemu se razlikovala od obične vode. No bila je bistra i nije se zaprljala od kiše te smo zaključili da ona izdaleka dotječe ispod zemlje, tim više što često donosi lišće i borove iglice, kojih ima samo na brdima udaljenim oдавде dva i pol sata hoda. U tom je selu (*Kristalovcu*) slučajno otkriven grob u kojem nije ostalo ništa osim svilenog pojasa vezenog zlatom. Na grobu se nalazio kamen na kome je urezan štit u obliku srca, s rijetko nazubljenim kotačem s dvije trake koje su ga križale te je u njemu nešto slično lavu koji trči, što je rodovski grb. Kamen je obrubljiavao natpis sa samostanskim slovima:

Ovdje leži plemenit Ladislav, sin Hermana, de Gereben⁺. Godine Gospodnje 1489.

⁺Nekada kod Mađara plemićka obitelj. Nju nikako ne smijemo zamijeniti s onom koja se zove *de Gereb*, a bila je u krvnom srodstvu s kraljem Matijom Korvinom. Naime ona je imala pridjevak *Bitthovecz*, a te je obitelji, kako se nalazi u pismu, bio potpisan Ivan, sin kralja Matije Korvina, 1462. godine, *ban Slavonije*. Vrlo je vjerojatno da je iz ovog roda bio ovaj Ladislav. Naime ovako piše u spomenutom pismu: *Velikaši, Martin de Frangepan, grof Senja, Krka i Modruša te Ivan Bitthovecz de Gereben, ban našeg Slavonskog kraljevstva*, itd. Vidi poštovanog gosp. Baltazara Adama Krčelića *Uvodne napomene*, str. 286.

Peracta nocte, cum jam nubes coelo depulsæ essent, brevi itineri ad *Daruvár*, egregia forma oppidum, pervenimus, cui, cum ab eo Excell. Comes *Antonius Jankovich de Daruvár* nuncupationem accepisset, eam reddidit gratiam, ut ex inglorio pago, qualis cum vocabulo *Podborje*, quod passim usurpabat, paucos ante annos fuerat, in nitidum conderetur oppidum, ædium, vicorumque munditie, artificum frequentia, balneorum fama, adsiti ruris cultura, & inædificato sumtuosæ structuræ palatio omnibus toto regno superius. Situm est oppidum in spatioso montibus intercluso campo, adjacetque ad montem silvis virentem, per cujus imam clivosam partem lenissime assurgit, vicis ad lineam rectis, terminaturque palatio, cujus est pulcherrimus per omnem eam regionem prospectus. Hoc inter & oppidum medium est templum rotunda forma structum, triplici aditu, quorum cuivis advertitur angulus altaris triquetra forma in medio sacræ ædis erecti, imposita ei mole columnis eleganter marmoratis, ad singulos angulos binis, sustentata, additis etiam principum in Christiana professione Virtutum simulacris. Circum ædificium fundi vacant, expectantes, ut in hortos, lucosque deliciis aptos efformentur. Non postrema huic oppido laus est a thermis, quas temporum injuria coeno obrutas, & herbis, sentibusque silvescentes, ac pene ignoratas Excell. Dominus de *Daruvár* restituit, advenarumque commoditari aptavit.

Salubribus aquis terra pluribus locis scaturit, quas priscis neglectas non fuisse, repertæ sub solo thermæ e sectis lapidibus formatæ, refossaque cum iis antiquitatis monumenta satis comprobant. Ex iis nos solum lapidem vidimus, cujus hæc est inscriptio:

DIVO
COMMO
DO RESPV
BLICA IA
SORV.

Cons. *Taube* aliam adhuc inscriptionem legit, quæ ubi servetur, ignoramus. Utraque testis est, thermas has & Romanis frequentatas, & eas sub ditione reipublicæ *Iasoru* fuisse, quam suis juribus, legibusque regi Romani volentes permiserint, non novo utique exemplo,

Pošto je prošla noć i jer se već razvedrilo, došli smo nakon kraćeg putovanja do lijepog grada *Daruvara*. Od njega je grof *Antun Janković* i uzeo ime *Daruvarski*, a uzvratio mu je tako da je od nepoznatog sela, kakvo je Daruvar bio prije nekoliko godina, a pod nazivom *Podborje*, koji još tu i tamo rabi, osnovao sjajan grad, koji nadilazi sve u cijelom kraljevstvu čistoćom zgrada i ulica, mnoštvom obrtnika, glasovitim kupkama, obrađivanjem okolnih polja i podignutom palačom koja je velika građevina, viša od svih u čitavom kraljevstvu. Grad je smješten u prostranom polju zatvorenom brdima.

Proteže se uz brdo, zeleno od šuma i lagano se penje preko njegove najniže padine. Ima ravne ulice u crti, a završava palačom, koja je najljepše zdanje u cijelom ovom području. U sredini, između palače i grada, nalazi se okrugli hram s trostrukim ulazom te s oltarom u obliku trokuta, podignutim u sredini hrama. Oltarnu menzu podržavaju elegantni stupovi, kod svakog ugla po dva, i k tome kipove glavnih krjeposti kršćanske vjere. Oko zgrade je prazan prostor. On čeka da se pretvori u vrtove i gajeve koji će ukrašavati hram. Ovom mjestu slava ne dolazi na posljednje mjesto, jer ima toplice, koje su bile nepravdom vremena zarušene i obrasle travom i trnjem kao u šumi. Njih je, na korist i sreću posjetitelja, obnovio daruvarski vlastelin.

Na više mjesta iz zemlje izvire ljekovita voda, koju nisu ni u starini zanemarili, kako to dovoljno jasno dokazuju toplice pronađene pod zemljom, a izgrađene od tesanog kamena, kao i otkopani spomenici iz antike. Vidjeli smo kamen na kojem se nalazi ovaj natpis:

BOŽANSKOM
KOMO-
DU DRŽA-
VA JA-
SA

Usporedi *Taubea*, koji ima i drugi natpis, ali ne znam gdje se čuva. Oba su svjedoci da su ove toplice posjećivali Rimljani i da su bile pod vlašću države *Jasa*. Rimljani su stanovništvu dopustili da se upravlja po svojim pravima i zakonima, što nije nikakav nov primjer,

cum liberas ejusmodi respublicas Romanis terriss & alibi medias interpositas fuisse satis constet, & aliquas earum in Pannonia Savia existisse doctissimus *Blaskovich* nuper docuerit. Hoc vero loco amplam etiam urbem stetisse, non dubitamus, quam a Romanorum ævo sejungere superstites adhuc sub solo muri prisca soliditate compositi, & refossæ politorum lapidum stupendæ moles, & plurima laterum jam sola coctura a nostris diversorum fragmenta, & nummi quoque *Commodi Augusti* titulis inscripti non sinunt.

E pluribus, quæ sibi vicinæ e terra exeunt, salubrium aquarum venis una hactenus in plures lacus collecta est, qui parietibus in conclavia secreti & solos, si libeat, & multitudinem quoque admittant. Hæc ipsa tamen vena pluribus adfluere rivis videtur, quod diversis in conclavibus, nulla interveniente frigida, diversum caloris temperamentum habeat, eademque in illo, quod a domina nuncupationem accipit, balneo fere tantum tepeat, quæ in vicino immodico est calore. Eum nos solo sensu æstimavimus, quod thermometer nostrum vitium accepit, cui mederi deinceps non potuimus. Aqua ipsa pura, liquidaque, odore est sulphuris modico, sapore autem nullo, potestque, posteaquam defrixit, sine offensione gustus bibi. Leni super igne cocta, quoad nihil ejus remansit, calcaream exigua quantitate terram dedit, quæ neque salem resipuit, neque humores, sub dio posita, ad se traxit. Eadem ad solam auram vaporata post binos tandem menses salem alcalinum deposuit, e quo non nisi creato calore humor depelli potuit, quo tamen postea, cum primum liberam sensit auram, large iterum in se recepto contabuit. Solutio hepatis sulphuris huic aquæ adfusa levissimo momento sulphur ex ea in fundum egit. A tinctura gallarum colorem aureum, a syrupo violarum e fusco - nigrescentem peragitata traxit. Cum solutione lunæ alcalina halitu metalli velut plumbeo parietes vitri adflavit, similisque coloris lamellam, liquore consumpto, in fundo reliquit, cui creberrimæ minimi moduli crystalli subjacebant. Ceterum metalli indicium in iis nullum.

Nec dissimilis naturæ sunt aquæ, quæ in adsito pomario large e terra exeunt, nulloque eas curante in lacunas diffunduntur, e quibus deinde perpetuo rivo exundantes cum iis se miscent, quæ e balneo emittuntur, factoque itinere ad molam per summa frigora numquam cessantem adfluunt. Eas curationibus hominum claudere inutile vi-

jer se dobro zna da su takve slobodne države postojale u rimskim zemljama i drugdje, a neke su postojale i u Savskoj Panoniji, kako je to nedavno utvrdio vrlo učeni *Blašković*.⁶⁹ Ne sumnjamo da je na ovome mjestu stajao prostran grad o kojem govore ostaci iz rimskog vremena. Oni se još dobrim dijelom nalaze pod zemljom, a sastoje se od drevnog čvrstog zida kao i začuđujuće iskopane gromade tesanog kamena. Tu su i mnogi ostaci opeka, koje su drugačije pečene od naših, kao i novci s natpisom *cara Komoda*, što potvrđuje pripadnost rimskom razdoblju.

Od mnogih okolnih žila ljekovitih voda, što izviru iz zemlje do sada su iskoristili jednu za više zatvorenih i pojedinačnih kupatila, no kad bi se htjelo, moglo bi ih se otvoriti i više. Čini se da sama ova žila dotječe iz više potoka, budući da postoji različita temperatura vode u različitim kupaonicama, u onom kupatilu koje se zove po gospodarici voda je skoro mlaka, dok je u susjednom prevruća. To smo osjetili samim dodiranjem, jer je naš termometar dobio oštećenje koje više nismo mogli popraviti. Sama je voda čista i bistra, po mirisu malo sumporna, nema posebnog ukusa i kada se ohladi može se piti, nema posebno lošeg ukusa. Kad se kuha na laganoj vatri, od nje ništa ne ostaje, jedino što daje neznatnu količinu vapnenaste zemlje, koja ne daje sol niti privlači vlagu dok je postavljena vani na otvorenom. Pošto se ta voda isparavala na samom vjetru, poslije dva mjeseca izlučila je alkalnu sol iz koje se vlaga mogla izlučiti samo pomoću umjetne topline, no poslije, kad je osjetila slobodan zrak, ponovno je obilno u sebe primila, ona je presahla. Kad se ovoj vodi doda rastvor sumporne jetre, iz nje se u trenu na dnu nataloži sumpor. Od tinkture šiški dala je zlatnu boju, a od otopine ljubičice, pošto smo je promućkali, pretvorila se iz tamne u crnkastu boju. S alkaličnom otopinom srebra, parom metala poput olovnog, zamaglila je stijenke epruvete i nakon što je nestala sva tekućina ostavila je na dnu pločicu slične boje ispod koje su gusto ležali jako sitni kristali. Drugog zraka metala u njima nije bilo.

Slične su prirode vode koje naširoko izviru iz zemlje u susjedom voćnjaku te se bez ičije pomoći razlijevaju u bare. One se potom miješaju, protječući stalnim potokom, zajedno s onima koje istječu iz kupki te dolaze do mlina koji može stalno raditi, pa i za najveće hladnoće. Činilo se nepotrebnim da se ove ograde za liječenje ljudi, jer za

sum, quod, quæ jam usibus aptatæ sunt, in advenas quosvis ægros sufficiant. Non est autem quidquam prætermissum, quo advenarum non solum necessitatibus, sed etiam commoditatibus consuleretur. Præterquam enim, quod taberna diversoria juxta balneum ædificata est, spatiosus etiam campus duplici arborum, ramos in se implectentium, ordine circumseptus est, ut, sive apricari cui libuerit, id molli in cespitate stratus possit, sive umbra placuerit, sub viridi arborum tecto nullo unquam solis radio contingatur.

Quicumque oppido viciniore sunt montes, e calcareis lapidibus coaluere, quorum alii nulla alienigenæ materiæ admixtione adulterati in probissimam calcem uri se patiuntur, alii fissiles, argilla partibus interveniente in laminas nec textura, nec colore iis dissimiles, quas *Kalkhamerianas* vulgo adpellant, pavementandis templis, ædiumque vestibulis adcommodates, dissilire ex facili posse videntur. Sed id in molibus ex aliqua sub solo altitudine erutis experiundum restat.

Animalcula hoc itinere capta sunt perpauca. Præcipua sunt:

Scarabæus triangulum. Muticus, niger, scutellatus, scutello admodum magno triangulari fere regulari. Thorax punctatus punctis raris. Elytra striata. Tab. IX. Fig. 15.

Curculio Salicis. Longirostris, totus ater, elytris striis longitudinalibus subcrenatis; pedibus posticis saltatoriis. Long. 1/2. lin. In salice. Tab. IX. Fig. 12 & 13.

Carabus flavescens. Caput, thorax, elytra, abdomen, & pedes flavescencia. Thorax politus valde, & latus. Elytra striata, etiam nitentia. Oculi plumbei. Juncturæ femorum, ac tibiæ nigræ - fuscencia. Long. 3 1/2. lin. Intra lignum putrescens. Tab. VIII. Fig. 14.

XIII. Kalendas Augusti via admodum inæquali, & difficili, montibus intercepta, profecti nihil magnopere attentione nostra dignum reperimus, præter vetusti cujusdam templi rudera, quæ in *Biela* supersunt, parietibus propemodum adhuc integris, &, qua parte tectorium vetustas nondum sustulit, pictura exornatis, cui tam diuturni temporis edacitas de colorum seu varietate, seu splendore parum ademit. Qua in re non possumus non priscorum artem demirari, operibus suis aliquam quasi immortalitatem tribuentium, coloribus natura sua fugacibus in parietes ita migrantibus, ut non ante ab iis discedant, quam

sve bolesne došljake one su dovoljne, već prilagođene za uporabu. Nije propušteno učiniti ništa što bi moglo koristiti došljacima, i to ne samo njihovim potrebama, već i udobnosti. Naime, osim što je pokraj kupki izgrađeno svratište s trgovinom, ograđeno je i prostrano polje s dvostrukim redom drveća, čije se grane međusobno isprepleću tako da se može sunčati tko želi, raširivši ležaj po mekoj travi ili pak, žele li hlad može otići pod zeleni svod drveća kamo ne dopire ni jedna sunčeva zraka.

Brda bliža gradu sastoje se iz vapnenca. Prva nemaju nikakve druge tvari osim čistog vapnenca koji se peče u najbolje vapno. Druga se pak brda sastoje od raskoljivog kamena, ponegdje s ilovačom umetnutom između ploča koje se po sastavu i boji ne razlikuju od onih koje narod zove *kalkamerianskim* (vapnenac) a prikladne su za podove crkava i predvorja zgrada, jer se mogu lako raskoliti. Ali to treba provjeriti na kamenju izvađenom na određenoj dubini.

Na tom smo putu uhvatili vrlo mali broj kukaca. Glavni su:

Kotrljan trouglasti. Gol, crn, štitast, s vrlo velikim trouglastim, skoro pravilnim štitićem. Prsište istočkano rijetkim točkama. Pokrilje prugasto. Tab. IX., sl. 15.

Vrbin žižak. Dugo rilo, sav crn, pokrilo s duguljastim izrezanim prugama, stražnje noge za skakanje. Dužina: pola crte. Živi u vrbi. Tab. IX., sl. 12. i 13.

Žučkasti trčuljak. Glava, prsište, pokrilo, trbuh i noge žučkasti. Prsište vrlo sjajno i široko. Pokrilje sjajno i prugasto. Oči boje olova. Zglobovi butina i nogu tamni - crni. Dužina: tri i pol crte. Živi unutar trulog drveta. Tab. VIII., sl. 14.

Dvadesetog srpnja pošli smo po jako neravnoj i teškoj cesti kroz brda. Tu nismo našli ništa što bi privuklo našu pozornost, osim ostatka nekog starog hrama. On se nalazi u mjestu *Bijela*, s gotovo čitavim zidovima i ukrašenim slikama tamo gdje starina još nije skinula žbuku, a gdje je zub vremena oduzeo malo ljepote, raznolikosti i sjaj boje. Nismo mogli a da se ne divimo umijeću starih majstora, koji su svojim djelima dali nešto od besmrtnosti jer su svoje umijeće razigranim bojama prenijeli na zidove crkve, tako da slike s njih nisu nestale prije nego što je oboje postalo ruševina. Slika pri-

una sit amborum ruina. Pictura refert senem duos inter genios medium, regio more paludatum, genibus nixum, atque brachia instar aliquid offerentis porrigentem, e quibus injuria temporum manus cum dono deterisit. Sed neque, qui munus accipiat, superest. Eum sublimem nubibus subnixum fuisse oportuit, quod spatium inter senem, & extremum parietis latus eo arctum est, ut vestigia hominis non admittat. Post tergum senis adstant linteati pauci sacrorum ministri, quorum est sub lineis talaris tunica nigra, quorundam nigra, albaque; & post hos confusa plurimorum turba. Nobis dubium non videtur, ea pictura S. Stephanum Hungariæ regem sceptrum, & coronam Beatissimæ Virginis Mariæ Hungariæ Patronæ offerentem repræsentatum fuisse.

Qua per montem *Perkos* via fuit, eam silicibus plerumque rubeo colore tinctis sparsam vidimus, quibus etiam solitaria quarzi, & candidi cornei lapidis e stratis fere schistosis compositi frusta interjacebant, quæ utraque in metalli suspicione fuere. Quarzum hoc examini subjectum e centenis pondo septenas fere semi - uncias argenti colore in aureum vergente tincti reddidit, quod acido nitri solutum nigrum dimisit pulverem unius fere semi - uncias cum semisse pondere. Ceterum montes calcaream ostendant naturam, extimis eorum parietibus calcareo stalactitio saxo coagmentatis. Qua tamen a *Biela* in *Sirács* procurrunt, calcarea moles diversis aliorum lapidum generibus imposita videtur, quod plurima eorum fragmenta cum aquis devehantur. In *Biela* saxum in molarem lapidem formari vidimus, quod e monte *Bastasi* eo delatum est, atque in granitis naturam e quarzo, spatio scintillante rubro, & mica coaluit.

In *Sirács*, a quo loco altera Excell. Comitum Jankovich de Daruvár possessio nomen accepit, quantam prandium habet, mora interposita, properavimus ad *Pakracz* pervenire prius, quam obtenebrescat. Possessio *Sirács* tota montana est, atque idcirco ad rem pecuariam magis, quam ad agriculturam adcommodata, nec tam bubulis, aut ovillis, quam suillis gregibus apta, densissima silvarum opacitate herbas enecante. E pago *Grahovlanje* terram accepimus candidissimam, & friabilem, cui acida, quorum contactu effervescit, vix quintam partem detrahunt. Ex igne cum nativo suo colore exit, paululum indurata; ab eo si in aquam calida adhuc veniat, frequentes aeris bul-

kazuje starca između dva genija, odjevenog u plašt po običaju kraljeva, kako klečeći pruža ruke kao da nešto nudi, no zub vremena otkinuo je ruke s darom. Na zidu međutim nije ostao ni onaj tko prima dar. Čini se da se taj nalazio iznad oblaka, jer je prostor između starca i zadnje strane zida tako tijesan da ne dopušta ljudski lik. Iza leđa starca u haljinama stoji nekoliko službenika svete službe koji imaju crnu tuniku ispod resa talara, a kod nekih je crna i bijela. Iza njih se nalazi mnoštvo svijeta. Činilo nam se da je ta slika prikazivala sv. Stjepana, kralja Ugarske, kako pruža žezlo i krunu Blaženoj Djevici Mariji, zaštitnici Ugarske.

Put koji je vodio preko brda *Prkos* bio je posut kamenom sivcem, najčešće obojen crvenom bojom. Između njega ležali su i pojedinačni komadi kvarca te bijelog rožnatog kamena sastavljeni gotovo iz slojeva škriljevaca, a za oba smo slutili da su bili metali. Nakon što smo ovaj kvarc podvrgli ispitivanju, dobili smo iz stotinu funti težine gotovo 7,5 unca srebra s bojom koja se pretvarala u zlatnu, a otopljen u dušičnoj kiselini kvarc je ispustio gotovo 1,5 uncu crnog praška. Ostala brda pokazuju vapnenastu tvar, osim njihovih krajnjih stijena, koje su spojene s vapnenasto-stalaktitičkim kamenom. Ipak se vidi da ona brda koja idu od mjesta *Bijela* u *Sirač*, imaju na vapnu nanešene tvari od različitih drugih vrsta kamenja, jer je većinu njihovih dijelova dovukla voda. U *Bijeloj* smo vidjeli gromadu iz koje se pravi mlinski kamen, a koja je dopremljena s brda *Bastasi*. Ona se iz kvarca stvrdnula u granit, iskreći se crvenkasto.

U *Siraču*, po kojem je dobio naziv drugi posjed uzvišenog grofa Jankovića Daruvarskog, zadržasmo se koliko je bilo potrebno za ručak i onda krenusmo prema *Pakracu* da tamo stignemo prije nego li se smrači. Cijeli je posjed *Sirač* brdovit i stoga prikladniji za stočarstvo nego li za ratarstvo, no više za stada svinja nego goveda ili ovaca zbog vrlo velikog šumskog hlada koji ubija travu. Iz sela *Grahovljani* uzeli smo vrlo bijelu i raspadljivu zemlju. Ako se njoj doda kiselina, uzavrije te jedva oduzme peti dio. Iz vatre izlazi pomalo stvrdnuta, u svojoj prirodnoj boji. Ako iz vatre još topla dođe u vodu, često puc-

las cum stridore in summum rejicit cum aliquo hepatis sulphuris odore, nullo sui detrimento. Aliam etiam huic non dissimilem margam indidem habeamus cinereo - albascentem, quæ cum minus friari se patiatur, minusque acidis cedat, in aqua tamen tota colliquescit. E monte *Doljani* ochram ferri induratum colore in nigrum, & coeruleum vergente accepimus, quæ non est sine magnesie minerali.

Quoniam in *Pakracz* tempestivus noster adventus fuit, & multum adhuc diei supererat, non distulimus debito salutationis officio apud Illustriss. Græci ritus non unitorum Episcopum *Josephum Joannovich de Shakabend*, virum ut nobili genere natum, ita egregiis moribus politissimum, cujus eo in oppido sedes est, defungi, pro quo is eam reddidit gratiam, ut nos mensæ suæ convivas postridie esse juberet. Inde in hortum, quem Excell. Comes *Jankovich de Daruvár* jam anno 1760 describi, atque topiario opere strui jussit, transgressi, plurimum & loci egregie culti deliciis, & vespertina, percussu a citreis, aureisque malis suavissime olente, aura recreati sumus. Earum arborum, cum mira sit multitudo, amplissima iis custodiendis posita est ædes, in quam sub specularium munimenta hibernatum reducuntur. Per extremum hortum modicus decurrit rivus, qui in duo stagna colligitur, quorum alterum alendis, saginandisque piscibus, alterum testudinibus paratum est, laudabili sagacitate consociatis cum horto vivariis, fructuque non solum e terra, sed etiam ex aqua constituto. Secus rivum, piscinæque oras inter quotidianas humoribus amicas plantas *Cnicus erisithales* rursus comparuit, cum eoque quoddam *chærophully* genus foliis, ramisque eluxuriatum, & vix adhuc in flores explicatum, quod *aromaticum* fuisse suspicamur.

XII. Kalendas Augusti thermæ in *Lippik*, qui pagus sesquihoræ itinere a *Pakracz* abest, visitatæ. Aquæ salubres in tria concepta secretæ totidem ravis adfluere videntur, temperamento caloris a se diversis, quod in primo nostro per hunc locum transitu, prius quam instrumentum vitium acciperet, thermometro Fahrenheitiano ita æstimavimus: balneum plebejum ad gradum 125 1/2; id, quod Comitibus usibus clausum est, atque a ceteris lacteo colore, odoreque molestiore differt, ad 107; quod a Domina nuncupatur, ad 101 gradum; quod denique a græco Episcopo nomen habet, ad 113 gradum calet. Ceterum aquarum eadem puritas, odor idem, saporque, nec natura ab aquis Da-

ketanjem baca u vis mjehuriće zraka s nešto mirisa sumpornih jetra, no bez ikakvog vlastitog gubitka. Kod tog mjesta imamo i drugu, sivo-bjelkastu margu, koja je slična prvoj, osim što dopušta manje drobljenje i manje prima kiselinu, no ipak se sva rastopi u vodi. S brda *Doljani* uzeli smo stvrdnuti oker željeza koji prjelazi u crnu i plavkastu boju, a ima i nešto magnezija.

Budući da smo brzo stigli u Pakrac, preostalo nam je još dosta od dana, pa nismo odgodili dužni službeni pozdrav biskupu grčkog obreda nesjedinjenih, presvjetlom gospodinu *Josipu Jovanoviću od Shakabenda*, mužu plemenita roda, vrlo uglađena ponašanja, čija se rezidencija nalazila u tom gradu.⁷⁰ Za uzvrat našem posjetu on se tako zahvalio što je odredio da mu sutradan budemo gosti kod stola. Odatle smo potom prešli u vrt, koji je presvj. grof. *Janković Daruvarski* još 1760. godine dao opisati i pretvoriti u park. Tu smo se osvježili ugodnošću izvrsno uređenog mjesta i večernjim zrakom, koji je vrlo ugodno mirisao po citronskim i zlatnim jabukama. Zbog čuvanja drveća, kojeg ima čudesno mnogo, podignuta je vrlo prostrana zgrada u koju se pod zimski staklenik unose biljke radi zaštite. Preko zadnjeg dijela vrta prolazi malen potok, koji daje dva jezercica. Jedno od njih je za hranu i tov riba, a drugo je pripremljeno za kornjače, povezano dovrtljivom mudrošću sa živim zvjerinjakom u vrtu te s postavljenom hranom, ne samo iz zemlje, već i iz vode. Pokraj potoka i obale ribnjaka, među svakodnevnim dragim biljkama, opet se na vlažnim mjestima pojavio *šafra*⁷¹, a s njime i biljka iz roda krabljice, koja ima preobilno lišće i grane, dok joj se cvijeće jedva otvorilo. Posumnjali smo da je *aromatično*.

Pošto smo 21. srpnja posjetili toplice u *Lipiku*⁷², selu koje je udaljeno od *Pakraca* poldrug sata putovanja, vidjeli smo da su ljekovite vode pritjecale u tri bazena iz isto toliko potoka, a bile su različite temperature. Kod prvog našeg prolaza kroz ovo mjesto, prije nego nam se pokvario instrument, procijenili smo da je temperatura vode po Fahrenheitu bila sljedeća: pučko kupalište do 125,5 stupnjeva, ono koje je zatvoreno za uporabu grofova, a koje se razlikovalo od ostalih mliječnom bojom i težim mirisom, imalo je do 107 stupnjeva, te ono koje se naziva prema gospođi do 101 stupnja, dok je ono koje nosi naziv po biskupu grčkog obreda nesjedinjenih toplo do 113 stupnjeva. Osim toga voda ima istu čistoću, miris i okus i ne razlikuje

ruvariensibus diversa, solo calore excepto, cujus in *Daruvár* major erat sensus.

Pakracz oppidum est amoenissimæ in longitudinem porrectæ valli ad *Pakram* amnem inædificatum, ædium, incolarumque frequentia, & præcipue mercimoniis tota Provincia primum, raris sine taberna ædibus. E ceteris ædificiis eminet ingens, & nobilis structuræ granarium, in quo non utilitatis solum, sed decoris etiam ratio servata est. Sub eo cella vinaria est, audaci opere structa, camera latitudini imposita, cujus pene patiens esse non videatur. Quicumque circum montes oppidum ambiunt, eorum summa pars arboribus feris, ima prunis, & vineis silvescit, jucundissimo in omnem plagam obtutu. Ex iis allatum vidimus lignum in corneum lapidem duratum illi non dissimile, quod in *Bucs* nos invenisse supra meminimus.

XI. Kal. Augusti, etsi jam *Posegam* respectaremus, non piguit tamen meridie in *Kamensko* interposito iter morari, quod falsæ cujusdam aquæ indicium nobis factum est, nulla, velut animo præceperamus, rei veritate. In hac velut subita procursione se obtulit *Digitalis ferruginea* pulchri incrementi planta, quam deinde in *Czernek* quoque, & frequentissime in *Csepin* vidimus. Montes, qui *Pakracz* inter & *Kamensko* intersunt, plerumque calcarei; quidam e schisto, nonnulli e crudo fornacium saxo *Wal.* compositi sunt. Torrentium tamen e montibus decurrentium alveos fragmentis quarzi, & corneorum fissilium fibrosorum nigrorum lapidum, & granitis quoque basaltici *Wal.* constratos reperimus, manifesto nobilioris in iis naturæ argumento.

E *Kamensko* profectis, cum jam *Posega* in conspectu esset, forte obvius factus spect. D. *Steph. Markovich* Provinciæ Pro - Comes, amicam, blandamque non invitis vim adhibet, facileque evincit, ut ad *Czernek* proficiscentem sequeremur. In ea, velut adsueta jam via, solas moras mons ad *Banicsevacz* iniecit, e quo lapidem tritorium ad molas deferri intelleximus. Eum nos ad hos usus minime adcommodatum esse deprehendimus, quod sit informis, rudisque plurimorum variæ naturæ lapillorum, concharumque in calcem versarum congeries, calcareo glutine adeo parum tenaci unitorum, ut pressu pene sub digitis cedant.

se po svojem sastavu od vode u Daruvarskim toplicama. Razlikuju se toplinom koja je u *Daruvaru*, prema osjećaju, veća.

Grad je *Pakrac* smješten po dužini u vrlo ljupkoj dolini koja se pruža uz rijeku *Pakru*. Po zgradama i broju stanovnika, a napose po trgovačkoj robi, on je prvi u cijeloj pokrajini, s rijetkim zgradama bez dućana. Od ostalih zgrada odlikuje se vrsnom građevinom ogromne žitnice, koja se ne čuva samo zbog koristi, već i zbog ljepote. Ispod nje je vinski podrum, izgrađen smjelim zahvatom, jer je dvorana postavljena po širini te izgleda da građevina zbog toga gotovo ništa ne trpi. Gornji dio svih brda koja se nalaze oko grada zeleni se od divljeg drveća, a donji od šljiva i vinograda, s vrlo ugodnom slikom na svakoj strani. Vidjeli smo s onih brda donešeno drvo utisnuto u kamen rožac, slično onom što smo ga našli u mjestu *Buč*, a već smo ga spomenuli.

Iako smo se 22. srpnja vraćali u Požegu, ipak nam nije bilo teško da u podne skrenemo s puta prema *Kamenskom*, jer nam se činilo da tamo postoji izvor slane vode. No to smo si samo mislili, bilo je to bez ikakva temelja. Na tom nenadanom izletu, naišli smo opet na biljku lijepog rasta - *naprstak*, koju smo vidjeli i u *Cerniku*, a vrlo često u *Čepinu*. Brda, koja se nalaze između *Pakraca* i *Kamenskog*, uglavnom su vapnenasta, neka su sastavljena od škrljevca a druga iz tvrdog kamena za peći (*Wall.*). Ipak smo našli i dijelove kvarca donešene koritima potoka s brda i raskoljivog vlasastog crnog kamena te granita bazalta (*Wall.*), što je očit znak da u brdima ima i plemenitije tvari.

Pošavši iz *Kamenskog*, a kad je već bila na vidiku *Požega*, slučajno smo susreli plemenitog gosp. *Stjepana Markovića*, podžupana, koji nam je rado ponudio prijateljsku i ljudsku pomoć, te nas je lako nagovorio da ga pratimo u *Cernik*. Na ovoj već poznatoj cesti stali smo samo kod brda *Baničevac*, jer smo čuli da se iz njega dovozi kamen za mlinove. Vidjeli smo da kamen nije bio ni najmanje prikladan za ove potrebe, jer je nepravilan i prost te se sastoji od različite tvari, od više vrsta kamena, nastalog iz školjki, a vapnenastim ljepilom tako slabo povezanog da se raspada gotovo pod pritiskom prstiju.

Est in possessione *Czernek* mons *Druganovac*, in quo terra ante annos sexdecim arsit. Eo nos postridie procurrimus. Montis neque saxosi, neque ardui lenissima, ad meridiem spectans, acclivitas in pratum disposita est, e quo optimæ notæ fœnisicia tectis inferri intelleximus; quod ita nobis verum esse videtur, si de bonitate foeni, non de multitudine sit iudicium. Summum enim argillosum solum & natura sua, & humorum inopia, quoniam declivitas terreni aquam coelestem ei immorari non patitur, eo semper arescit, ut immodicis findatur rimis, quarum est plerumque binorum pedum altitudo, apertura vero totidem digitorum. Qua pratum ad orientem solem curvatur, inter summam montis repente præruptam partem, & adversum illi collem arctatur, difficilemque præbet descensum. In prærupta ila, quam dixi, & labe terræ nudata montis parte manifesta sunt ignis indicia. Omnis autem ejus parietis altitudo ex his stratis coaluit. Post summum argillosum, parce humo temperatum, atque duos fere pedes altum solum, prima est argilla plastica tenax, & dura cum crebris limacum testis, altitudine a sesqui pede ad unum & semissem varia; huic substernitur argilla pedis unius, & semissis crassitudine in lateres eleganter rubeos coctæ, intra quam cochlearum domunculæ in calcis naturam ab igne abierunt, sequitur stratum argillæ a pedis altitudine una quarta deficiens, absque cochlearum mixtura, inæqualiter excoctæ; huic demum subjacet stratum nigrum inter pedem unum cum semisse & dimidium pedem crassum illi simillimum, quod in *Kutina* vidimus, sed absque omni litanthraxis alicujus indicio, quem igne consumptum fuisse, verisimile est; postremum est stratum argillæ mixtæ cinereæ, & flavescens.

Bina hoc loco capta animalcula commemorari merentur:

Carabus parallelepipedus. Caput, thorax, elytra, pedesque picea. Antennarum articuli a quinto post basim omnes testaceo rufescentes. Thorax margine laterali subrecurvo, sulco medio per totam longitudinem, duobus vero profundioribus versus alas dimidiatis; elytra lineata. Lamellæ in femoribus fere ultra dimidium femorum productæ. Long. 7. lin. *Tab. VIII. Fig. 15.*

Sylpha Markovichiana. Habitu cum sylpha sabulosa convenit. Antennæ moniliformes extrorsum crassiores fuscae; thorax fusco - cinereus in medio in gibbum sat altum ita elevatur, ut summum ejus sex

Na cerničkom je posjedu brdo *Druganovac* gdje je prije šesnaest godina gorjela zemlja. Sutradan smo tamo pohitali. Na brdu, koje nije ni kamenito ni strmo, nalazi se blaga padina pretvorena u livadu, a gleda prema jugu. Vidjeli smo da se od nje dobiva vrlo dobro sijeno koje se sprema pod krov, te nam se čini da je jasno zašto se više govori o dobroj kakvoći nego li o količini sijena. Najgornje tlo je ilovača, uvijek suho zbog svoje prirode i oskudice vlage, jer padina ne može zadržati kišnicu te se zemlja raspukne u velike pukotine, duboke uglavnom dvije stope, otvora širokog isto toliko prstiju. Tamo gdje se livada savija prema istoku, između najvišeg strmog dijela brda, nasuprot onom koje se sužava, vrlo je težak silazak. Na toj, kako reko, strmoj strani i goljoj padini brda postoje očigledni znaci vatre. Visina njezine stijene sastoji se od ovih slojeva: poslije ilovačastog vrha tla, ublaženog škrtim humusom, visokog skoro dvije stope, dolazi lončarska žilava i tvrda ilovača s čestim tragovima puževa, različite dubine, od poldrug do jedne i pol stope. Ispod ovog sloja je ilovača debela jednu i pol stopu, lijepo pečena u crvenu opeku i u kojoj su se puževe kućice zbog vatre pretvorile u vapnenac. Zatim slijedi sloj ilovače bez mješavine puževa, nejednako pečene, u visini tri četvrtine stope. Konačno, ispod ovog sloja dolazi crni sloj, debeo između jedne i pol i pola stope, vrlo sličan onom koji smo vidjeli u *Kutini*, ali bez traga kamenog ugljena, koji je vjerojatno izgorio. Na kraju je i sloj sive i žute mješovite ilovače.

Na ovom mjestu zaslužuju da se pripomenu dva uhvaćena kukca:

Trčak četverouglast. Glava, prsište, pokrilije i noge smolasto crni. Članci ticala od petog članka poslije baze crvenkasto-sivkasti. Prsište na bočnom rubu polusavinuto, u sredini s brazdom po cijeloj dužini, te s dvjema debljim raspolovljenim prema krilima. Pokrilije prugasto. Na butinama pločice produžene skoro preko polovice. Dužina sedam crta. *Tab. VIII., sl. 15.*

Markovičev rovac. Izgledom odgovara pješčanom rovcu. Ticala poput ogrlice, prema vani deblja, siva; prsište sivosvijetlo, u sredini se uzdiže u dosta visoku grbu, tako da njegov udubljen vrh čini šest na-

tubercula ovaliter posita in medio concavum faciant. Margo thoracis latissimus albescens & serratus; elytra quoque margine albescente serrato e tribus seriebus spinarum longitudinaliter decurrentium scabra, et præterea pilis brevibus nigris consita: margo elytrorum inferne complanatus ipsum corpus undique concludens. Abdomen, pedesque fusi. *Tab. IX. Fig 2.*

Eodem in monte præter aliqua *mineræ ferri retractoriæ* fragmenta etiam *mineram ferri schistosam phlogisticam* reperimus colore maj fusco - rufescente, jam nigro, fractura arida quidem, sed tamen tactu lubrica. Hæc igne magis duratur, candefactaque, & rursum refrigerata subgriseum induit colorem, trituque in particulas dissilit, quarum nulla magneti non obtemperat. In acido nitri soluta, addito sanguinis lixivio, cæruleum berlinense in fundum vasis dimittit; cum fluore vero minerali fusa e centenis pondo unam & 1/3 semiunciam ferri sat fragilis dedit.

E *Druganovacz* in vicinum montibus interjacentem pagum, quem *Sagobina* adpellant, transgressi sub frondium umbraculo lauto accubuimus prandio, quod fundi dominus, lectissimaque ejus conjux, expeditionis hujus nostræ comites, præmisso culinæ, mensæque instrumento adparari jusserunt. Misso convivio properavimus interiores montium recessus inspicere, ad quorum naturam intelligendam sparsa per vallem lapidum fragmenta torrentibus eo delata, in ea, quæ nostra fuit, festinatione sufficere fere nobis debebant. In primo statim vallis aditu crebra, nec parva jacebant quarzi amorphi jam illustris, jam rursus opaci, sed candidissimi frusta, quorum quibusdam cupreus pyrites insidet. Altius intra montes ingressis rursum quarzum amorphum occurrit, sed e minoribus frustis ita compositum, ut quæ opaca sunt, fractura spatium calcareum fere mentiantur; hæc & talcum admixtum habent, & halitu etiam metallico adflantur, qui, cum sit argento rubro similis, tritu nigrescit. Frequentissimus est corneus solidus & spatiosus *Wall.* e quo præter cuprum, cujus mineram flavam admixtam habet, argentum etiam elicuimus. E pondo centum senas, septenasque argenti semiuncias reddidit. Lapidis hujus quaternas reperimus dissimilitudines: quarum prima est nigrescens iis, quæ e Suecia adferuntur, simillima; secunda nigrescens granis minimis; tertia e nigro cinereoque varia: quarta subviridis & albescens. Profundius sub

breklina postavljenih u sredini. Vrlo širok rub prsišta, bjelkast i narezuckan; hrapavo pokrile na bjelkastom nazubljenom rubu od tri niza bodlji koje idu po dužini te osim toga posuto s vrlo kratkim crnim dlakama, rub pokrile odozdo poravnan tako da posvuda zatvara samo tijelo. Trbuh i noge tamni. *Tab. IX., sl. 2.*

Na istom brdu, osim nekih dijelova skrivene *željezne rude*, našli smo i *flogističnu* (zapaljivu) *raskoljivu željeznu rudu*, sad boje tamne rde, sad crnu, doduše suhog loma, ali ipak na dodir glatku. Ona u vatri više otvrdne i pobijeli te ohlađena opet poprimi sivkastu boju, trvenjem se raspadne u djeliće od kojih niti jedan ne reagira na magnet. Otopljena u dušičnoj kiselini, a nakon što joj se doda krvna lukšija, na dnu posude ispušta berlinsko plavilo. Pomiješana s mineralnim fluorom daje od stotinu funti jednu cijelu i jednu trećinu poluunce dosta lomljivog željeza.

Iz *Druganovca* pošli smo u susjedno selo koje zovu *Šagovina*, a leži usred brda. Tu smo sjeli u sjenu granja uz bogat ručak koji su pratitelji ove naše skupine, gospodar posjeda i njegova vrlo vrsna supruga, odredili da se pripremi poslavši naprijed kuhinjski pribor i stol. Nakon što smo završili gozbu, pohitasmo da pogledamo unutarinja mjesta brda, a da bismo upoznali njihovu prirodu glede naše žurbe, trebali su nas gotovo zadovoljiti dijelovi razbacanog kamenja u dolini koje je amo donijela bujica. Čim smo pogledali, vidjeli smo u dolini mnogo velikih amorfnih, sjajnih i tamnih, ali vrlo čistih komada kvarca, među kojima se kod nekih nalazio bakarni pirit. Budući da smo više zašli među brda, opet smo naišli na amorfnu kvarc, ali sastavljen od manjih komada, tako da je ono što je bilo tamno lomljenjem postalo slično lisnik vapnencu. Ti su komadi imali pomiješanog talka i zaudarali po metalu, koji razdrobljen pocrni, makar je bio sličan crvenom srebru. Najčešći je bio čvrsti i lisnati kornet (*Wall.*) iz kojega smo izdvojili, osim bakra, koji ima primjesu žutog minerala, i srebro. On je iz stotinu funti dao šest ili sedam poluunca srebra. Kod ovog smo kamena našli četverostruke vrste, od kojih je prva crnkasta, vrlo slična kamenju donešenom iz Švapske. Druga je crnkasta, vrlo sitnog zrna. Treća se sastoji od crnog i sivog, a četvrta je poluzelenkasta i bjelkasta. Dublje ispod brda leži razbacan kvarc, koji se ni u čemu ne

montibus sparsum jacet quarzum nihil ab eo diversum, quod in *Velika* passim occurrit, igneque docimastico tractatum exiguum argenti portionem dedit.

IX. Kalendas Augusti placuit ad eos quoque montes accedere, quorum præcipua est laus a calce, quam probissimam præbent. Iis interjacet pagus *Dresnik*, ad quem difficillimus & præceps est descensus, aditu quaquaversus montibus impedito. Ab eo in plagam septemtriones inter, & orientem mediam bina excurrunt montium juga, quorum alterum calcareæ est naturæ, alterum quarzo amorpho abundat. Id, quod calcareum est, præter terram calcaream induratum amorphum, copiosum etiam spatium sive informe, sive in cristallos formatum habet, nec non spatium ferrum fovens illi simillimum, quod in fodinis Styriæ *Pflinz* adpellant. Nonnulla etiam marmorum non inelegantium fragmenta invenimus, atque in his præprimis bina, quorum alterum est carneo colore fuscis maculis rare sparsum; alterum rubro, viridi, flavoque eleganter varium.

VIII. Kal. Augusti, etsi non deessent, quæ nos in *Czernek* lubentes morarentur, Posegam redivimus, ut postridie brevior nobis foret ad *Straxeman* transitus. Neque enim alius dies ad reddendam spect. D. *Joanni de Jankovich* S. C. M. a Consillis, loci possessori, viro militari æque, ac civili Magistratu gesto claro, tot erga nos benevolentia, humanitatisque demonstrationibus quamcumque vicem opportunior videbatur, quam quo frequentissimæ provinciæ nobilitates ad eum convenerant, ut Ill. ornatissimæque ejus Conjugi a Diva Anna, cui dies sacer erat, nomen habenti gratulationis officium impenderent. Non comiter solum, sed cum gaudio etiam excepti pene triduum, nec prorsus inutiliter, restitimus. Positum est *Straxeman* in oblongo modicæ altitudinis clivo ad montes Posegæ adversos acclinato, non magno a *Velika* intervallo. Quo minus mirum, eamdem utrobique lapidum similitudinem a nobis repertam fuisse. Colli subjacet vicus *Biskupovac*, in quo novum domino surrexit ædificium, spatiosum, & commodum, nec tam superfluo ornatu, quam cubilium & numero, & apta distributione commendandum. Possessio ipsa fere montana est; terminaturque septemtriones inter, & occidentem monte *Papuk*, totius provinciæ celsissimo, in cujus apicem eniti jam dudum animus nobis fuit.

razlikuje od onog kojeg ima ponegdje u *Velikoj* i koji je iskušan u vatri dao malu česticu srebra.

Odlučili smo da 24. srpnja pođemo i do onih brda koja su posebice slavna po vrlo dobrom vapnu. Među njima leži selo *Drežnik* do kojega je strm silazak, jer je pristup sa svih strana otežan brdima.

Od sela idu dva vijenca gorja u srednji pojas između sjevera i istoka, od kojih je jedan vapnenaste prirode, a drugi obiluje amorfnim kvarcom. Onaj koji je vapnenast, osim amorfne stvrdnute vapnenaste zemlje, obilno ima još i lisnika, bilo da je nepravilan ili oblikovan u kristale, kao i lisnika željeza, vrlo sličnog onom koji u štajerskim rudnicima zovu *Pflinz*. Našli smo i dijelove lijepog mramora, a među njima posebno dva, od kojih je jedan po boji sličan mesu, poprskan rijetkim sivim mrljama, a drugi različit, crvene, zelene i žute boje.

Iako smo još imali posla u Cerniku, ipak smo se 25. srpnja vratili u Požegu, kako bi nam sutradan bio kraći put za Stražeman. Naime nijedan drugi dan nije nam se činio zgodnijim da uzvratimo plem. gosp. *Ivanu de Janković*⁷³, carskom savjetniku, posjedniku mjesta i jednako slavnom mužu u vojnim i građanskim stvarima, za iskazana nam dobročinstva i usluge, nego ovaj dan, kad se kod gosp. Jankovića okupljalo brojno plemstvo Županije da presvjetloj i prekrasnoj njegovoj ženi, gospođi Ani, čiji bijaše imendan, službeno izrazi čestitke. Primljeni smo na gotovo cijela tri dana ne samo uljudno već i s radošću, a nismo ni sasvim beskorisno ostali.

Stražeman je smješten na duguljastoj padini skromne visine, koja se nagnula prema suprotnim brdima Požege, nedaleko *Velike*. To je manje čudno što smo pronašli sličnost kamenja jednog i drugog brda. Ispod brježuljka leži selo *Biskupovac*, gdje je gospodarstvu podignuta nova, prostrana i udobna zgrada, koja se ističe ne toliko pretjeranim sjajem, koliko brojem i zgodnim rasporedom soba. Gotovo da je sav posjed brdovit, a završava između sjevera i zapada planinom *Papuk*, najvišoj u cijeloj Županiji na vrhu koje smo se već dugo namjerali popeti.

VI. igitur Kalend. Augusti per cavas valles curru invecti, cum jam ad imum montis pervenissemus, in pedes nos dedimus, diem scandendo, rursumque descendendo transacturi. Sed ne solus mons *Papuk* intentos nos haberet, longiorem, difficiliorumque per varias vallium angustias viam elegimus, curas inter minores quoque illi adstantes, & velut pedissequos montes partituri. Eos sub integumento calcarei lapidis alios nobiliores fovere nullus dubitandi locus relictus est, posteaquam omnem pene vallium modum quarzo constratum vidimus; quod lapidis genus in ipso etiam *Papuk* calcareis fragmentis, sed rarius intermixtum reperimus.

Non erit inutile, hic semel dixisse, quoscumque montes in Provincia adivimus, eos ita comparatos esse, ut, qui primi e plano assurgunt, subito in altitudinem exaltentur, in recessu deinde magis magisque inclinentur, & postremo facillimi etiam adscensus evadant, qualem vel ipse *Papuk* ceteris altior se præbuit, præterquam in apice, quem satis præruptum impositum habet. Quæ observatio addita ad eam nobilioris texturæ lapidum frequentiam, & non dubia metallorum indicia pene certos nos reddidit, naturam huic provinciæ non minores divitias sub solo condidisse, quam in summo sparserit. (*)

E monte *Papuk*, quoniam solum præfervido coeli statu aruerat, & jam annus declinabat, spe minorem plantarum messem retulimus. In paucis nominari merentur, *Sanicula europæa*, *senecio nemorensis*, qui jam flore se exuerat, *Astrantia major*, *Veratrum nigrum*, & *Aconitum lycoctonum*. In summo autem montis apice nil minus, quam reliqua sui parte, arboribus obumbrato, *Geranium lucidum*, *bupleurum longifolium*, *selinum austriacum Jaquin*. & *Achilleam macrophyllum* legimus, cujus iconem *Tab. XI. damus*. In hoc itinere didicimus, rusti-

* Camera monetariæ *ultra Dravam* jam mentionem facit Bela IV. in diplomate anni 1256. XVII. Kalend. Januariæ. Fuisse hanc in provincia Sirmiensi, videtur effici ex literis Caroli Roberti, qui anno 1342. Camera monetariam *Sirmiensem*, una cum *Quinque - Ecclesiensi*, Magistro *Chenpelinii* curandam dedit: item ex Diplomate Ludovici I. qui anno 1346. Camera monetariæ *Sirmiensis* administrationem Magistro dicto de *Szatmár* commisit. In hac forte cusi sunt nummi, *Banales* dicti, quorum in Collectione Decimæ Pontificiæ, quam RR. D. Jos. Koller Tomo II. Historiæ Episcopatus *Quinque - Ecclesiensis* vulgavit, creberrima mentio occurrit, & quibus ut plurimum in Sclavonia utebantur. Hæc indicio esse possunt, inter *Dravum* & *Savum*, haud longe ab Sirmiensi agro, fodinas argenti olim exstisse satis feraces. --- Adnotationes has nobiscum communicavit Clar. & Celeb. *Georg. Pray*, cui eapropter nos grates habere profiteamur.

Dakle 27. srpnja dovezli smo se kolima preko dubokih dolina, a kad smo već stigli podno vrha, pošli smo pješice. Dan nam je prošao u penjanju i ponovnom spuštanjem. Ali da ne bi samo brdo *Papuk* privlačilo našu pozornost, izabrali smo duži i teži put preko različitih tjesnaca dolina, posvećujući i njima malo pozornosti i dijeleći brda nekako kao sluge. Nije ostalo mjesta sumnji da brda pod svojim pokrivačem vapnenastog kamena kriju i drugo plemenitije kamenje, jer smo vidjeli da je gotovo sav prostor doline pokriven kvarcom, a tu smo vrstu kamena pronašli pomiješanu i u vapnenastim dijelovima samog *Papuka*, ali rjeđe.

Neće biti beskorisno ovdje jednom kazati: koja god smo brda u Županiji obišli, sastavljena su tako da se ona što se prva dižu iz ravnice naglo penju u visinu, dok se u povratku sve više i više nagnju i konačno prelaze u vrlo lagane uspone. Takvim se više od ostalih pokazuje i sam *Papuk*, osim na vrhu, koji je dosta strm. Ova nas primjedba, uz ono mnoštvo kamenja plemenitije građe, gotovo uvjerava u postojanje metala, tako da priroda nije podarila ovoj županiji manje bogatstva pod zemljom nego što ga je posijala po površini. +

Budući da se tlo isušilo od vrlo vrućeg sunca, a već je završavala i godina, s brda *Papuk* smo se vratili predmnijevajući slabiju žetvu bilja. Ukratko, zaslužuju da se opišu ove biljke: *milogled*⁷⁴, *kostriš*, koji je već ocvao, *zvjezdanko*⁷⁵, *crna čemerika* i *vučji korijen*. Na samom vrhu brali smo u sjeni drveća ništa manje nego na ostalim njegovim dijelovima; *iglicu*⁷⁶, *zvončac*, *pukovicu* i *stolisnik*, čiju sliku dajemo na *tab. XI*. Na ovom smo putovanju naučili da seljaci dolijevaju

* Kovnicu novca *preko Drave* spominje već Bela IV. u diplomi 16. siječnja 1256. godine. Da je ona postojala u Srijemskoj županiji izvodi se iz pisma Karla Roberta, koji je 1342. g. dao magistru *Chenpelinu* da vodi srijemsku kovnicu novca zajedno s pečuškom. Nadalje, Ludovik I. je diplomom 1346. g. povjerio upravu srijemske kovnice novca magistru *de Szatmaru*. Možda su u njoj kovani novci zvani *banovci*, koji se često spominju kod *Pobiranja papinske desetine* /1332.-1337., op. prev./ što ga je objavio mnogopoštovani gosp. Koller, tom II., u *Povijesti pečuške biskupije*. Tim su se novcem često služili u Slavoniji. To mogu biti jasni znaci da su između Drave i Save, ne baš daleko od srijemske ravnice, nekoć postojali dosta bogati rudnici srebra.

Ove nam je bilješke dao slavni i čuveni *Djuro Pray*, komu se na tome zahvaljujemo.

cos *Slivoviczam* ad radicem *veratri nigri* adfundere, ut resinosam ejus naturam ad se trahat, eamque ita medicatam bibere, quotiescumque alvum purgare volunt. Ejus radice defectui bulbis *lilii candidi* supplet. *Aconiti* vero *lycoctoni* radicem sole, aut ignibus siccata in pulverem obterunt, eumque vulneribus pecorum, in quibus vermiculi subnati sunt, inspergunt, ut infesta animalcula enecentur. Cui rei remedium etiam est semen *hyoscyami nigri* in pulverem contusi.

Sub colle, cui *Straxeman* inædificatum est, nitidissimæ undæ rivus decurrit, e cujus alveo diversa jam saxi fornacum, jam quarzi cum minera cupri cinerea, jam rursus quarzi cum immixto talco, & pyrite cupreo fragmenta sustulimus, quæ e remotioribus montibus eo delata fuisse indubium est, cum omnis ea vicinia nihil, nisi quod calcareum, aut argillosum sit, ostendet, in quibus hæc potiora: Breccia quarzosa calcarea tota candida; lapis calcareus amorphus cinereus cum spato calcareo jam informi, jam in cristallos concrecente; alius cum minoribus ostreis, & milleporæ celulosæ rudimentis; saxum Brunichii argillaceum ex argilla rubescente, spato calcareo candidissimo, & paucis silicem frustulis. De quarzo, quod supra memoravimus, adnotasse juverit, ei inspersas cristallos esse, quæ cum speciem pseudogalenæ referant, minera tamen ferri sunt, quæ jam cum Borace, jam cum sale microcosmico ad ferruminatorium tubulum tractata per horam unam & dimidiam igni restitit, mollis tantum, & atra effecta. Cum deinde in pulverem obtrita fuisset, magneti obsequuta est, cujus, prius quam ignem passa fuisset, nullus in ea sensus observari potuit.

Secus viam in imo colle perductam mira earum plantarum, quæ flores in umbellam componunt, apparuit varietas, quarum hæ erant præcipuæ: *Sium angustifolium*, *Tordylium maximum*, *Heracleum panaces*, *Peucedanum alsaticum*, *Seseli annuum*, & *Selinum Seguierii*.

Animalcula commemorari merentur:

Leptura biarcuata. Antennæ, pedesque rubescentes. Caput, ac thorax nigra. Elytra ad basim fere usque dimidiam rubescentia, ceterum nigra, lineis arcuatis duabus albis, quæ inferne seu versus apicem subrubro terminantur. In Papuk. Tab. IX. Fig. 14.

Sylpha paradoxa. Thorax, elytraque nigra marginata; his puncta duo sat magna rubra in medio. Pedes & abdomen fusco - livida. Syl-

šljivovicu na korijen crne čemerike da bi sebi privukla njenu smolastu materiju i tako je ljekovitu piju kad god žele očistiti želudac. U po-manjkanju toga korijena, rabe lukovicu *bijelog ljljana*, a korijen *vučjeg korijena* osušen na suncu ili vatri zdrobe u prašak i posipavaju rane stoci tamo gdje su se pojavili crvi kako bi uništili te pogibeljne životinjice. Za istu se stvar kao lijek također rabi sjeme *crnog svinjskog boba* satrto u prah.

Ispod brježuljka na kojem je podignut *Stražeman* protječe potok vrlo bistre vode. Iz njegova korita izvadili smo različite dijelove kamenja, kao pećnjak, kvarc sa sivim mineralom bakra, pa opet kvarc s pomiješanim talkom i bakrenim piritom. Oni su bez sumnje amo dospjeli iz udaljenijih brda, budući da sva ta okolina pokazuje jedino vapnenasto ili ilovačasto tlo, a prvenstveno potpuno bijeli vapnenasti kvarcni kršnik, sivi amorfni vapnenac s vapnenastim lisnikom s nepravilnim ili svjetlucajućim kristalima, nadalje drugi s manjim školjkama i ostacima rupičaste celuloze, zatim glinasti Brunihijev kamen od crvenkaste ilovače s vrlo bijelim lisnikom i komadićima kamena sivca. Za kvarc, koji smo gore spomenuli, treba naglasiti, da je poprskan kristalima koji su, iako daju izgled pseudogalenita, ipak željezna ruda koja se tretirana s boraksom ili mikrokozmičkom soli kroz sat i pol u cjevčici za varenje odupre vatri, samo što postaje meka i crna. Kad se potom satire u prašak, reagira na magnet, te se ne može primijetiti nikakva reakcija prije nego li se stavi na vatru.

Pokraj ceste koja vodi na brijeg vidi se čudesna raznolikost onih biljaka koje imaju cvjetove u obliku malog suncobra. Od njih su osobite: *grešun*, *orjašica*, *šapika*, *pukovica*, *devesilje* i *koprenjak*.

Da se zabilježe zaslužuju i kukci:

Stisnuti kornjaš. Ticala i noge crvenkaste. Glava i prsište crni. Pokrilje skoro do polovice baze crvenkasto, ostalo crno s dvije bijele savijene crte koje ispod ili prema vrhu završavaju crvenkasto. Živi na Papuku. Tab. IX., sl. 14.

Čudnovati rovac. Prsište i pokrilište crni s rubovima; na njemu su u sredini dva puta po dvije, dosta velike, crne točke. Noge i trbuh

phus toto habitu, & ceteris etiam notis proxime convenit: sed id peculiare habet, quod ejus antennæ, ceterum moniliformes, apice clava compressa e 4 articulis annularibus constante terminentur. Long. 2. lin. Lat. 1. In Papuk. Tab. VII. Fig. 5.

Buprestis dubia. Habitus totus buprestis est. Antennæ, caput, thorax, elytra colore castaneo; oculi, & abdomen nigra, alæ subalbæ. Antennæ moniliformes vix longitudine thoracis. Thorax caput recipiens punctis minutis confertus, & parte antica quolibet latere dente terminatus. Scutellum exiguum. Elytra longitudinaliter striata, punctataque. In femoribus posticis caraborum more lamellam habet. Intra sorticem, & lignum fagi ad *Pod Sokolina*. Fæmella fere 4, ms 3. lin. long. Tab. VII. Fig. 2.

Sylpha Boleti. Antennæ moniliformes articulis ultimis crassioribus; Caput, thoraxque nigrescentia subcomplanata; thorax marginatus scaber e punctis prominentibus minutissimis, confertissimisque. Elytra lineis elevatis sex tenuibus, intra quas puncta impressa. Pectus, abdomen, pedesque picea. In Boletis; copiosior in fago, & in quercu quoque. E chrysalide prodiens colore testaceo est. Nobis bina e boletis specimina prodire, quorum elytra nec obriguerunt umquam, nec colorem nigrum induerunt. Long. jam. 1 1/2, jam prope 2. lin. Tab. VII. Fig. 9.

Cantharis bipunctata. Antennæ setaceæ nigræ. Nigra itidem caput, thorax, pectus, abdomen, & pedes. In summo thoracis medio sulcus exiguus, ad cujus latera antice punctum utrinque impressum. Scutellum magnum nigrum. Elytra flavo - testacea; macula in quolibet elytro una nigra. Long. fere 4. lin. Tab. VIII. Fig. 12.

Cantharis quatuor punctata. Forte prioris foemella, a qua, ceteris omnibus æqualibus, differt 1mo, punctis in quolibet elytro duobus; 2do, in thorace lineis quoque obliquis impressis; 3^{io}, punctis duobus impressis in scutello. Tab. VIII. Fig. 13.

V. Kalend. Augusti ad urbem reduces, & jam Budam respectantes, omnia in discessum comparare coepimus, nec amplius triduo morati pridie Kal. Augusti Posegam reliquimus, brevique itinere *Kutjevam* pervenimus, quod est oppidum montibus, qui provinciam Poseganam a Veröczeni dirimunt, subjacens, paucis seu amoena loci

sivo-plavi. Cijelim izgledom i ostalim obilježjima najbliži je ostalim poznatim *rovcima*, ali se od njih razlikuje po tome što njegova ticala završavaju u obliku ogrlice na vrhu s pipalom koji se sastoji iz četiri prstenasta članka. Dužina dvije crte, širina jedna. Živi na Papuku. Tab. VII., sl. 5.

Sumnjivi metulj. Po izgledu je sav kao metulj. Ticala, prsište i pokrilje kestenjaste boje; oči i trbuh crni, krila polubijela. Ticala poput ogrlice jedva dugačka kao prsište. Prsište ispunjeno malim točkama, zahvaća glavu, a na prednjem dijelu sa svake strane završava sa zubom. Štitić neznatan. Pokrilje je po dužini izrezuckano i istočkano. Na stražnjim butinama ima pločicu poput rakova. Živi između bukvine kore i drveta kod *Pod Sokoline*. Ženka dugačka skoro četiri, a mužjak samo tri crte. Tab. VII., sl. 11.

Pečurkin rovac. Ticala poput ogrlice sa zadnjim debljim člancima. Glava i prsište crnkasti, gotovo izravnani, prsište hrapavo s rubom koji se sastoji iz vrlo malih i stisnutih izbočenih točkica. Pokrilje sa šest tankih, uzdignutih crta među kojima su utisnute točke. Grudi, trbuh i noge dlakavi. Živi na pečurki, više na bukvi ali i na hrastu. Kad izlazi iz čahure crvenkaste je boje. Nama su dva primjerka izašla iz pečurke, a pokrilje im se nikada ne stvrdne, niti navuče crnu boju. Dužina sad jedna i pol, sad dvije crte. Tab. VII., sl. 9.

Zeleni babak s dvije točke. Ticala crna od oštne dlake. Isto su tako crni glava, prsište, grudi, trbuh i noge. U sredini, na vrhu prsišta, mala brazda, na čijim je stranama sprijeda s obje strane utisnuta točka. Veliki crni štitić. Pokrilje žuto-crvenkasto, na svakoj strani pokrilja jedna crna mrlja. Dužina gotovo četiri crte. Tab. VIII., sl. 12.

Zeleni babak s četiri točke. Možda je to ženka prijašnjega od kojeg se razlikuje samo u sljedećem: 1. što ima na svakoj strani pokrilja dvije točke; 2. što ima na prsištu utisnute kose crte; i 3. što ima dvije utisnute točke na štitiću. Tab. VIII., sl. 13.

U grad smo se vratili 28. srpnja jer smo već namjeravali poći za Budim. Stoga smo počeli sve pripremati za odlazak, ostavši još tri dana, da bi 31. srpnja ostavili Požegu te kraćim putovanjem stigli u *Kutjevo*. Ovaj grad leži podno brda koja dijele Požešku od Virovitičke županije. Taj grad tek nešto malo zaostaje za manjim brojem gradova

positione, seu agrorum cultu, & fertilitate inferius. In ipsis oppidi pomeriis terra acidulis aquis scaturit, sed eo nunc, alienæ, quod suspicamur, aquæ mixtione, dilutis, ut earum acidus pene non intelligatur sapor; quod in nulla fontis administratione mirum videri non debet, omni circum regione stagnata, atque arundinetis, & salictis fonti prætensis ita, ut arbitremur, ad primam harum aquarum originem ne quidem accedi posse. Credibile est, fontem, si putres, facili delapsu, aquæ detrahantur, ad nativam suam bonitatem rediturum, maximo provinciæ emolumento, cui natura medicatas ejus naturæ aquas denegasse putabatur. Qua ad fontem via est, solitaria saxi tritorii optimi frusta jacent, a majoribus, haud dubium, molibus defracta, in quæ fossionibus inquirere juvaret, eo magis, quod lapides in molarum usus e longinquo, & plerumque Quinque - Ecclesiis in omnem provinciam advehere oporteat.

Kalendis Augusti transcensis montibus e provincia Posegana excessimus, properavimusque eodem adhuc die *Csepinum* pervenire. Prius tamen, quam ultra progredimur, juvabit, quæcumque brevi commorationis nostræ tempore sive ipsi animadvertimus, sive a peritis didicimus, hic simul omnia brevi narratione complecti. Qua in re præmonemus, de sola Posegana provincia, non de universa Sclavonia nobis sermonem esse.

Provinciam incolunt Illyrii Sclavones, sive Slavones hodie appellati, quam nuncupationem eos ab Illyrico vocabulo *Slava*, cujus est *gloriæ* significatio, traxisse quidam existimant, perpetua, & quasi propria genti armorum gloria. Sed de gentis, neque originibus, neque nominibus disceptatio nobis est. Illud tamen præterire non possumus, eos, qui superiorem provinciæ tractum a *Pakracz* usque ad fluvium *Illovam* inhabitant, *Valachos* adpellari, propter quod eos Consil. *Taube* eValachia eo immigrasse autumat. Sed id nobis non placet; quod non sit credibile adeo omnia primæ originis sive decora, sive vitia vel longissimi temporis tractu obliterari potuisse, ut nihil eorum supersit, nullo, ne in lingua quidem, cujus tardissima semper est oblivio, vestigio superstite. Rectius idcirco nobis opinari videntur, qui eos e Bosnia Morlachiaë maritimæ, seu ad mare Adriaticum adsita accersunt, suffragante iis & populari opinione, & quibusdam veteris moris, ac præcipue vestitus muliebris in populo reliquiis, nec dissentiente no-

glede dobrog položaja mjesta, obrade njiva i njihove plodnosti. U voćnjacima u gradu izvire iz zemlje kiselkasta voda, ali je tada, kako mislimo, bila razrjeđena od drugih voda, tako da se njezin kiselkasti okus gotovo nije osjetio. To ne treba čuditi, jer je zbog slabog održavanja izvora sva okolina močvarna i zarasla u tršćake i vrbe, tako da držimo da se čak i ne može doći do pravog izvora ove vode. Vjerojatno je da će izvor dobiti svoju prvotnu prirodnu čistoću ako se ispe-re trulež laganim otokom vode, što će biti za najveću korist Županije, budući da joj je sama priroda dala ljekovite vode. Put koji vodi prema izvoru popločan je komadima najboljeg zdrobljenog kamenja, bez sumnje otpalih od velikih gromada, koje bi trebalo tražiti u dubinama tim više što su stanovnici izdaleka dovozili mlinsko kamenje za cijelo područje Županije, i to uglavnom iz Pečuha.

Prešavši 1. kolovoza planine, izašli smo iz Požeške županije i požurili da još istoga dana stignemo u Čepin. No prije nego nastavimo, bit će dobro da ovdje ukratko skupimo sve što smo za kratkoga svoga boravka ili sami opazili ili pak doznali od dobrih poznavatelja. Ali pri tome upozoravamo da ćemo govoriti samo o Požeškoj županiji, a ne o cijeloj Slavoniji.

Stanovnici Županije su "*Ilirski Sklavonci*" ili kako se danas zovu Slavonci,⁷⁷ a neki misle da to ime imaju od "ilirske" riječi *slava*, koja po značenju odgovara latinskoj riječi *gloria*, jer je slava u oružju uvijek bila posebna osobina ovog naroda. No mi nismo pozvani da raspravljamo niti o porijeklu niti o imenima naroda. Valja ipak spomenuti da se oni koji stanuju u gornjem dijelu Županije od *Pakraca* do rijeke *Ilove* zovu *Vlasi*, i zbog toga savjetnik Taube misli da su se oni onamo doselili iz Vlačke. No nama se to objašnjenje ne sviđa, jer nije vjerojatno da bi se sve prastare dobre ili loše osobine, pa čak i u vrlo dugom nizu godina, mogle tako zatrti da se ne bi ništa od njih sačuvalo, pače da ne bi ostalo traga u jeziku, koji se uvijek najsporije zaboravlja. Zato nam se čini da su na boljem putu oni koji misle da su ti Vlasi došli iz Bosne, naime iz Primorske Vlačke ili iz područja uz Jadransko more. To se potvrđuje i pučkim mišljenjem i nekim ostacima starih običaja, poglavito ženske nošnje, sačuvanim u narodu, a s tim je u skladu i

mine; cum verissimile sit, eos, qui ab oris maris in has terras immigrarunt, e veteri *Morlachorum* compellatione, quod e *more*, & *Vlah*, quorum hoc *fortem*, illud *mare* significat, coalescit, quāsi *maritimum fortem*, vel *mari fortem* diceret, rejecta prima compositionis parte *more* postremam retinuisse, voluisseque deinceps *fortes*, seu *Vlah* compellari, erroreque e vocabulorum similitudine orto eos ab imperitis Valachos vocitari coepisse. Sed hæc, & his similia historici inquirunt.

Quicumque provinciæ sunt indigenæ; ii proceri plerumque sunt incrementi, corpore nec obeso, nec rursus macerrimo, sed tamen macro viciniore. Vestitus viris ab illo Hungarorum parum diversus, æstate plerumque lineus, indusio fere ad genua pertinente, atque ad lumbos zona adstricto, cui laneam brevem, raro candidam, sæpissime fuscā, & quasi adusti coloris tunicam, rubeo, aut cæruleo marginatam superinduunt, quotiescumque decentius vestiuntur. Barbam nullus, mystaces plurimi alunt. Capillum retro religant, neque unquam neglectum habent. Caput integunt paneo quodam operimenti genere coni truncati, aut semi - elliptoidis cavæ figura rubei, vel coerulei coloris. Nec minus foeminarum lineus est vestitus, præter lanea varii coloris, plerumque virgata semicinctia, quæ bina semper deferunt ante & retro intectæ, quasi si togæ supplere velint. Caput linteo non integunt solum, sed obvolvunt, sola facie conspicua. Cum ornatius induuntur, corpori nigram sine manicis tunicam, pedibus lanea diversis coloribus varia tibialia aptant. Sed capitis præcipuus est ornatus, præprimis puellis, quibus rubeum rotundæ formæ capitis ornamentum potius, quam integumentum pro velo est. Insigne illis est, crinem dentibus animalium, & plurimis diversæ figuræ, colorisque lamellis e tænia pendulis discriminare, rubeamque, quam dixi, vittam, & colulum, atque aures ornare. Hieme viri æque, ac mulieres pelliti sunt.

Quorum regio montana est, ii quondam raras inter se junctas sedes habebant, habitationibus diversi, discretique. Sed hodie vicos nostrum in morem locant connexis ædificiis, curantibus id possessionum dominis, ut publicæ non minus, quam privatæ colonorum securitati consultum sit, cui quo magis prospectum eset, in præcipuo cuiusvis pagi foro ædícula posita est, in quam in vasta tempestate correpere possint, qui nocte excubias agunt, quas coloni inter se partiuntur, pluribus in singulas noctes deputatis, ut numerum faciant.

ime, budući da je vjerojatno da su se oni koji su se s primorskih strana doselili u ove krajeve nazvali prema starom imenu Morlaci, što je složeno od *more* i *Vlah*. Ova posljednja riječ znači *hrabar* - kao kad bi se reklo *pomorac junak* ili *junak na moru*, odbacivši prvi dio složenice *more* zadržali su drugi pa su se po tom htjeli nazvati *junaci* ili *Vlasi*.⁷⁸ Zbog sličnosti riječi nastala je zabuna te su ih neupućeni ljudi počeli nazivati Vlasima. No to i slična pitanja neka istražuju povjesničari.

Starosjedioci Županije najčešće su visokog rasta, tijela ni debela ni posve mršava, ipak više mršava. Odijelo muškaraca se malo razlikuje od odijela Mađara, a ljeti je uglavnom od lanenog platna: košulja im seže gotovo do koljena, a oko bokova je pritegnuta pasom. Kad žele da se pristaliye obuku, tad odjenu preko košulje kratak vuneni haljetak ili prsluk, koji je rijetko bijele, najčešće tamne i gotovo opaljene boje, a obrubljen je crvenim ili plavim rubom. Nitko ne nosi brade, dok većinom nose brkove. Kosu odostrag vežu i uvijek ju drže u redu.⁷⁹ Glavu pokrivaju nekom vrstom suknene kape koja ima oblik kosoga stošca ili šupljega polueliptoida, crvene ili plave boje. Ženske haljine su isto tako od lanenog platna, osim vunениh kratkih pregača, koje su različite boje, najčešće prugaste, a nose se uvijek po dvije, sprijeda i straga, kao da time žele nadomjestiti gornju haljinu. Glavu ne samo da pokrivaju nego upravo zamataju platnenim rupcem, tako da im se vidi samo lice. Kada se kićenije odjenu, tad na tijelo navuku crni prsluk bez rukava, a na noge vunene čarape različitih boja. No osobito kite glavu, poglavito djevojke, koje na glavi nose crvenu kružnu partu, više zbog uresa nego da njome, umjesto velom, pokriju glavu. Značajno je kod njih što jako vole dijeliti i kititi spomenutu crvenu partu, vrat i uši životinjskim zubima i mnogobrojnim metalnim pločicama različitog oblika i boje, koje vise na vrpici. Zimi i muškarci i žene nose kožuhe.

Oni čije je područje brdovito, nekoć su rijetko imali naselja na okupu; kuće su im bile rasute. No danas grade sela po našem običaju, kuću uz kuću, a gospodari posjeda se brinu da se zajamči javna i privatna sigurnost seljacima. Da se to što bolje postigne, na glavnom trgu svakog sela podignuta je zgradica u koju se mogu skloniti oni koji su noću na straži za nevrjemenā, dok seljaci vrše smjenu redom, budući je određeno više njih za svaku noć. Kuće grade povisoko nad

Domos a solo attollunt, struuntque e perquadratis, & dolatis tignis, integuntque plerumque assulis, raro ad tecta stramentorum usu. Fumarium ipsum materiatur faciunt, exaltantque in formam turris, & exornant. Intus omnia terra oblinunt, poliuntque, & postremo calce percurrunt, ut candidentur. Calcem non a calcariis emunt, sed ipsi in usus coquunt, obvia ad eam ubique materia. Est autem fornacis hæc constructio: Sepem erigunt rotundo ambitu ita, ut locum claudat; hanc alio rursum sepimento, relicto intervallo, circumveniunt: inter duas sepes, quod intervacat, argilla explent. In cavum machinæ lapides ingerunt, sed ita, ut eos a fundo in formam cameræ disponant, sub qua ignem accendunt, aditu per solum fossione patefacto. *Tab. X. Tab. 3.* Domus forma longa est, fronte media retracta, ubi porticus est. In eum ternæ portæ patent, una a medio, qua in culinam, atque ex ea hinc in promptuarium, inde in conclave patris - familias intratur; duæ aliæ ab utroque prominente latere, quorum alterum recipiendo cuicumque advenæ hospiti aptatum est, alterum coenaculo, quod & universæ familiæ commune est, convenientibus in id domesticis viris, mulieribusque ad conficienda opera, quæcumque domi sive interdiu, sive ad lucubrationes vespertinas fieri possunt. Id etiam solum est, in quod hibernis mensibus, igne in fornace creato, calorem inferri patiuntur; nam noctes in frigido tolerant. Si paterfamilias sive fratres, sive filios conjugatos habeat, secreto, intra eadem tamen septa, loco singulis conjugii singula cubacula ædificat, in quæ res suas conferre, & sibi solis habere queant. Interiora conclavium sola mundities ornat, cujus gens omnis est studiosissima.

Fundos sibi adtributos inter filiosfamilias numquam partiuntur, neque hi mortuo patre a se discedunt; propter quod vicena sæpe conjugia eadem in domo cohabitantia in unam familiam coalescunt, & plerumque sine querela convivunt. Familiæ communibus suffragiis præficiunt, quem regendi scientia ceteris præcellere existimant, & *Seniorem (stareshina)* adpellant, qua in electione iudicio, commendationique mortui decessoris plurimum tribuunt; nec raro evenit, ut, qui ætate ceteris inferior est, auctoritate superior evadat. Eum omnes velut patrem observant, & velut superiorem verentur; eumdem tamen, si aut rem familiarem segniter curet, aut pacem inter domesticos tueri nesciat, aut vitia contrahat, non raro destituunt, & reluctantem etiam,

zemljom i prave ih od četverouglastih i otesanih balvana, uglavnom ih pokrivaju daščicama, dok slamu rijetko rabe za krov. I sam dimnjak prave od drveta, grade u obliku tornja te ga kite. Iznutra sve izmažu zemljom, izglađe i napokon obijeje vapnom. Vapno ne kupuju od vapnara, nego ga sami peku za svoje potrebe, jer materijala za to ima svuda. Peć pak grade ovako: podignu okruglu ogradu tako da se njome posve obuhvati određeni prostor, nju ograde u određenom razmaku drugom ogradom, a prazni prostor između jedne i druge ograde ispune ilovačom.

U šupljinu peći nameću kamenja, ali tako da ga slože od dna u obliku komore, ispod koje nalože vatru, prokopavši kroz zemlju prilaz. *Tab. X., sl. 3.* Kuća je duguljasta oblika, s čela uvučena natrag, gdje se nalazi i trijem. U trijem izlaze troja vrata: jedna u sredini na koja se ulazi u kuhinju, iz nje u spremište a odande u sobu gazde; druga su dvojna vrata s jedne i druge izbočene strane trijema, jedna je strana određena za primanje gosta koji se namjeri, a druga za blagovaonicu, zajedničku za sve ukućane, te se u njoj sastaju domaći muškarci i žene te danju ili pale navečer pri svjetlu završavaju poslove koji se mogu raditi kod kuće. To je i jedina soba koja se za zimskih mjeseci grije ložeći u peći vatru, jer noćuju u hladnom. Ako gazda ima braće ili oženjenih sinova, tad se sagrađe odijeljeno za pojedine bračne parove posebne spavaće sobe, no ipak unutar iste ograde, u kojima mogu spremati svoje stvari i držati ih sami za sebe. Jedini ures unutrašnjosti soba je čistoća, o kojoj svi jako skrbe.

Zemlje što su im dodijeljene nikada ne dijele sinovima, niti se sinovi nakon očeve smrti razilaze, te zbog toga često u istoj kući stanuje i po dvadeset bračnih parova, čineći jednu obitelj, najčešće žive zajedno bez svađe. Na čelo kućne zadruge zajedničkim biranjem postavljaju onoga za koga misle da zna bolje od drugih upravljati te ga zovu *starješinom*.⁸⁰ Kod toga izbora najviše paze na mišljenje i preporuku prethodnika, a nije rijedak slučaj da mlađi postane starješina. Svi ga paze kao oca, a poštuju kao starješinu. No ako se on slabo brine za kućne poslove, ako ne zna sačuvati mir među ukućanima ili ako zapadne u pogriješke, često ga skinu, a ako se opre, tad ga stjeraju u red,

interpellato fundi domino, in ordinem redigunt. *Senioris* est opera sive domestica, sive rustica subjectis imperare, quid in agro, prato, vinea, pomarioque faciundum, constituere; qui fructus in usus reponi, qui ad emtorem transferri debeant, discernere; quæ quisque in commune contulerit, custodire, apteque, cum usus fuerit, rursum depromere; aes alienum, si quod necessitate contractum sit, expungere; quæ regi, domino, militi debentur, tempestive præstare; escam familiæ, & lanum in vestimenta providere; segnes admonere, opera facientibus sæpe intervenire, peccantes plectere, & vel maxime, ne quid peccetur, cavere. In ea tot curarum turba, ne quid minus recte administratur, aliquos e familiaribus, nonnumquam etiam omnes in consilio habet, cum quid consulere vult; quod Dominicis plerumque diebus sublata mensa fit; quo etiam tempore suum cuique opus in septenos fere dies imperatur.

Non dissimilis est ordinatio inter mulieres. Quæcumque domus gubernatrix, ac materfamilias esse jubetur, ea labores inter mulieres partitur, e quibus per vices ad parandos cibos, coquendum panem, mulgendas boves &c. sibi adsciscit, cujus etiam est curare, ne quid prolibus domi, foris pecorum pastoribus desit. Sed præcipua mulierum cura est vestitum sibi, marito, prolibusque, & si qui in familia vi-duati sint, parare. Nam in vestitum nihil e communi peculio confertur, excepta lana, quam plerumque ab exteris mercari coguntur. De lino autem curare, ad foeminas non communiter omnes, sed singulas pertinet, propter quod etiam singulis pars agri in lini sementem conceditur, quanta privatis cujusvis necessitatibus congruere videtur.

Mensa omnes communi utuntur, sed alii post alios. Primi accumbunt viri; his satiatis succedunt mulieres; postremis prolibus cibi inferuntur. Si quis aut hospes invitatus, aut peregre adveniens in domum receptus sit, ei hospitali in conclavi convivium adparatur, plerumque nullo, præter familiæ seniore, assidente. Ad somnum se comparanti hospiti, priusquam exuitur, una mulierum pedes calida lavat, linteoque abstergit. Quicumque adolescentiam excessere, fere in lecto non sine plumeis culcitis, stragulisque cubant; juvenus dura in humo, subjecto sive linteo, sive veste, sternitur, ut corpus a teneris duretur.

pozvavši se na vlastelina. Starješina ima dužnost mladima naređivati obavljanje kućnih ili poljskih poslova, utvrditi što se ima raditi na polju, livadi, vinogradu i voćnjaku, rasporediti što se od ljetine mora spremići za trošenje, a što prevesti kupcu, čuvati ono što tko donese u zajednicu i pristojno opet uzeti kada ustreba, namiriti dugove ako su u nuždi napravljeni, na vrijeme dati ono što duguju kralju, vlastelinu i vojsci, pribaviti ukućanima hranu i vunu za odjeću. Nadalje, starješina treba opominjati lijene, često zalaziti među one koji rade, kažnjavati one koji pogriješe i na kraju paziti kako da se u čemu ne pogriješi. Da se u tolikim brigama ne učini štogod loše, pitat će za savjet neke od ukućana, katkad i sve. To poglavito čini nedjeljom kada se raspremi stol i kada se svakome određuje posao gotovo za cijeli tjedan.

Slično je uređeno i među ženama. Ona kojoj se naredi da upravlja kućom i bude gazdarica, raspoređuje poslove među žene i redom uzima pomoćnice za priređivanje jela, pečenje kruha, mužnju krava itd. Ona nadalje skrbi da ništa ne ponestane djeci i pastirima. No ženama je osnovni posao pripremiti odjeću sebi, mužu i djeci, te udovicama, ako ih u kući ima. Od odjeće se ne kupuje ništa, osim vune, koju najčešće moraju nabavljati od stranaca. Za lan se ne brinu sve žene zajednički, nego svaka posebno, te im se zato daje komad zemlje za sijanje lana, koliko se čini da odgovara posebnim potrebama svake žene.

Svi jedu za zajedničkim stolom, no jedni poslije drugih. Prvi za stol sjedaju muškarci. Kad se oni najedu, dolaze žene, a posljednje se jelo donosi djeci. Ako se pozove gost ili primi u kuću netko koga put nanese, njemu se priredi gozba u gostinjskoj sobi. S njim za stolom najčešće sjedi samo kućni starješina. Kad se gost sprema za počinak, prije nego li se razodjene, jedna mu žena opere noge u toploj vodi i obriše ih ručnikom. Oni kojima su prošle godine mladosti skoro svi odmaraju u postelji s perinama i pokrivačima. No mladež leži na tvrdoj zemlji prostrijevši poda se ponjavu ili odjeću, da tijelo zarana otvrdne.

Est autem omnis gens hospitalitatis laude præcipua, fereque in eam convenit, quod Tacitus de Germanis tradidit: *Convictibus, & hospitibus non alia gens effusius indulget. Quemcumque mortalium arcere tecto, nefas habetur, pro fortuna quisque apparatus epulis excipit. Cum defecere, quæ adparentur, penuriam patienter tolerant, quoad messis horreis, & vindemia cellis illata est, rursumque epulas redintegrant.*

Ciborum non magna varietas. Æstate plurimum hortensibus, & diversis e farina cibus sustentur; hieme carnibus, præcipue suillis; quamquam, si est multitudo *brassicæ capitatae*, non minimam partem cibariorum per hiemem rustici vindicant foliis ejus tenuiter sectis, suoque in jure fermentatis. Nec minus cucurbitæ eorum cibaria adjuvant. Eas deraso cortice cum aqua coquunt, & cum emollitæ sunt, cremore lactis condiunt. Earumdem pulpamen in longas lamellas sectum, atque vel fermentatum, vel sole siccatum, in seros usus repunt. Quæcumque e farina sive e tritico, sive e Zea Mays extrita conficiunt, ea fere sum lacte concoqui patiuntur; sæpe autem solo lardo liquato perfundunt. In condimentis frequens nucis juglandis minutim obtritæ usus est. Die Nativitati Domini sacro nullus est, qui non suem sive aniculum, sive nefrendem, non in partes sectum, sed integrum, igni assum, mensæ suæ inferri curet; neque negligunt partem aliquam ex eo recisam vel fundi domino, si in vicino habitet, vel sacrorum administro mittere. Ad potum vinum, magis autem exaltatum e prunis liquorem adprobant; quorum, si desint, defectui sola aqua supplet.

Labores virorum a peracta bruma in serum autumnum agrarii sunt. Hieme, præter quotidianam pecorum curationem, in eo fere occupantur, ut ædificia, sepesque, & instrumenta, sive quæ in opere laboraverint, refecta, sive quæ caries, vetustasque inutilia fecerit, novis, recentibusque suppleta habeant. Neque enim rusticorum quispiam est, qui currus, vehicula, aratra, & quæcumque sunt lignea instrumenta, a lignariis potius emere, quam ipse sibi facere velit. Nec indecorum existimant tibialia, digitaliaque e laneis filis contexere, quandocumque ab alio opere vacui sunt. Juventus æstate pecora ad pastum exeuntia sequitur manibus numquam ab opere vacuis, cum eas potius aut fila ducendo, aut textum quodcumque faciendo distentas habeat.

Sav je narod na glasu po gostoljubivosti i za njih gotovo vrijedi ono što je zabilježio Tacit o Germanima: "Nijedan drugi narod nije podatniji u gozbama i dočekivanju gostiju. Ne primiti pod krov ma bilo kojeg smrtnika smatra se grijehom; prema svojim prilikama svaki ga podvori priređenim jelom." Kada ponestane onoga što su pripremili, tad strpljivo podnose oskudicu, dok se žetva ne spremi u žitnice i berba u podrume, a onda opet nanovo priređuju gozbe.

U jelima nema velike raznolikosti. Ljeti se uglavnom hrane povrćem i različitim jelima od brašna, a zimi mesom, osobito svinjetinom, ali ako ima *glavatog kupusa*, seljaci ga velikim dijelom uzimaju zimi za hranu tako da ga sitno izrežu i ukisele u njegovu vlastitom soku. Isto tako za hranu uzimaju bundeve. Ogule im koru, kuhaju ih u vodi, a kad omekšaju, začine ih vrhnjem. Bundeve oguljene i izrezane u duge listiće ukiseljene ili osušene na suncu spremaju za kasnije. Što god priređuju od pšeničnog ili kukuruznog brašna, redovno kuhaju u mlijeku, ali često poliju samo istopljenom slaninom.

Kao začim često koriste sitno stucane orahe. Na Božić se svatko pobrine da na stolu ima starije krme, jednogodišnje ili odojčce, koje ne raskomada, nego cijelo peče na vatri. Neće zaboraviti da od njega otkinu koji bolji komad i pošalju vlastelinu ako blizu stanuje, ili pak širitelju službe Božje. Piju vino, još radije šljivovicu, a kada ih nemaju, tad su zadovoljni samom vodom.

Kad prođe zima, muškarci rade poljske poslove sve do kasne jeseni.⁸¹ Zimi se, osim svagdašnjeg timarenja stoke, najčešće bave popravcima zgrada i ograda te oruđa koje se upotrebom oštetilo, dok ono koje je istrunulo ili je zbog starosti postalo neupotrebljivim zamjenjuju novim. Ne ćeš naime među seljacima naći ni jednog koji bi radije htio da kola, plugove ili bilo koje drveno oruđe kupi od majstora, nego da to sam sebi načini. I ne stide se, kada nemaju drugog posla, plesti čarape i rukavice od vune. Mladež ljeti ide za stokom na pašu, ali joj ruke nikada nisu bez posla, već predu pređu ili izrađuju kakvu tkaninu.

Non alibi negotiosiores esse mulieres arbitramur, quam in Sclavonia. Præterquam enim, quod in operum rusticorum partem a viris advocentur, domumque, & familiam administrandam habeant, totius præterea lanei, lineique vestitus illarum est procuratio. Idcirco quibusvis gravioribus operibus netrinam interponunt, & subseciva quævis tempora studiose consecrantur, ut suum filorum pensum absolvant, raro vel in plateas publicas sine colo lateri adhærente prodeuntes, neque, si forte a puteo reduces læva urceum portent, dextram a fuso abstinentes. Neque contentæ fila ducere, etiam textrinam ipsæ faciunt, textilia quævis e lino, lanaque opera rudi in machina non rudi manu perficientes. Tinctoriā etiam sibi vindicant, exercentque felici successu, sed nulla sive materiarum tincturis idonearum, sive colorum varietate, solis fere, quos *primos* dicere solemus, contentæ. Ad rubrum utuntur radicibus *rubie* in pulverem contusis, atque cum aqua coctis, sed ita, ut numquam infervescat, addito plerumque modico ligni brasili decocto, ut color inclarescat. Cum lanam inficere volunt, eam in aquam ab igne calentem pariter cum rubia indunt, componuntque ita, ut jus lanæ superveniat, et tres dies, noctesque super leni semper igne esse patiuntur, sæpius eam rudicula versantes, atque a fundo commoventes. Cum colorem combibit, exemtam e balneo lanam intorquent, componuntque per fascies in sicco, & mundo lintre, quoad jus, e quo exivit, subjectis lignis inferveat. In id deinde singulos fasciculos, sed retortos, modice immergunt, rursumque exemptos in lintre sternunt, atque illico cinere e crematis vitium sarmentis residuo conspergunt, ut penetrentur, obruuntque fervente rubiæ jure, in quo, foliis juglandis obtectos aliquot adhuc horis servant. Postea liquida in aqua lavant, siccantque, & habent ad usus paratos. Prius autem, quam tingunt, lanam præparant, ut colorem adprehendat; eapropter eam in calida, ad quam secalinum fermentum (*Quass* id adpellant) & alumen minute obtritum addunt, per octonos dies macerant, quoad luteum ex ea colorem trahat. Rubiam tinctoriā coloni plerumque ipsi colunt.

Non multum dissimilis est ratio, qua lanam flavo tingunt, nisi quod in ea tincturæ paranda fermento abstinant, balneo ex alumine, & sale communi parato. Ad flavum colorem præcipua illis est *genista tinctoria*, non florum solum panicula, sed etiam foliis, & caudice ad

Mislimo da nigdje nisu žene marljivije nego u Slavoniji. Jer osim toga što ih muževi zovu da im pomažu u poljskim poslovima i što upravljaju kućom i porodicom, one skrbe i za svu vunenu i lanenu odjeću. Zato uz bilo koji posao još predu, marljivo koriste vrijeme koje im preostaje od drugih poslova da bi isprele svu predu. Žene rijetko izađu na ulicu bez preslice o boku, pa im čak i desnica nije bez vretena kada se vraćaju s bunara, ako slučajno u ljevici nose vrč. I nije dosta što predu predu, već se i same bave tkanjem od lana i vune te izrađuju na jednostavnom stroju vještom rukom svakovrsne tkane proizvode. Same se također bave bojanjem i u tome lijepo uspijevaju, no nema raznolikosti ni u materijalu za bojanje ni u bojama, nego se zadovoljavaju gotovo samo onima što ih obično zovemo *osnovnim* bojama. Za crvenilo koriste korijenje *broća*, stucano u prah i kuhano u vodi, ali tako da nikada ne uzavri. Uglavnom dodaju nešto varzilova drveta da boja bude svjetlija. Kada žele bojati vunu, stave je zajedno s broćom u vodu koja se grije na vatri i postupe tako da tekućina prikrije vunu, pa je ostave tri dana i noći nad stalno tihom vatrom, češće je kuhačom prevrću i podižu s dna. Kad vuna upije boju, izvade je iz tekućine, iscijede i slože u pasma u suho i čisto korito dok tekućina iz koje je vuna izvađena ne uzavri, nakon što se potakne vatra.

Zatim malo zamoče pojedina pasma u tu tekućinu, okrenuvši ih, pa ih opet izvade, prostru u korito i odmah pospu pepelom što ostane od spaljene loze, tako da ih prožme. Tada na njih sipaju vrelu tekućinu od broća i u njoj ih ostave još nekoliko sati pokrivene orahovim lišćem. Poslije toga operu pasma u čistoj vodi, osuše i tada su gotova za upotrebu. Ali prije nego boje vunu, prirede je da prihvati boju; namaču je osam dana u toploj vodi u koju stave raženog kvasca i sitno stucane stipse, dok se iz nje ne izgubi blijedožučkasta boja. Broć za bojenje seljaci uglavnom sami uzgajaju.

Na sličan način boje vunu u žuto, samo što kod pripremanja vune za bojenje ne uzimaju kvasca, nego prirede kupku od stipse i obične soli. Za žutu im boju osobito služi *žutilica* od koje su dobre za bojenje ne samo kitice cvjetova, nego i lišće i stabljika. Nakon što je

tingendum utilis. Eam in minutas particulas concisam, posteaquam noctem unam in aqua maceraverint, subdito igne coquunt, quoad candidetur, quod est ejus maturitatis signum. Dum infervet adhuc, lanam eo immergunt, tenentque non diutius, quam sat sit, ut ovum percoquatur, illicoque exemptam in lixivium e quocumque cinere paratum, sed purum liquidumque conferunt, nec diutius, quam in colorato jure servant. Tum intorquent, ut humorem dimittat, siccantque sine lotura. Est illis etiam non infrequens corticis pyri silvestris, foliorumque betulæ albæ, & amygdali persicæ ad luteum colorem usus. Viridem e flavo, cæruleoque contemperant, quem postrenum ex isatide non sua, sed emta habent. Atro inficiunt cortice fraxini excelsioris cum srobe ferri, & vitriolo concocto.

Linum crebro aqua conspersum in sole candidant, neque coloribus tingunt. Si qua tamen vestis varia placeat, eam acu pingunt, gossypinis filis omnem colorum varietatem præbentibus.

Hæc cum certa fide teneamus, immerito otium, laborisque tædium in gente Sclavonum universe reprehendi existimamus, in qua mulieres quidem fere magis, quam vires ferant, occupari indubium est, viros autem, si quando ab opere vacantes reperiantur, laboris non fuga, sed inopia vacare satis certo constat; quod tenuis cuivis familiæ adtributus agellus plurimorum, in ejus cultum manus conferentium, virorum operam non exposcat, quin abnuat etiam. Quid faciant consumtis in agro, & vinea laboribus in regione, in qua occupationes hominibus magis optare, quam reperire liceat, fereque rebus, quas difficili labore pepererint, emtor quærendus sit? artes maxime necessarias coloni ipsi exercent, voluptarias ignorant, nullo seu privato, seu publico detrimento; mercaturam, qui faciant, pauci sunt, nec dubium, quin ea quæstiosa esse non possit apud gentem, in qua necessitates paucæ sunt, commoditates non curantur, nec alterius cujuspian rei, quam æris, major est inopia. Commercium cum externis exiguum, fereque pro solis tantum nicotianæ foliis, & pro serico aliqua pecunia reddit. Nam frumenta ad exterum emtorem non alias facile transferre possunt, quam cum homines in Italia fames incessit. Nobis in hac felicissimæ positionis provincia in eo peccari videtur, quod non cessent coloni solas tantum frumentorum segetes in agris procreare, quæ & emtorem raro inveniant, & venditæ etiam agricolam non admodum

sitno isječenu kvase u vodi jednu noć, kuhaju je na vatri dok ne postane svijetla, što je znak da je zrela. Dok još vri, zamoče u nju vunu, ali je ne drže duže nego što treba da se skuhamu jaja. Kad je izvade, odmah je stave u lukšiju priređenu od bilo kojeg pepela, koji treba biti čist i bistar, te je u toj lukšiji drže ne dulje nego u tekućini za bojenje. Tada je smotaju da se ocijedi i suše bez pranja. Često upotrebljavaju za blijedožućkastu boju koru od divlje kruške, lišće bijele breze i breškve. Zelenu boju prave miješanjem žute i plave, a ovu posljednju dobivaju od saća, ali ne vlastitoga, već kupljenoga. Crno boje korom bijelog jasena, skuhanom sa željeznim pilotinama i galicom.

Laneno platno, budući da ga često škrope vodom, bijele na suncu, a ne boje. Ako se ipak komu sviđa šarena odjeća, tad je izvezu iglom služeći se pamučnim nitima, koje daju svakovrsno šarenilo boje.

Kada to pouzdano znamo, mislimo da se Slavonci nepravедno prekoravaju da vole besposlicu i da im je posao mrzak. Nema sumnje da su kod njih žene zaposlene gotovo preko svoje snage, a ako se kadgod dogodi da muškarci ne rade, pouzdano je utvrđeno da nisu besposleni zato što bježe od rada, već zato što nema posla, jer ono malo zemljišta što je dodijeljeno pojedinoj obitelji zahtijeva rad većeg broja ruku, dapače sasvim je nepotrebno mnogo muškaraca. Kad dovrše poslove u polju i vinogradu, što da rade u kraju u kojem je ljudima suđeno da traže više posla nego što ga ima i gdje za teško proizvedene stvari redovno treba tražiti kupca?! Najpotrebnije obrtničke poslove rade sami seljaci. Zanati koji služe ugodnostima života nisu im poznati, ni na čiju štetu, niti pojedinca niti zajednice. Malo ih ima koji se bave trgovinom, pa nema sumnje da ona ne može biti unosna narodu koji ima malo potreba, dok se za udobnosti ne brine, jer više oskudijeva novcem nego ičim drugim. Trgovina s vanjskim svijetom je neznatna, pa se tek nešto novca dobiva za duhansko lišće i svilce. Naime žita se ne može lako prodati vanjskim kupcima, osim ako u Italiji zavlada glad. Nama se čini da se u ovoj zemlji koja ima vrlo povoljan položaj griješi u tome što težaci u polju siju samo takve usjeve za koje

locupletent, & magnam hominum partem ab opere vacuum relinquant. Quanto rectius agros a frumentis restibiles iis seminum generibus obsererent, quæ vicinis in regionibus aut numquam, aut raro coluntur, quæque, cum assiduam, justamque culturam foris acceperint, tectis illata novam domi curam, novamque administrationem exposcant, quoad in id formentur, ut merx vendibilis fiant? Atque id in hac provincia ex parte jam facere occuparunt, cultu nicotianæ feliciter coepto, promotoque; in quo tamen maximopere damnamus, quod, cum Posegana nicotiana ubique celebri fama sit, eam nihil procuratam, neque ad diversos ejus usus formatam vendant, malintque lucrum, quod e forma, adhibitæque ei condituræ ratione majus reddit, quam e materia, alienis potius concedere, quam sibi parare. Nil minus quæstiosa provinciæ esse posset plantarum tincturis idonearum cultura, in iisque præcipue rubiæ, & isatidis. Sed nobis præ illa lini, nulla & naturæ soli, & gentis extrinsecus tam copiose, sciteque facientis indoli, & facili mercatui magis adcommodata cultura videtur; quoniam sive occupatio hominibus quæritur, illa lini administratio a prima ejus semente usque dum e machina textoria exeat, plurimorum manus distendit; sive quæstus proritat, is e linositæ spectari potest maximus, quod spes sit vicinas regiones omnem lini rei usuram depensuras. Omni autem ea in re antiquissima esse debet cura de semine, quod Sclavones probum non habent, tum de omni lini sive foris in agro, sive domi sub tecto procuratione, postea de netrina, extrinsecusque, ac postremo de probissima ejus candidandi ratione. Quæ res tam diversæ non tam præceptis docentium, quam imitatione præeuntium magistrorum condiscuntur, quos idcirco e regionibus, quarum lini vestes plurimum laudantur, accersere oportebit.

In prolium educatione nihil magnopere dictu dignum habent. Eas matres, ni quid obstat, bimas etiam, trimasque ad ubera admittunt; non tamen negligunt eas aliis præterea alimentis fovere, quorum præcipuum est farina, aut mollis cucurbitæ medulla cum lacte concoc-ta. De farinoso pulmenti genere, quoniam apud nos quoque est in usu, tacendum non arbitramur, id *Kessemayero* perniciosum, & pluribus forte mortibus, quarum causæ ignorantur, damnatum videri, quod tenellus infantium stomachus glutinosum, neque fermento edomitum farinæ lentorem conficere nequeat. *Opuss. secti. 11. pag.*

se rijetko nađe kupac i kod kojih seljak mnogo ne zaradi prodajom, a velik dio djelatnika ostaje nezaposlen. Koliko bi bolje bilo kad bi polja koja se svake godine obrađuju zasadili onim vrstama sadnica koje se u susjednim zemljama nikako ili rijetko sade i koje, kada se marljivo i dobro vani uzgoje, spremljene pod krov traže kod kuće novu brigu i pozornost sve dotle dok ne postanu valjana roba za prodaju. Toga su se posla u ovoj županiji već dijelom i prihvatili tako što su započeli i unaprijedili gajenje duhana. No u tome jako griješe, jer požeški duhan, iako je svuda na glasu, ipak prodaju nedotjeran i neprerađen, te tako dopuštaju da drugi pokupe dobitak zarađen preradom duhana, a koji je veći nego onaj od sirovog duhanskog lišća.⁸² Isto bi tako mogao biti unosan za Županiju uzgoj prirodnog bilja za bojenje, osobito broća i saća. No nama se čini da nijedna biljka ne uspijeva bolje od lana zbog prirode tla i sposobnosti naroda za tkanje. Ljudi su tako vješti u tome da ništa nije uspješnije za trgovinu. Jer posla oko lana ima mnogo; od prvog sijanja pa dok ne izađe iz tkalačkog stana treba mnogo ruku. Najveća se zarada može očekivati baš od gajenja lana, jer ima nade da će susjedni krajevi platiti svu lanenu robu. No u svemu tomu valja prije svega pobrinuti za sjeme, jer Slavonci nemaju dobrog sjemenja, zatim za sav posao oko lana vani u polju ili kod kuće pod krovom, poslije toga za pređenje i tkanje, te napokon oko najboljeg načina bijeljenja platna. A ti tako različiti poslovi ne uče se toliko poukama učitelja koliko radom s iskusnim majstorima, koje upravo zato treba dozvati iz krajeva iz kojih je lanena odjeća najviše na glasu.

U odgajanju djece nema ničega što bi trebalo istaknuti. Ako nema kakve smetnje, majka ne odbija djecu od prsa do dvije pa i tri godine.⁸³ No daju im i drugu hranu, najviše brašno ili srce mekane bundeve skuhanu u mlijeku. Za brašnastu kašu, koja je i kod nas uobičajena, mislimo da ne smijemo prešutjeti da je po *Kesselmayleru* štetna i da može biti u više slučajeva smrtonosna, čemu se ne znaju uzroci, ali nježni dječji želudac ne može probaviti ljepljivu brašnenu hranu koja nije ublažena vrenjem. *Op. cit., II., str. 315.* No slavni je

315. Celebris tamen *Bergii* diversa est ab hac sententia. Cum enim sumat partes nutrimento aptas fermento in spiritum extenuari, atque in auras dilabi, quoscumque melius pulmento, quam pane nutrirī existimat. *Schwed. Abhandl. XXXV. pag. 26.* Nostrum non est hanc litem dirimere. Infantes fasciis circumveniunt, componuntque in cunis. Cum jam quadrimestres sunt, eos secum ad agrum deferunt, atque, ni cunas quoque deportaverunt, in linteo ex arbore suspendunt. Ad quemvis vagitum accurrit mater, clamoremque deprompto e cucurbita, cujus genus quoddam (*lagenaria Linn.*) in liquorum continendorum usum venit urceorum vice, modico e prunis spiritu (*Slivovicza*), orique infantis infuso compescit. Scholæ juventuti rusticæ primum anno 1758 *Kutjevæ* aperiri coepere, nec multo post aliis in locis, & sunt jam non pauci, qui scribere non minus, quam legere noverint, eaque condidicerint, quæ simplicitati rusticæ convenient.

Lusus genti proprii pauci sunt. Juvenes aut soli trochum flagellis ante se agunt, aut plures in duas adversas velut acies distributi orbem ligneum baculis in diversa propellunt. Quæcumque acies orbem, & cum eo adversam partem ante se agit, victoriam retulit. Viris solenne est lapidem ad metam jacere; quo in exercitationis genere eo vires confirmantur, ut qui a lapide coeperit, in saxo desinat.

Instrumenta musica fere non alia, quam hæc duo: utriculus solo sub brachiis pressu tibiam animans, & lyra quaternis, vel senis chordis vocalis. Modulatio tristis potius placet, quam læta; choreæ graves, & placidæ, quas non raro absque illo instrumentorum illico ad solos præeuntis cujuspiam cantus instituunt. Res veterum suorum regum, ducumque præclare gestas canere amant, easque carminis, & rhythmi legibus implicatas habent.

Morborum in plebe non magna varietas. Adulta ætate febribus, mensibus Augusto & Januario dysenteria, Decembri, & Januario pleuritide, Febuario denique & Martio malignis febribus tentantur. Eorum morborum causas, quamquam satis in aperto esse videantur, nostræ disquisitioni concedere non audemus. Medicamenta, quorum apud plebem usus est, hæc fere rescire potuimus. In febribus præcipua illis est *gentiana centaurea*, cujus flores, foliaque, quanta tribus digitis complecti possunt, modice obtrita lenissimo super igne cum aqua coquant. Ea, si a jejuno bibatur, & stomachum confirmare, &

Berg o tome drugačije mislio. Naime, on tvrdi da hranjive čestice vrenjem ishlape i izgube se u zraku te misli da se svatko bolje hrani kašom nego kruhom. *Schwed. Abhandl., XXXV. str. 26.* No naša zadaća nije da rješavamo taj spor. Djecu omotaju povojima i polažu u kolijevku. Kada djeca imaju četiri mjeseca, već ih nose sa sobom u polje, pa ako ne ponesu kolijevku, tad objese djecu u ponjavi na drvo. Kad god dijete zaplače, pritrči majka i uzme malo *šljivovice* iz jedne vrste tikvice (*lagenaria Linn.*), koja se uzima za spremanje tekućina umjesto vrčeva, te ulije djetetu u usta i time utiša plač. Škole za seljačku mladež⁸³ počele su se otvarati 1758. godine u *Kutjevu*, a doskora i u drugim mjestima, te ih sada već ima prilično koji znaju pisati i čitati a naučili su što je potrebno i priproste seljake.

Vlastitih narodnih igara ima malo. Mladići sami ili u skupinama tjeraju ispred sebe bičem obruč, razdijelivši se u dva naoko protivnička bojna reda te štapovima tjeraju jedni protiv drugih drveni kolut. Koji red protjera ispred sebe kolut i s njime protivničku stranu, njegova je pobjeda. Muškarci običavaju bacati kamen u metu i u toj vrsti vježbe tako potvrđuju snagu da onaj koji je počeo s manjim kamenom završi s velikim.

Glazbenih instrumenata gotovo da i nemaju, osim dva: mijeh koji duše u sviraljku time što se pod pazuhom pritišće i tambura s četiri ili šest žica. Više im se sviđa tugaljiva melodija nego vesela. Kolo je ozbiljno i mirno, a često ga igraju i bez pratnje instrumenata, samo uz pjevanje kojeg kolovođe. Rado pjevaju slavna djela svojih kraljeva i vojvoda, a slažu ih po zakonima pjesme i ritma.

U puku nema mnogo bolesti. U kasno ljeto boluju od groznice, u kolovozu i siječnju od dizenterije, u prosincu i siječnju od upale porēbrice i veljači i ožujku od zlopakih groznica. Iako se čini da su uzroci tih bolesti dosta jasni, ipak se ne usuđujemo iznijeti svoje mišljenje. Od lijekova što ih narod upotrebljava mogli smo uglavnom doznati za ove: glavni lijek protiv groznice je *kičica*. Njezino lišće i cvijeće, koliko se može zahvatiti s tri prsta, kuhaju malo izmrvljeno u vodi na sasvim slaboj vatri. Ako se taj lijek pije natašte, vele da krijepi želudac

febres depellere fertur. Sed his curandis etiam radicem plantaginis aqua coctam adhibent. Ejusdem plantaginis semen dysenteriam curat, cui etiam medentur seminibus *verbasci blattariæ* ovis cum butyro incoctis. Adversus hydropem remedium est aqua, cum qua baccas juniperi concoqui patiuntur. Eam ad usus servant. Quandocumque dein æger sitim levare desiderat, ex aqua hac ad poculum transfundunt, & prius, quam porrigunt, succum e radice *bryoniæ* recente radula comminutæ exprimunt, eumque potui instillant. Cum hac alteram etiam curationem adhibere non negligunt: saponem Venetum in spiritu vini colliquescere sinunt, eoque, quasi unguento, plantas pedum ægri sæpe perlinunt. Adversus splenis tumores potus lactis, cui *salviam* incoquant, salubris habetur.

Vulnera sanant foliis *plantaginis angustifoliæ* superimpositis, curantque, ut vetera, & sicca folia novis recentibusque permutentur eoque, dum plaga cicatricem ducat. Si vulnus justo plus manans arteriam læsam esse indicet, primum obtritis *achilleæ millefolli*, tum plantaginis foliis obtegunt, quoad coalescat.

Si quod membrum fervefacto quocumque liquore perfusum sit, bulbum *allii cepæ* in lamellas secant, easque, qua noxa pertinet, adplicant, & linteo obligant. Alii ova coquunt, ut indurentur. Ea deinde, detracto putamine, minutim concisa, & in igne frixa linteolo obvolvunt, comprimuntque, ut liquorem, quem oleum ovi adpellant, reddant; qui recenti butyro temperatus pro unguento est, quod læsis partibus, detracta prius cuticula, sub qua inanitas facta est, adhibent. Si qua parte membrum quodvis adustum est, eo primum lineam spiritu vini madentem laciniam adplicant, quoad cutis inflata rumpatur; tum butyro e bubulo lacte coacto ungunt, consperguntque pulvere, in quem carbonēs tiliæ obtriverunt.

Cancrī curandi hæc a quibusdam tenetur ratio: primum erinaecum, deinde talpam quoque in ignem injiciunt, ut vivi cremantur. Extracta e rogo cadavera in pulverem conterunt, amborumque cineris in unum commiscent, ut pariter sint in usu. Cum primum cancrī indicia adparent, vulnus bubulo felle mane & vespere perfunditur, & dein reposito in id animalium cinere conspergitur, impositoque quocumque folio obligatur. Si pertinax malum medicinam hanc respuat, *becabungam* cum aqua ebullire sinunt; tum vas ab igne remotum cance-

i goni groznicu. No za liječenje tih bolesti upotrebljavaju i *trputčev* korijen kuhan u vodi. Sjeme istog trputca liječi dizenteriju koju liječe i sjemenom *divizme*, skuhavši ga s jajima i maslacem. Protiv vodene bolesti lijek je voda u kojoj su se kuhale bobice borovnice. Tu vodu čuvaju za uporabu. Kad god bolesnik želi ugasiti žeđ, naliju te vode u čašu, pa prije nego li je daju bolesniku, iscijede sok iz svježeg korijena *debeljače*, izmrvljenog strugačom i nakapaju u napitak. S time rado rabe i drugi lijek: rastope mletački sapun u vinskoj žesti i time kao pomašću mažu bolesniku tabane. Protiv otekline slezene misle da je dobro piti mlijeko u kojem se kuhala kadulja.

Rane liječe tako da na njih stavljaju lišće od *trputca* i paze da se suho lišće mijenja novim, svježim, sve dok rana ne zacijeli. Ako rana previše curi, te prema tome misle da je ozlijeđena arterija, tad prvo na ranu stave smrvljeno lišće *kumice*, a na to lišće *trputca*, dok rana ne zaraste.

Ako se koji ud polije vreloom tekućinom, tad izrežu lukovicu *crvenog luka* u listiće, njime oblože ozlijeđeno mjesto i zaviju platnom. Drugi pak skuhaju jaje na tvrdo, oljušte ga, sitno isjeckaju, isprže na vatri i zamotaju u platno, te zatim gnječenjem istisnu iz njega tekućinu, koju zovu ulje od jaja. Ta se tekućina pomiješana sa svježim maslacem upotrebljava kao pomast i njome se mažu ozlijeđena mjesta, uklonivši prije kožicu ispod koje se podmjehurio prišt. Ako se opeče koji organ, najprije na nj metnu lanenu krpicu namočenu u vinsku žestu, dok se ne prekine podmjehurena koža. Tada mažu maslacem od kravljeg mlijeka i pospu praškom u koji su smrvili ugljen od lipe.

Neki rak liječe ovako: najprije bace u vatru ježa, zatim krticu, da živi izgore. Zatim iz vatre izvade leševe, smrve ih u prah i zajedno pomiješaju. Čim se pokažu znaci raka, rana se namoči ujutro i navečer govedom žuči i pospe spremljenim pepelom od tih životinja, pa nakon što se na ranu stavi kakav god list, zavije. Ako upornom zlu ne pomogne taj lijek, tad skuhaju u vodi *bobaća*, skinu posudu s vatre i

rato membro subjiunt ita, ut vulnus vapore aquæ inhaletur. Cum deinde aqua jam intepescit, ea vulnus lavatur. Curatio hæc eousque iteratur, quoad nullum serpentis mali vestigium supersit. Postea emplastro vulnus illinunt. Id confit ex æquis veteris lardi, & recentis sebi partibus leni igne liquatis, addita modica ceræ flavæ, & minore adhuc thuris, & colophonix quantitate.

Jam de rei agrariæ administratione pauca dicemus. Agros non singuli singulos, sed universos claudunt, atque seu a pagis, seu a viis publicis, seu a pascuis, silvisque, & a vicina quavis possessione sepius discriminant, ne possit pecus in eos evagari. Sepes non alias habent, quam structiles in tanta silvarum multitudine materia ad eas ubivis obvia. Usitatissima in agris seges, in superiore quidem provincix tractu *panici miliacei*, in inferiore *Zea mays* est. Agrum *Zea* consitum plerumque seminibus *holci sorghi* marginant, ut, quoniam bubulum pecus ejus folia prællis *Zea* fastidit, a satis abstineatur. Ceterum holcum in pabulum equorum educant. Frumenta rustici fere lautitiis tantum, possessionum domini quæstui serunt. Eorum non alia genera sunt in cultura, quam quæ nostris etiam arvis sunt indigena, præter æstiva genera, quorum in Sclavonia frequentior, quam apud nos, est satio. Solum arabile in universum est argilla humo temperata plerumque cinereo, nonnumquam flavescente colore, non tenax, & dura, sed soluta, atque ad colendum maxime idonea, cujus apud peritos agricolas laus foecunditatis maxima esse solet. Sed hic famæ suæ non respondet. Neque enim triticum, nisi cum quinto, aut sexto, *Zea* vero *mays* non nisi cum sexagesimo redit; sive quod semina spisse jacta in inanes exsiliunt spicas, sive quod inutiles satis internatæ herbæ, quas vellere cura non est, succos terræ ad se evocent, sive, quod consenscens, & perpetuo contacta vomere terra stercoratione non adjuvetur. Indubium est, in ea, quam teneri vidimus, rei rusticæ administratione graviter peccari, quod pro modo arborum pauca sibi parant, & tuentur armenta, nihilque ex iis in chorte habent, quod inde in agros exportetur. Stercorationi suppleri existimant sive cessatione terræ in binos etiam annos productæ, sive paleis a tritura residuis, eoque quod a jumentis in messem inactis decedit; propter quod eam ipso in agro exterunt. Qui oves tuentur, cratibus in agro cohortes faciunt, ut pecudum stercus intra eas remaneat. Non diffitemur, in ea, quæ nunc est,

stave ispod dijela tijela na kome se nalazi rak, tako da se napari rana nad vodom. Kada zatim voda bude mlaka, njome se opere rana. To se liječenje ponavlja sve dotle dok ne nestane traga podmuklom zlu. Poslije toga ranu namažu melemom načinjenim od malo žutoga voska i još manje tamjana i kolofonija.

Sad ćemo nešto reći o obrađivanju zemlje. Pojedinci ne zagrađuju polja za se, već zajedno, i tako ih ograđene odijele od sela ili od javnih cesta ili pašnjaka, šuma te od susjednih posjeda, da u njih ne može ulaziti stoka. Ograde su im jedino od drveta, jer grade za njih nalaze svuda, u mnogim šumama. U gornjem dijelu Županije najviše se u poljima sije *proso*, a u donjem *kukuruz*. U polju u kojem je zasijan kukuruz, uz rubove najčešće posiju *meduniku*, kako bi se goveda odvratila od usjeva, jer ih lišće medunike, koje se nalazi ispred kukuruza, odbija. Meduniku inače gaje za hranu konjima. Seljaci siju žito gotovo samo zbog prehrane, a vlastela zbog dobitka. Uzgajaju samo one vrste koje su udomaćene na našim poljima, osim ljetnih vrsta, koje se u Slavoniji više siju nego kod nas. Tlo oranica je glina pomiješana s crnicom, najčešće pepeljaste boje, a katkad i žučkaste. Zemlja nije tvrda nego rahla i vrlo dobra za obrađivanje, te njezinu plodnost iskusi ratari obično mnogo hvale. No, ovdje zemlja ne potvrđuje svoj dobar glas, jer žito donosi samo peterostruk ili šesterostruk plod, a kukuruz tek šezdeseterostruk. To je zato što iz pregusto posijanog sjemena istjeraju prazni klipovi ili jer među usjevima beskorisno raste trava koju ne čupaju te ona isisa sok iz zemlje, ili pak zato što se oslabljenoj i neprestano preoravanoj zemlji ne pomaže gnojenjem. Nema sumnje da se u poljskom gospodarstvu koje smo vidjeli jako griješi u tome što se prema veličini oranica nabavlja i drži stoka te seljaci od nje u dvorištu nemaju ništa što bi se izvozilo na njive. Misle da će gnojenje nadomjestiti ostavljanjem zemlje na ugaru i po dvije godine, slamom koja preostane od vršidbe ili pak onim što otpadne od goveda natjeranih u polja, pa zato požnjeveno žito vrše u samom polju. Oni koji drže ovce, prave u polju od pletera torove, da na njivama ostane gnojivo. Priznajemo da se sadašnjim gospodarenjem ne može

agricolationis ordinatione majorem pecorum numerum sustineri non posse, quod extensio pratorum modo agrorum non respondeat, penesque locus non supersit, qui graminibus utiliter disponi possit. Sed hæc desidis plerumque, aut ignari coloni incusatio potius, quam excusatio esse solet, qui malit pecori potius sponte nata pabula e prato petere, quam ea in agro parare.

Agros, quantumvis siccissimos, in angustas liras disponunt, non alia ratione, quam quod eam agri formam ubertati frugum plurimum conducere arbitrantur. In semente facienda eum servant ordinem, ut triticum hibernum in vervacto, in restibili agro primum Zeam mays serant, & si veris agri serant, etiam adhuc æstivi cujusdam frumenti segetem eidem agro imperent; sin minus, post binas messes requietum patiuntur. Zeæ mays duo sunt genera, solo granorum colore albo, & flavo diversa; melius, quod flavum est. Utrique fungi quoddam genus, ad lycoperdon pertinens, infestum est, tenellæ ejus spicæ innascendo, eamque penitus enecando, quem frequentissime subnasci ajunt, si idem ager repetita Zeæ semente frequentetur. Semina Zeæ in superiore provinciæ tactu manibus plerumque æqua distantia deponunt; in inferire frumentorum instar jaciunt, cumque deinde jam aliquot foliorum fuerint, quascumque spisse sibi adnatas vident plantas, intervellunt, ut, quæ relictæ sunt, justam laxitatem habeant; quo etiam tempore sarculis humum movent, motamque ad culmum exaltant. Herbarum inutilium satis internascentium eadem, quæ ubivis, varietas; in quibus & *ervum tetraspermum*, & *viciam pisiformem*, & *lathyrum hirsutum* reperimus. Sed non alia majorem dat noxam, quam *bromus secalinus*, quem inter segetes culmis spicisque ita eluxuriatum vidimus, quasi si agricola ejus semina pariter cum tritico sparsisset. Infestum id gramen a satis arceri posse existimamus, si primum cura sit, ut purum, atque ab alienis granis emundatum semen terræ mandetur; deinde restibilis post frumentorum messem ager ejus naturæ plantis conseratur, quæ assidua runcatione, & frequente terræ inter semina commotione opus habent, ne quæ subnatæ sunt inimicæ herbæ, possint tempore convalescere.

In metendo secula utuntur. Messem cum primum opportunis solibus perusta inaruit, in area ipso in agro permundata inactis jumentis exterunt, nullo baculorum ad trituram usu, præterquam in secalina

držati veći broj stoke, jer površina livada ne odgovara veličini oranica, tako da gotovo nema mjesta koje bi se moglo korisno upotrijebiti za uzgoj trave. No to je više optužba nego isprika nemarnom i neupućenom seljaku, koji će radije za stoku potražiti samorodnu pašu na livadi nego da je pripremi u polju.

Iako su vrlo suhe, njive dijele na uske brazde i to samo zato jer misle da takav oblik njive najviše pridonosi plodnosti. Kod sijanja se drže reda da ozimu pšenicu siju na ugarici, a na požnjevenoj njivi najprije zasiju kukuruz. Ako je polje dosta dobro, koriste ga još za treću sjetvu koje ljetne žitarice, a ako nije ostave ga poslije dvije žetve na ugaru. Imaju dvije vrste kukuruza koje se razlikuju samo bijelom ili žutom bojom zrna. Žuti kukuruz je bolji. Jednom i drugom smeta jedna vrsta gljiva koja pripada puharama, a raste u nježnom kukuruznom zametku klipa i iznutra ga izjede. Kažu da ona najčešće nestaje ako se ista njiva ponovo zasije kukuruzom. Kukuruzno se sjeme u gornjem dijelu Županije stavlja u zemlju rukom u jednakim razmacima, a u donjem ga dijelu siju rukom kao žito, pa kad već iz sjemena istjera nešto lišća, tad biljke koje su gusto iznikle prorijede čupanjem, tako da one koje ostanu imaju prostora koliko treba. Tada okopavaju zemlju i motičicama te okopanu zagrću oko stabljike. Ovdje, kao i svuda, ima različitog nekorisnog bilja koje niče među usjevima. Našli smo *sočiva*, *zečjak* i *grahorik*. No ni jedna druga biljka nije škodljivija od *usjevnog ovsika*. On se među usjevima razbuja stabljikama i klasjem kao da ga je ratar posijao zajedno sa žitom. Mislimo da bi se ta štetna trava mogla iskorijeniti iz usjeva kad bi se prije svega pazilo da se u zemlju baci čisto sjeme, očišćeno od drugog zrnja, a zatim da se poslije žetve žita njiva zasije takvim biljkama koje se moraju stalno plijeviti i kao prijesad često okopavati. Tako štetne trave koje bi niknule ne bi mogle s vremenom ojačati.

U žetvi se služe srpom. Čim se požnjeveno žito prosuši na povoljnom suncu, vrši ga stoka na raščišćenom gumnu u samome polju, a ne koriste za to mlat, osim za raž koju mlate radi slame što je spre-

segete stramentorum gratia, quæ mapalibus tegendis custodiunt. Soli tantum Zeæ mays messi, velut uberiori, tectum parant. Ei condendæ granaria lignea plerumque viminibus texta columnis suspendunt, ut perflari undique atque etiam a fundo possint. Frumentorum grana in arcis ligneis a terra exaltatis recondunt. Molituram rustici ipsi administrant, plurimis ad eam molis excitatis, quarum est simplicissima structura, similitudo vero eadem cum illa, quam *Belidor Archit. Hydr.* ? 666. descripsit, & nuper *Cel. Pallas* apud Baschkiros reperit. *Itin.* 11. p. 45.

Rei pecuariæ nulla seu scientia, seu cura. Boves, nisi operarios, non habent; saginarii pabulum providere nesciunt. Vaccas tuentur fere solius lactis gratia; nam id neque in butyrum cogunt, neque in caseum premunt. Ovilli pecoris propter opacum, & silvosum regionis ingenium tutela pene nulla, præterquam in superiore provinciæ tractu pluribus locis aperto, in quem *Excell. D. Comes Jankovich a Daruvár* ovium greges traduxit. Idem armentorum quoque tutelam primus adgredi instituit, amplo ad eam saginario ædificato. Caprinum pecus, cui rupes & silvæ ad pabulandum cordi, majore numero sequuntur. Sola fere pastio est suilli generis, glandariis silvis ad eam maxime opportunis, quæ, si fructum perferant, autumno, hiemeque numerosissimos suum greges commode alunt. Nec glandibus solum, sed refossis etiam *pteridis aquilinæ* radicibus sues pinguitudine crescunt, si modo perpetua iis aquæ sit potestas; nam si sitiunt, in maxima etiam pabuli ubertate non proficiunt. Glans fagea, prius quam illi adsuescitur, sues temulentos, lardum autem minus firmum facit; sed id, si sui a pastu reduci grana Zeæ mays præbeantur, brevi post tempore coagulantur. Equorum Sclavonicorum cum hungaris cognatum esse genus videtur, æqua in utrisque cursus celeritate, tolerantiaque; sed ingenio dispari, quod, cum nostri facile mansuescunt, cum illorum feritate perpetuo colluctandum sit. Vehiculorum forma a nostris in eo diversa est, quod rotas adeo vicinas adnectunt, ut posteriores a primis fere nullo intervallo absint; quæ res & capacitati vehiculi multum detrahit, & machinam in motu minus fidelem reddit.

Villaticæ pastionis proventus pene nullus est. In superiore tamen provinciæ tractu meleagridum gallopavonum greges pascunt, quos in vicinam Croatiam ante se agunt. Examina apum in alvearibus

maju za pokrivanje koliba. Samo kukuruznu berbu kao izdašniju spremaju pod krov. Za njega spremaju drvene čardake, uglavnom spletene od šiblja, tako da ih vjetar može propirivati sa svih strana, takoder i odozdo. Žito spremaju u drvene sanduke koji stoje povisoko iznad zemlje. Mljevenjem se bave sami seljaci, jer su za to podigli mnogo mlinova, koji su sasvim jednostavno sagrađeni i slični onima što ih je opisao *Belidor*⁸⁵ u *Vodenim građevinama*, članak 666. i nedavno slavni *Pallas* našao kod Baškira (*Putopis, II., str. 45.*)

Stoku ili ne znaju uzgajati ili ne mare za to. Volove imaju samo za rad, a za tovljenje im ne znaju spremati krme. Krave drže skoro samo radi mlijeka, iako od mlijeka ne prave ni maslac ni sir. Ovce gotovo i ne goje, jer je kraj hladovit i šumovit, osim gornjeg dijela Županije, koji je na mnogim mjestima otvoren i u koji je preuzv. gosp. grof *Janković Daruvarski* dopremio stada ovaca. On se također prvi pobrinuo, da se uvede gojenje goveda, sagrađivši za to veliko tovilište.⁸⁶ Koza, koje vole pasti po stijenama i šumama, ima više. Na paši su gotovo samo svinje, jer su za to osobito prikladne šume rodne žirom, koje mogu lako u jesen i zimi, kad urodi žir, hraniti mnogobrojna stada svinja. Svinje debljaju ne samo od žira, nego i od iskopanog korijenja, *paprati*, samo ako uvijek imaju vode, jer ako žedaju ne debljaju niti na najobilnijoj ispaši. Od bukvice, prije nego se na nju priuče, svinje se opiju, a slanina im ne bude dosta čvrsta, no ona se za kratko vrijeme skrutne, ako se svinji da kukuruza kad se vrati s paše. Čini se da su slavonski konji slične vrste kao i mađarski.

I jedni i drugi su jednako brzi u trčanju i snažni u tegljenju, ali različite prirode, jer dok se naši lako ukrote, dotle se s divljinom njihovih treba neprestano boriti. Kola se oblikom razlikuju od naših time što su kotači tako blizu da između stražnjih i prednjih gotovo nema razmaka, a time se mnogo smanjuje prostor kola i pouzdanost stroja u vožnji.

Od seoske paše nema gotovo nikakva uspjeha. Ipak u gornjem dijelu Županije pasu jata purana, koje pred sobom tjeraju u susjednu Hrvatsku. Rojeve pčela imaju skupljene u košnice, uglavnom spletene

plerumque vimine textis non infrequenter collecta habent. Mirum autem eos apum domicilia in silvis non pervestigare, neque cavatis de industria arboribus sedes examinibus parare, ut uberrima sine labore mellis vindemia obveniat. Id feræ culturæ genus in Russia, & Polonia, Germaniæque quibusdam locis usurpatum silvosissimæ huic regioni maxime convenire videtur, nec dubium, quin e spontaneo hoc mellificio plurimum nummorum contrahi posset.

Bombycum educatio, etsi huic regioni pene adhuc novitia, eo processit, ut hoc anno 2367 floreni pro folliculis non siccatis in Poseganam provinciam redierint. Earum curam rustici a prima seminum animatione usque ad animalculorum ematurationem suis in mapalibus prosequuntur; cum deinde folliculos jam fecerint, satisque constiterit, maturos jam esse, eos protinus carpunt, inviolatosque ad rei sericæ administratores deferunt, atque ære commutant. Ab expertæ fidei viro didicimus, plurimum ad splendorem serici adjici, si, cum fila folliculis detrahuntur, quoties nova iis aqua adfunditur, toties quanta volam implere possunt, lini semina in calidam injiciantur. Sed id in iis, quorum capillamentum candidum, minime faciendum est, ne color offuscetur. Nec minus ad rigorem filorum confert, septem, octove guttas aquæ sandaracha gummatæ lebeti instillare, quoties vetus balneum novo permutatur.

In nicotianæ cultu nihil a more peritissimorum cultorum discedunt; sed in paucorum est, & fere eorum solum, quibus campestris provinciæ plaga obtigit. Plurimum, imo universorum per omnem Sclavoniam colonorum cura versatur in educanda, multiplicandaque pruno domestica, quoniam ex ea etsi non uberius, gratior tamen illis vindemia, quam e vitibus, provenit. Illi solum argillosum orienti, aut meridiano soli subjectum aptissimum habetur. In novis pomariis, in ordinem arbusculis positus, primis annis ante, quam radices longius procedere possint, Zeam mays interserunt, ut, quoniam terra inter plantas fossionibus frequentari debet, stirpes melius convalescant. Cum deinde eo processere arbores, ut infimi earum rami dentibus pecorum violari jam nequeant, ea pomariis impasci sinunt, idque faciunt non pecorum solum gratia, sed etiam arborum, quod experientia sit, quanto terra pedibus animantium, hominimque magis occulcatur, tanto arbores fructibus amplius exuberare. Futuram arborum foecunditatem his signis æstimant: si novella materia hieme rubeat; si cum

od šiblja. No čudno je što ne idu u potragu za naseljima pčela po šumama i što ne priređuju rojevima stanove marljivo dubeći debla, kako bi bez truda imali obilnu berbu meda. Čini se da bi ta vrsta primitivnog pčelarenja, u Rusiji, Poljskoj i nekim mjestima Njemačke raširena, vrlo dobro odgovarala ovom jako šumovitom kraju te nema sumnje da bi se tim slobodnim pčelarenjem moglo zaraditi mnogo novaca.

Uzgoj je svilaca, iako u ovom kraju gotovo novost, ipak tako uznapredovao da je ove godine Požeška županija dobila za neosušene čahure 2.367 forinti.⁸⁷ Od početka, kada sjeme oživi, pa sve dok životinjice ne dozore, seljaci se brinu oko njih u svojim kućama. Kada se zatim začahure te se jasno vidi da su već zrele, odmah ih saberu i neozlijeđene odnesu k svilarskim upraviteljima te dobiju za njih novac. Doznali smo od pouzdanog i iskusnog čovjeka da svila bude mnogo ljepša ako se kod odmatanja niti s čahura svaki put baci u toplu vodu šaka lanenog sjemenja kad im se iznova dolije voda. No to se ne smije učiniti kod onih koji imaju bijele niti, da ne bi boja potamnila. Isto tako niti budu čvršće ako se svaki put kad se stara kupka zamijeni novom nakapa u kotlić sedam ili osam kapi vode priređene sa sandarak - smolom.

Kod uzgoja duhana drže se u svemu uputa najvještijih uzgajivača, no malo ih se bavi time, gotovo samo oni koji žive u ravnom dijelu Županije. Većina seljaka po cijeloj Slavoniji, u stvari svi, nastoje gajiti i rasplodivati domaće šljive, jer iako njezin rod nije obilniji, ipak im je draži od vinove loze. Za to je najbolje tlo ilovača, okrenuta prema suncu, na istok ili jug. U mladim se voćnjacima sade stabalca u redove, a prvih godina, prije nego se može korijenje podalje raširiti, između stabalca siju kukuruz, da se time ojačaju stabljike, budući da se zemlja između kukuruza mora češće prekopavati. Kada zatim stabla toliko narastu da stoka više ne može zubima oštetiti njihove najniže grane, puštaju je u voćnjak na pašu. To ne čine samo zbog stoke nego i zbog stabala, jer iz iskustva znaju da stabla obilnije rode ako se zemlja više gazi nogama životinja i ljudi. Buduću plodnost stabala prosuđuju po ovim znacima: da li zimi mladice pocrvene, da li izbija

floribus folia pariter prosilient; si fructuum rudimenta brevibus pediculis ramo adnectantur. De ratione, qua generosum liquorem ex harum arborum pomis, fermento antea concoctis, igne exigunt, non attinet dicere, quoniam nihil a quotidiana, ut ea adpellari consuevit, destillatione diversum habet. Atque hæc fere sunt, quæ de usitata huic populo domus, rurisque administratione ad scientiam nostram pervernerunt. Nunc ad reliquum ordinem propositæ narrationis redimus.

Kalendis igitur Augusti *Csepinum* tenuimus. Eo in loco ad plantas, quas jam supra commemoravimus, sequentes adjecimus: *Veronicam scutellatam, scabiosam integrifoliam, scutellariam galericulatam, & hastifoliam, senecionem paludosum, Phellandrium aquaticum, Trifolium hybridum, striatum, alpestre, pannonicum, ochroleucum*, atque aliud *pratensi* non dissimile, a quo tamen caule minus diffuso, & foliis striatis, glabris differt, *Carduum palustrem, & digitalem ferrugineam* &c. Ceterum blande, ac benigne pro more excepti, comiter nobili possessionis domino conviximus; sed non ultra triduum morati Nonis Augusti versus Quinque - Ecclesias iter instituimus.

Non dubium, quin omnis ejus urbis vicinia utilissimam naturæ latebras scrutantium, operam diu distingere posset. Sed nobis observare non licuit, nisi quæ sponte se obtulere. Montis Metsek, cui urbs subjacet, massa e rudi calcareo lapide coaluit: huic ad orientem, qua parte ædes Divæ Virginii ad Nives sacra sita est, adplicantur minores montes, collesque e congestis concharum in calcem versarum fragmentis concreti; inde qua via ad oppidum *Pétsvárd* perducta est, collis occurrit, cujus omne solum candidissimo se præbet adspectu; terra ejus e genere argillosarum est cum calcarea contemperata, nec infrequenter tenuibus arenæ siliceæ venis intersecatur. Qua ab urbe versus occidentem receditur, arctissimæ inter montes intercipiuntur valles, e quarum una pauca quarzi in cristallum coagulati, & etiam amethystino colore tincti fragmenta, nec non & gypsi, cristallis adpersi, frusta ad nos adlata sunt. Ad eandem plagam horæ itinere ab urbe distat pagus *Szölös*, e quo molares lapides in omnem non solum Baranyensem provinciam, sed vicinam quoque regionem devehuntur. Ei usui adhibent lapidem e particulis quarzinis, siliceisque compositum, maculis ab ochra martiali flavescentibus, sparsum.

E plantis paucas torridæ hujus æstatis siccitati superstites vidimus, *carduum eriophorum, althæam cannabinam, Inulam bubonium*,

lišće zajedno s cvijetom, da li zametci ploda vise na grani na kratkim peteljka. O postupku kojim iz fermentiziranog voća ovih stabala vatrom izvlače plemeniti napitak nije potrebno posebno govoriti, jer se ni u čemu ne razlikuje od svakidašnje, kako je običnije nazivaju, destilacije.

To je otprilike ono što smo doznali o gospodarenju u kući i u polju kakvo je uobičajeno kod tog naroda.

A sad da se vratimo na ostali dio naumljenog pripovijedanja.

Dakle 1. kolovoza uputili smo se u Čepin. Biljkama koje smo spomenuli dodat ćemo sljedeće: *čestoslavica, udovičica, grozničnica, kostriš, trbulja, djetelina*, te druge koje se ne razlikuju od livadskog bilja drugim do manje raširenom stabljikom i izrezuckanim glatkim lišćem. Nadalje tu su *osjaka* i *naprstak* itd. U Čepinu smo bili, po običaju, uljudno i gostoljubivo primljeni od plemenitog vlastelina posjeda, ali nismo boravili duže od tri dana, jer smo 5. kolovoza krenuli prema Pečuhu.

Bez sumnje bi nas okolica toga grada mogla dugo zadržati u vrlo korisnom poslu istraživanja tajni prirode. No nismo imali vremena promatrati iz bližega, već samo ono što nam se nudilo u prolazu usput. Brdo *Meček*, ispod kojega leži grad, sastoji se iz grube mase vapnenca. Na istok, gdje je smještena Crkva Snježne Gospe, pružaju se manja brda i brježuljci, koji se sastoje iz ostataka puževa pretvorenih u vapno. Odatle cestom koja vodi prema *Pečvaradu* nailazimo na brježuljak kojemu je tlo bijelo. Njegova se zemlja sastoji od ilovače pomiješane vapnom, a često je ispresijecana tankim žilama silikatnog pijeska. Zapadno od grada u brdima počinju vrlo uske doline, odakle su nam donijeli nekoliko ulomaka stvrdnutih u kristal kvarca i komada obojenog ametista te gipsa poprskanog kristalima. Na istoj je strani selo *Seleš*, udaljeno sat puta, odakle dovoze mlinsko kamenje ne samo za Baranjsku nego i za susjedne županije.

Za to se rabi kamen sastavljen iz čestica kvarca i sivca, poprskan žućkastim mrljama od željeznog okera.

Vidjeli smo mali broj biljaka preostalih od ovogodišnje strašne suše, a među njima: *osjak, sljez, oman, pukovicu, gušavicu* i *grmiku*,

Athamantam cervariam, Cucubalum bacciferum, & conyzam squarrosam, quibus addere placet eas, quas sæpe alias mense Septembri in ea vicinia legimus, velut *aconitum anthoram, centauream calcitrapam, & radiatam, carduum canum, melicam altissimam, phalaridem oryzoiden, artemisiam rupestrem, Carduum*, quem *Boujarti*, & *melicam*, quam *nodosam* adpellavimus. Postrema hæc genera accuratius describere, atque iconibus etiam illustrare non incongruum duximus.

Artemisia rupestris. Linn. Tab. XII.

Ex eadem radice caules plurimi dentissime sibi adnascentes, lignescens, levitur fulcati, rubescentes, & tenuissimo, raroque villo adpersi. Folia pinnato - multifida linearia subincana. Flores in racemo terminali globosi, penduli. Habitat in monte Metsek, cujus sterilem, & lapidus confragosam declivitatem fere sola obtegit. Sitne hæc nostra ad varietatem a, an g Linnæi referenda? satis certo constituere non valemus.

Carduus Boujarti. Tab. XIII.

Caulis sulcato - striatus, ramosus, coloris spadicei, rara lanugine adpersus, quatuor, quinosve pedes altus. Folia sunt sessilia, bifariam pinnatifida, laciniis majoribus divaricatis, minoribus erectis, omnibus spina flavescens longa terminatis, supra virentia, & hirta, subtus tomentosa, & incana, prorsus ut in *carduo eriophoro* Linnæi, eo solum discrimine, quod in nostro foliorum costæ spadiceæ ab utraque solii parte appareant, emineantque. Flores erecti, terminales, in binis ut plurimum foliolis sessiles, nec glomerati. Calyx ovatus e plurimis squammulis lanceolato - subulatis, spadicei coloris, ciliatis, & spinula alba terminatis, lana plerumque modicissima, alias paulo copiosiore, connexis constat. Corollulæ purpureæ. Pappus plumosus. Floret mensibus Augusto, & Septembri. In plana Quinque - Ecclesiis subiecta regione copiosissimus. *Carduum* hunc, ut ab *eriphoro* Linnæi sejungeremus, auctor nobis fuit amicissimus *Boujart*, vir Botanices scientissimus, in cujus iudicio numquam non adquiescere solemus; propter quod etiam plantam ejus nomine insignitam esse voluimus.

Melica nodosa. Tab. XIV.

Gramen hoc melicæ cæruleæ Lin. affine ab ea vel ipso jam habitu, & eo etiam differt, quod, cum *cærulea* pene enodis sit, hæc nostra culmum habeat denis etiam nodis geniculatum. Paniculam facit ple-

kojima treba dodati one koje često vidimo drugdje u mjesecu rujnu, kao što su: *jedić, zečina, stričak, svjetlica, stričak* koji smo nazvali *Boujartov* i *mekuš* koji smo prozvali *čvorasti*. Držimo prikladnim ove posljednje vrste točnije opisati i ilustrirati ih slikama.

Pelin, Linné. Tab. XII.

Iz istog korijena raste mnogo gustih stabljika koje postaju drvo. Lagano su izbrazdane, crvenkaste boje i poprskane vrlo tankim i rijetkim dlakama. Lišće je perajasto, rascjepano, pepeljaste boje. Cvjetovi su u završnom grozdu okrugli, viseći. Raste na brdu *Meček*, a neplodnu i gotovo kamenjem pokrivenu padinu zauzima samo ta biljka. Da li ovu našu biljku treba uvrstiti pod *Linnéjevu* a) ili b), ne možemo sa sigurnošću utvrditi.

Stričak Boujartov. Tab. XIII.

Stabljika izbrazdano-izrezuckana, granata, kestenjaste boje, poprskana rijetkim dlačicama, visoka četiri ili pet stopa. Lišće ima peteljke, raskoljeno na dvije strane, s većim raširenim te manjim uspravnim okrajcima. Svi završavaju dugim žutim trnom, s gornje strane zelenim i kosmatim, a s donje dlakavim i sijedim, sasvim kao Linnéjev *osjak*.

Jedina je razlika što se kod našeg s obje strane lišća vide kestenjasta rebra koja malo strše. Cvjetovi su uspravni i završni, najčešće sjede na dva listića i nisu savijeni. Ovalna se čaška sastoji od više malih povezanih ljuski koje su kopljasto zašiljene, kestenjaste boje, kao s trepavicama. One završavaju bijelim trničem, uglavnom s vrlo skromnim dlačicama, a drugdje nešto obilnijim. Cvjetni vjenčići su purpurni. Glavica čička puna perja. Cvjeta u kolovozu i rujnu. Ima ih mnogo na čistini podno Pečuha. Da bismo ovaj *osjak* odvojili od Linnéjevog, bio nam je savjetnik vrlo dragi prijatelj *Boujart*, čovjek izvanredno učen u botanici, u čiji smo se sud uvijek pouzdavali. Zbog toga smo i biljku označili njegovim imenom.

Mekuš. Tab. XIV.

Ova je trava srodna *Linnéjevom mekušu*, od nje se razlikuje jedino izgledom i time što je plava gotovo beščvorna, dok ova naša ima stabljiku s koljencima od po deset čvorova. Najčešće ima skupljenu

rumque coarctatam, nonnumquam, præsertim sublatis floribus, divaricatam; spiculas gerit, quarum calyx brevis quaternos amplectitur flores, infimum sessile, reliquos pedicellatos, supremo plerumque incompleto. Florum petalum majus in aristam brevem, & quo quisque flos altiore est loco, minorem desinit; minus sub lente vitrea binis brevissimis velut aristis aculeatum comparet. Folia brevia, acuminata, rigidiuscula. Gramen totum viridi - purpureum, coeruleumque supra binorum pedum altitudinem attolli numquam vidimus. Habitat in sicca, lapidosaque montis Metsek declivitate.

V. Idus Augusti Quinque - Ecclesiis discessimus, factoque per *Pétsvárd*, *Nádas*, & *Bonyhád* itinere *Sárvizium* pigerrimis aquis gliscentem fluvium, cui sublicius ad pagum *Kölesd* pons instratus est, superavimus. Quidquid terrarum hunc inter fluvium, & Danubium interjacet, solitudo est, raris hominum habitationibus, præter armentariorum, opilionumque mapalia, quorum persæpe nihil e solo exstat præter tectum, sub quod in subterraneos specus correpunt homines. Solum e sabulo, humoque temperatum, ubicumque exercetur, largitate frugum impensi laboris gratiam reddit. Eapropter ingentes terrarum tractus frumentorum segetibus disponuntur; sed longe maximi culturam non accipiunt, inactis in eos pecorum gregibus, quorum gratia campi vasti relinquuntur. Numerus impascentium pecorum, si e modo camporum æstimetur, exiguus, si e multitudine, bonitateque pabuli, forte immodicus est. Nam quid sabulum, quantumvis temperatum, nullo cultore proferat, præter raram, tenuemque herbam, quæ armenta commode alere, greges satiare non possit? Plantarum hæc fere varietas est: *Gnaphalium arenarium*, *centaurea paniculata*, & *jacea*, *Pimpinella saxifraga*, *Athamanta cervaria*, *Xeranthemum annuum*, *Brassica eruca*, *scabiosa ochroleuca*, *Achillea millefolium*, *Euphrasia lutea*, & plures *Euphorbiæ* species. E graminibus frequentiora sunt: *Panicum dactylon*, *Poa eragrostis*, & *Cenchrus racemosus*, quæ figendo sabulo quam maxime accommodata esse observavimus; tum *Andropogon ischæmum*, *stipa capillata*, & *juncea*, quorum aridis e nivium integumento eminentibus culmis pecora, quoad hiemem in campo tolerare coguntur, famem non tam propulsant, quam mitigant. Quæcumque autem terræ aratro commotæ sunt, eæ brevi post tempore *Salsola Kali*, & *prostrata*, nec non *Polycnemo arvensi* implentur eo, ut hæ plantæ præcipuum inter inutiles satis internascentes herbas locum

metlicu, a ponekad, napose kad padnu cvjetovi, i raširenu. Nosi klasiće, kojih kratka čaša obuhvaća po četiri cvijeta, najdonji je bez peteljke, a ostali su s peteljkom, dok je gornji uglavnom nepotpun. Veći široki cvjetni list završava kratkim klasom i što je koji cvijet na višem mjestu, to je taj klas manji. Manji bodljikavi ispod staklene leće izgledaju kao s dva vrlo kratka klasa. Ima kratko, zašiljeno i otvrdnulo lišće. Cijeli busen je zeleno-purpuran, dok plavi nikada nismo vidjeli da se diže iznad visine dvije stope. Raste na suhoj i kamenitoj padini brda Meček.

Pečuh smo napustili 9. kolovoza te smo putujući preko *Pečvarda*, *Nadasda*, *Bonyhada* prešli preko vrlo spore rijeke *Sarviz*, iznad koje je kod sela *Kölesd* podignut most na stupovima. Zemljište koje leži između ove rijeke i Dunava je pusto, s rijetkim stanovnicima, osim kolibica pastira i ovčara. Od tih kolibica najčešće iz zemlje viri samo krov, ispod kojeg puze ljudi kao u podzemne špilje. Tlo se sastoji iz pijeska i humusa, te tamo gdje se obrađuje, plodom zahvalno uzvraća za uloženi trud. Zbog toga su veliki pojasevi zemljišta određeni za žitarice, ali se daleko veći dio ne obrađuje i na njih se dovode stočna stada zbog kojih polja ostaju pusta. Broj stoke na ispaši je malen ako se procjenjuje veličina polja, a ako pak količina i kakvoća ispaše, onda i nije malen. Jer čime pjeskovito tlo, koliko god bilo ublaženo humusom, a bez obrađivača, rodi, osim rijetkom i slabom travom, koju stoka istina rado jede, ali ne može nasititi stada? A gotovo da postoje samo ove biljke: *runolistak*, *zečina*, *bedrenika*, *pukovica*, *nevenka*, *vrzina*, *udovičica*, *stolisnik*, *žuta očanica* i mnoge vrste *mlječiike*. Od trava su češće: *zubača*, *kosmatka* i *toričina*, koja se pribije uz pijesak, kako smo primijetili, te se tamo najviše prilagodila, zatim *vlaska*, *kovilje*, čijim izvrsnim suhim klasovima, koji vire iz snijega, stoka ne može toliko otjerati glad, koliko ublažiti, kad je zimi prisiljena trpjeti je u polju. Ona zemlja pak koja je prikladna za oranje poslije kratkog se vremena napuni *solnjačom* i *metlicom* kao i *jelicom*, tako te biljke zavladađu među nekorisnim travama koje ovdje rastu.

obtaineant. Non est hic nobis præterendum novum quoddam *Cheiranthi* genus, quod his campis jam quondam, & rursum nuperrime a se lectum Cl. *Josephus Mitterpacher* Matheseos sublimioris in Universitate nostra Professor nobiscum communicavit, potestate etiam facta, ut in publicum ederemus. Quod eo libentius facimus, quod ita occasio nobis oblata est, simul insignem Viri hujus rei herbariæ scientiam commendandi, simul publice profitendi, ejus nos consiliis in dubiis circa plantas subnatis adjutos fuisse. Est autem plantæ hæc descriptio:

Cheiranthus canus. Tab. XV.

Foliis linearibus, integris, subtomentosis; caule ramoso, teretiusculo, scabro, subtomentoso; siliquis brevibus semiuncia vix longioribus, tetragonis fere tetraedris, angulis duobus oppositis exquisite prominentibus, viridiusculis, hedris albidis, tomentosis, scabris. Stylus tetragonus longitudinem dimidiæ siliquæ æquans, sæpe superans; stigmatibus bifido instructus. Crescit in sabulosis promiscue cum *Cheirantho alpino*, quocum demptis siliquis exacte convenit. Floret mensibus Augusto, & Septembri.

IV. Idus Augusti in *Előszálás*, quod est prædium RR. PP. Cisterciensium juribus obnoxium, nuperrime elegantis structuræ templo illustre redditum, interquievimus, atque inde III. Idus ad *Adony* transivimus. In udis circa hoc oppidum locis frequentissime crescit gramen, quod & *Quinque - Ecclesis*, & *Budæ* quoque, sed rarius, reperitur, quodque adpellavimus.

Phleum alopecuroides. Tab. XVI.

Radix fibrosa, e qua culmi plurimi confertim exeunt, adscendentes, raro supra pedalem longitudinem. Folia breviter, tenuia, acuminate. Spicæ cylindricæ, tenues, coerulescentes, nonnumquam binæ in apice ejusdem culmi. Calycis glumæ acutæ, minime truncatæ, muticæ, subvillosæ. Corolla bivalvis calycis magnitudine. Anthæræ sordide albæ. Gramen habitu alopecurum refert, totumque e viridi purpurascit. Floret mense Septembri.

II. Idus Augusti Budam salvi tenuimus.

Ne trebamo mimoići jednu novu vrstu *šeboja*, koju je u ovim poljima svojevremeno našao i nedavno nam objavio slavni *Josip Mitterpacher*,⁸⁸ profesor više matematike na našem sveučilištu, te nas ovlastio da je objavimo. To tim radije činimo, što nam se ujedno ukazala prilika da preporučimo znanje ovoga čovjeka botaničara te javno priznamo da nas je on pomagao savjetima u sumnjama kod pojedinih biljaka. Opis ove biljke je sljedeći:

Šeboj. Tab. XV.

Poput crta, cjelovito i poludlakavo lišće. Granata, poduža-okrugla, glatka, poludlakava stabljika. Kratke, jedva duže od pola unca, četverokutne skoro tetraedne ljuske s dva suprotna zelenkasta kuta koji zgodno vire, s bijelim, dlakavim i hrapavim sjedištima. Četverouglasta drška, jednaka dužina pola ljuske, a često puta i više; snabdjevena dvocjepim znakom. Raste na pjeskovitom tlu pomiješanom s *alpskim šebojem*, kojemu odgovara u svemu osim u ljusci. Cvjeta u kolovozu i rujnu.

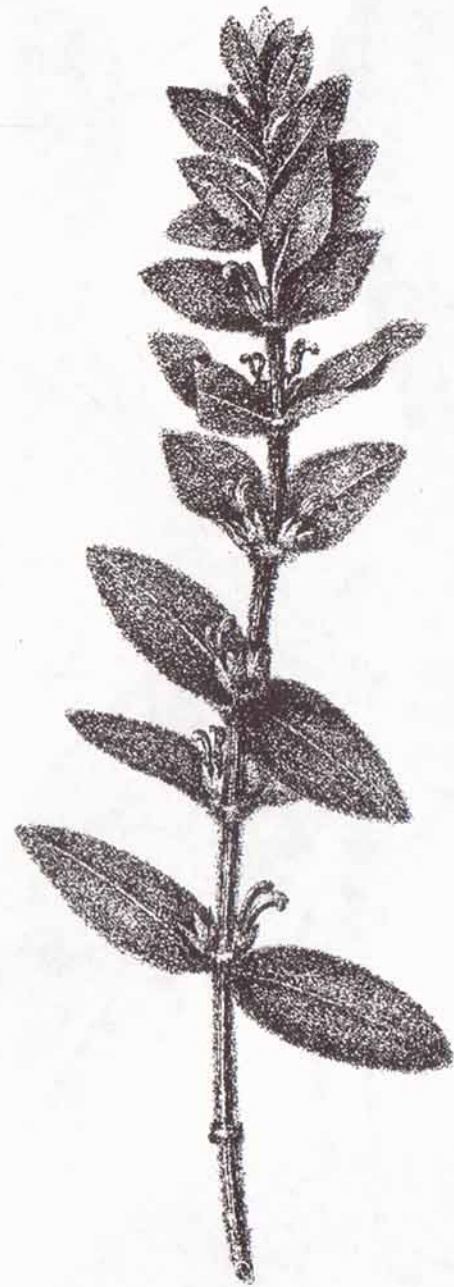
Napokon smo se 10. kolovoza u *Előszálásu* odmorili na imanju časnihi otaca cistercita, koje je nedavno postalo slavno po prekrasnoj izgrađenoj crkvi. Odatle smo 11. kolovoza prešli za *Adony*. U vlažnim područjima oko ovog grada, raste vrlo mnogo trave, koja se nalazi i kod *Pečuha* i *Budima*, ali rjeđe, a koju smo nazvali:

Trnika. Tab. XVI.

Vlaknast korijen iz kojeg zajedno izlaze, penjući se, mnoge stabljike, rijetko visoke iznad jedne stope. Kratko, tanko i oštro lišće. Cilindrične, sitne, plavkaste, ponekad po dvije bodlje na vrhu iste slamke. Komuška čaške oštra, vrlo malo odsječena, bez osja i polukosmate. Dvokrilna mala kruna, veličine čaše. Tučkovi blatnjavo bijeli. Po izgledu ova trava slična šašu i od zelene boje sva prelazi u crvenkastu. Cvjeta u mjesecu rujnu.

Napokon smo 12. kolovoza zdravi stigli u Budim.

Tab. I.

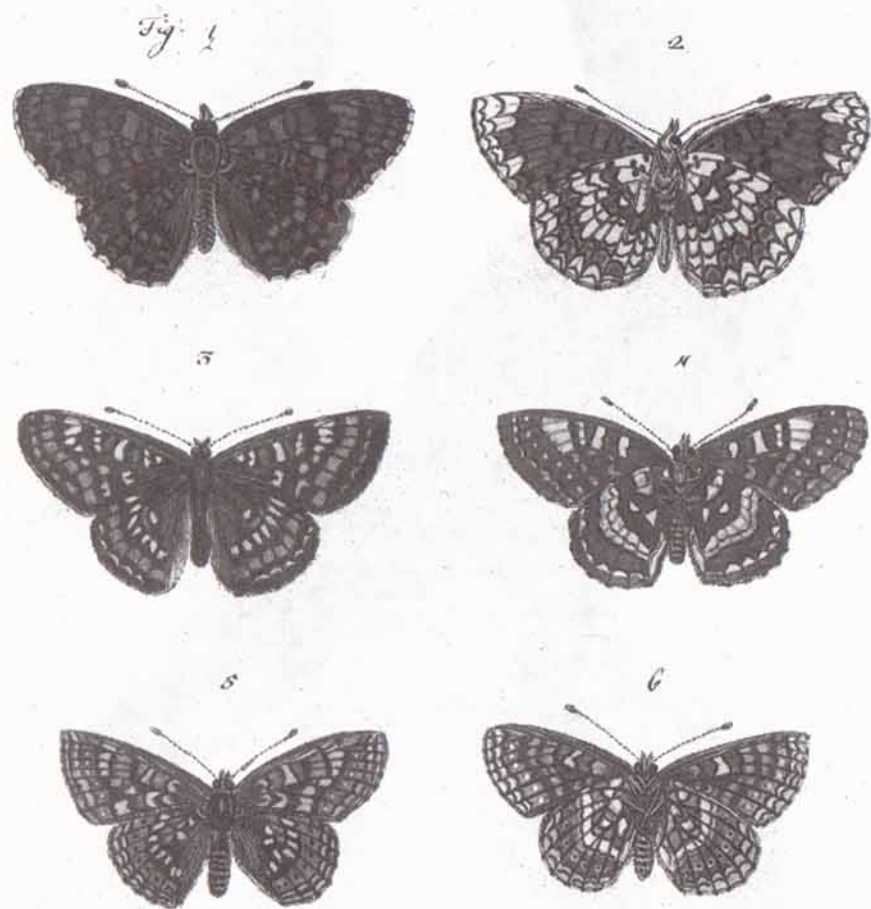
Tab. II.

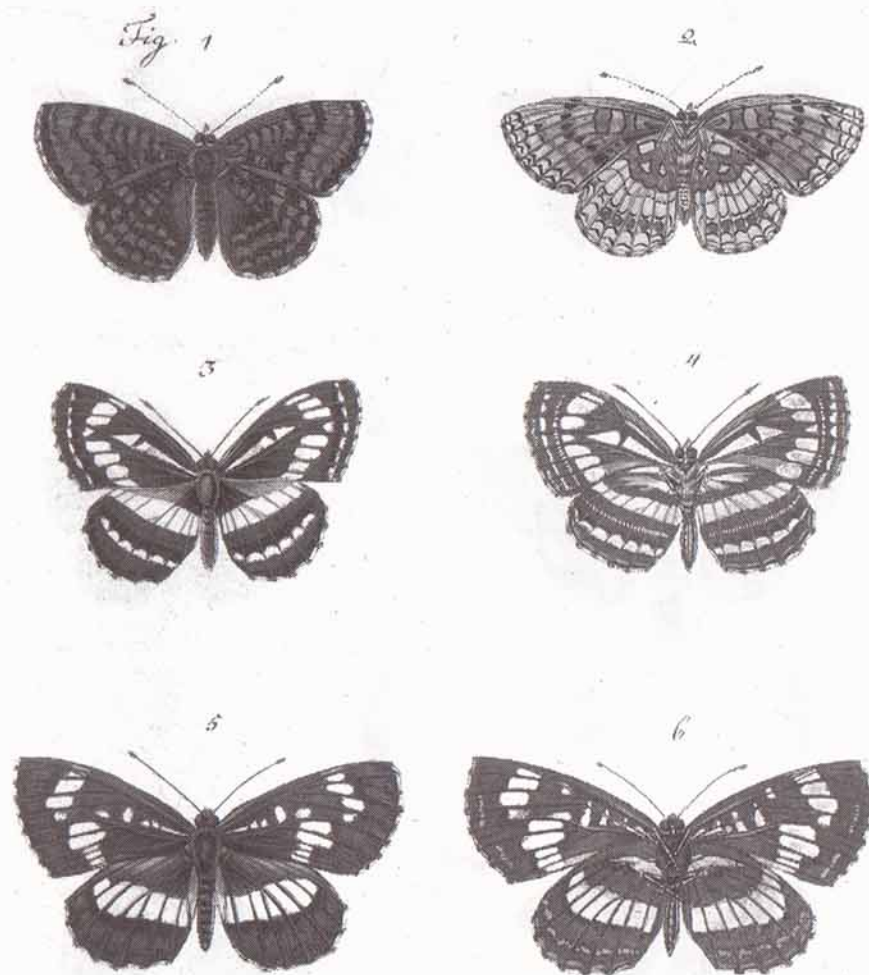
Tab. III.

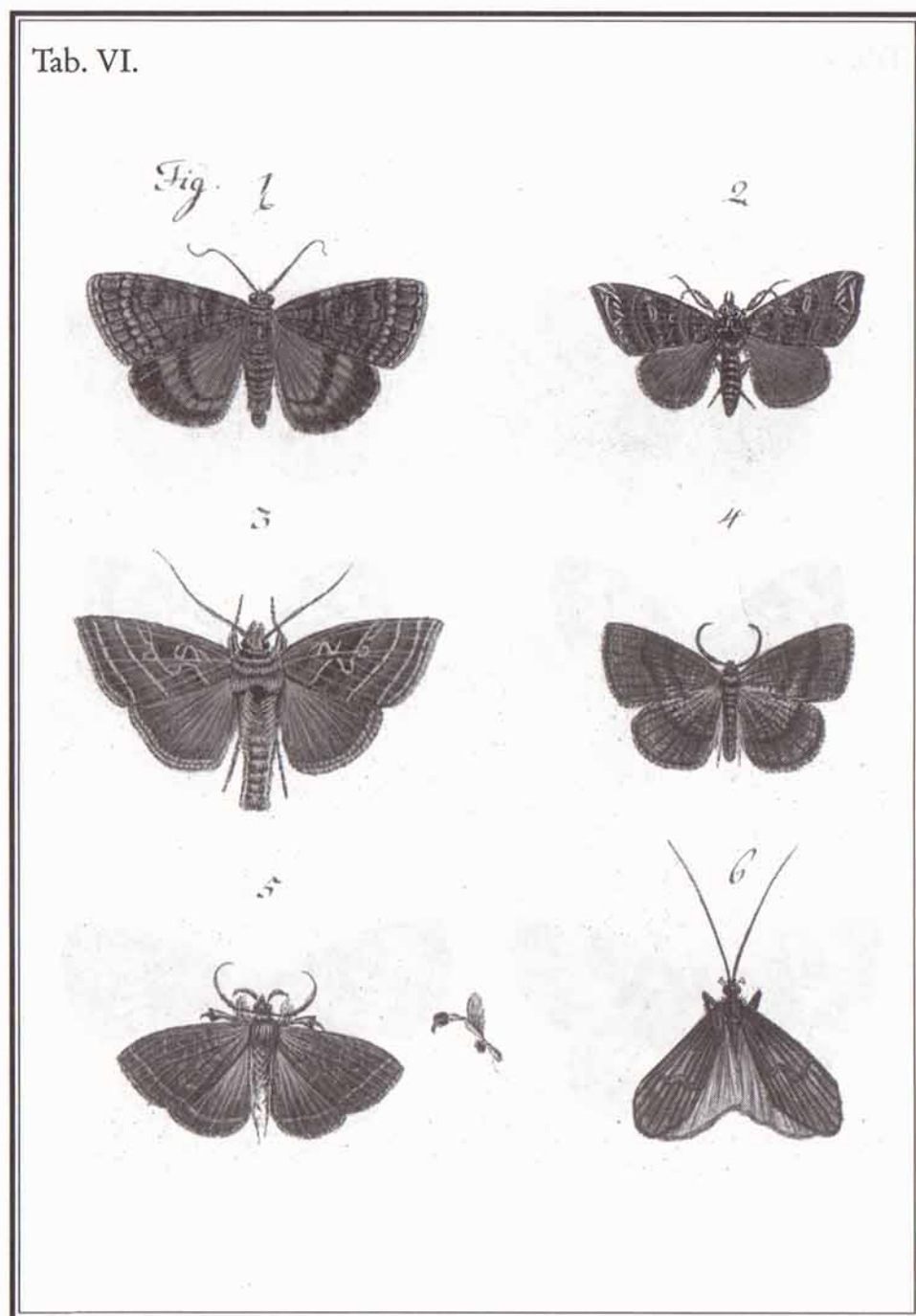
Tab. IV.

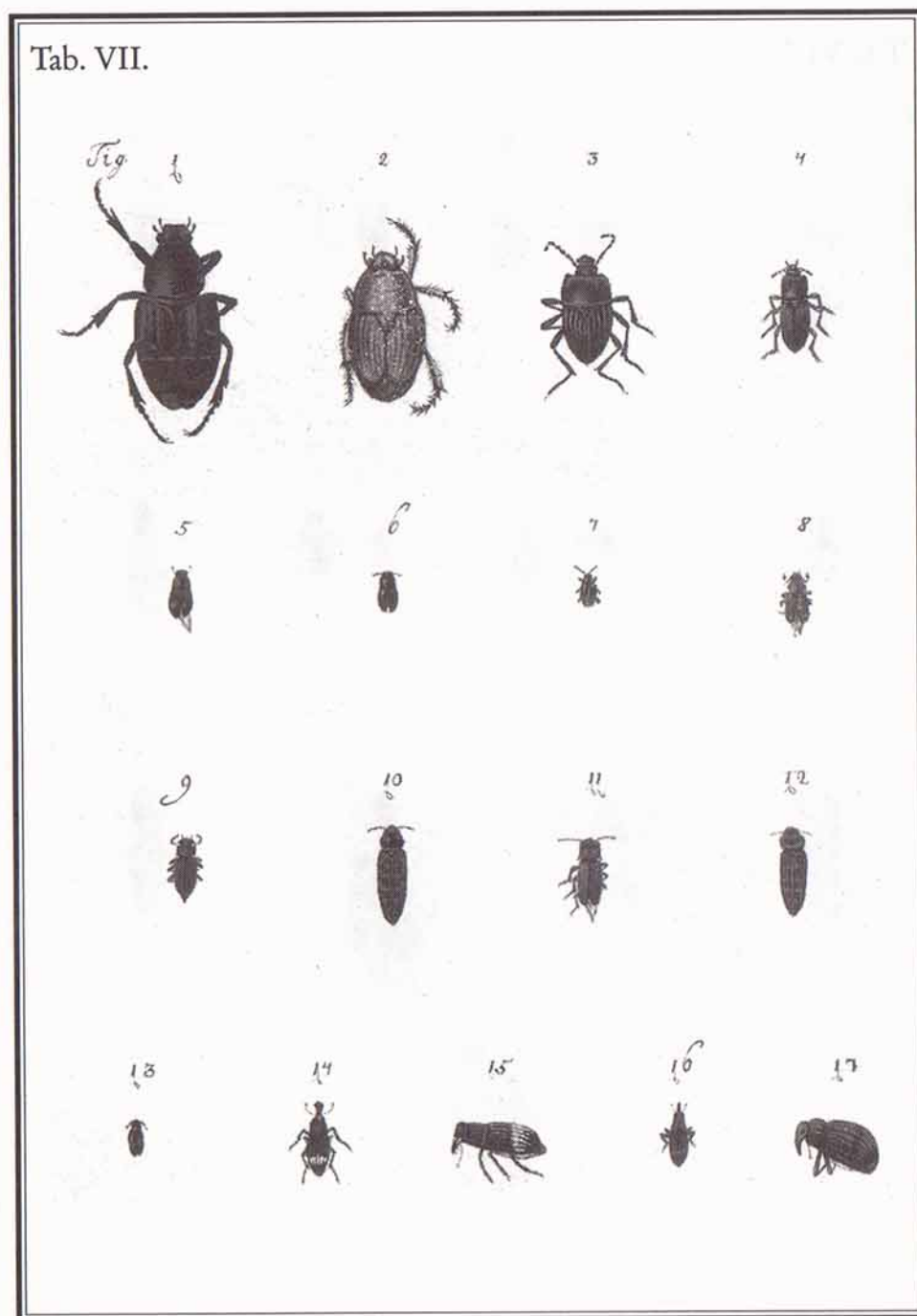
Tab. V.

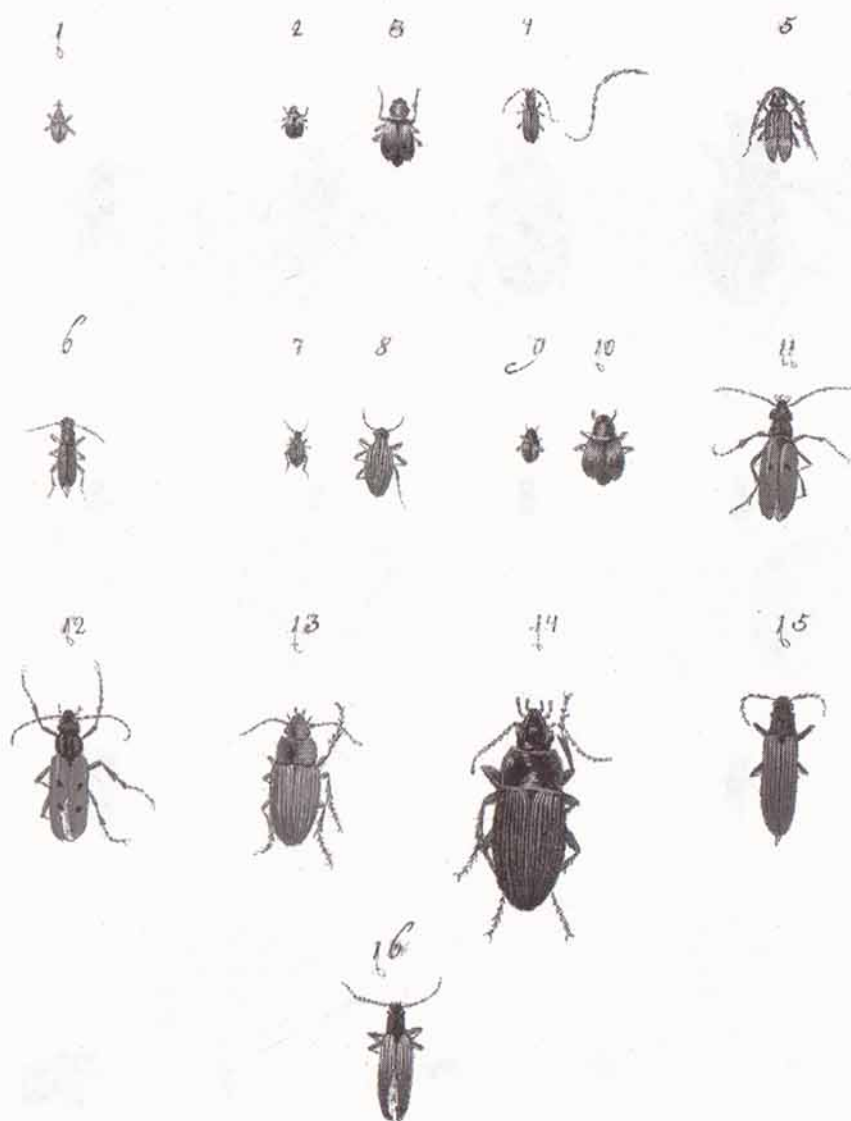
Tab. VI.

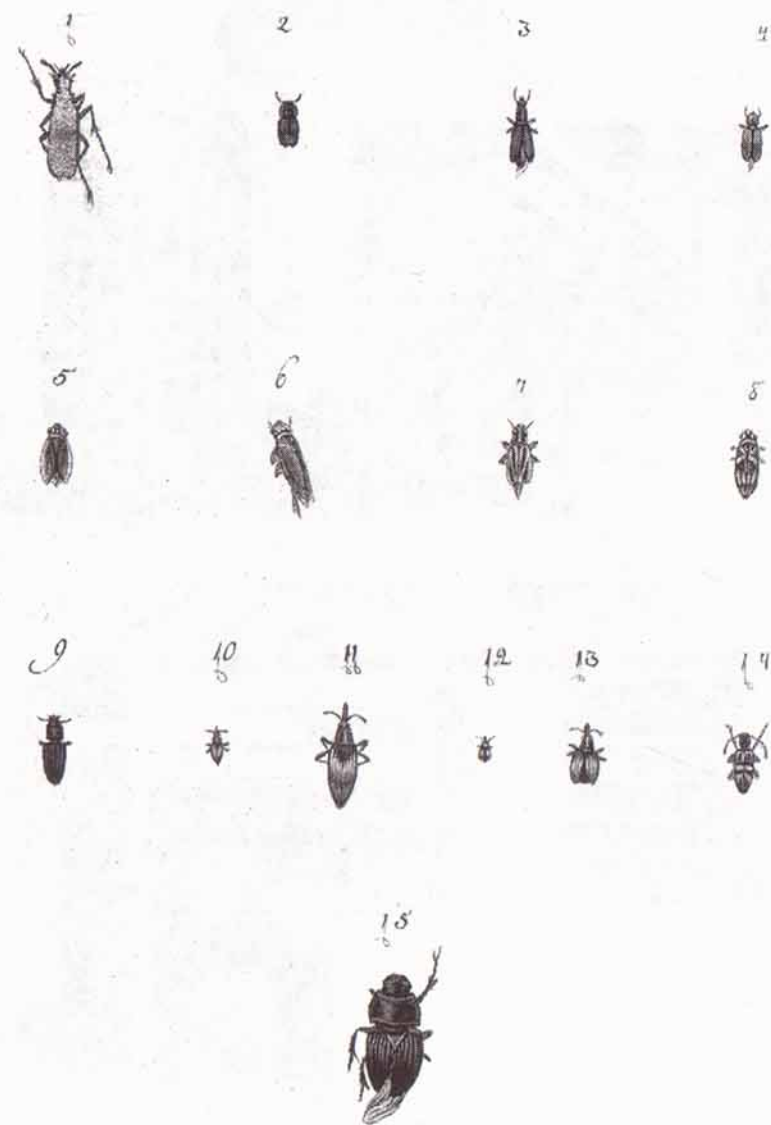
Tab. VII.

Tab. VIII.

Tab. IX.

Tab. X.

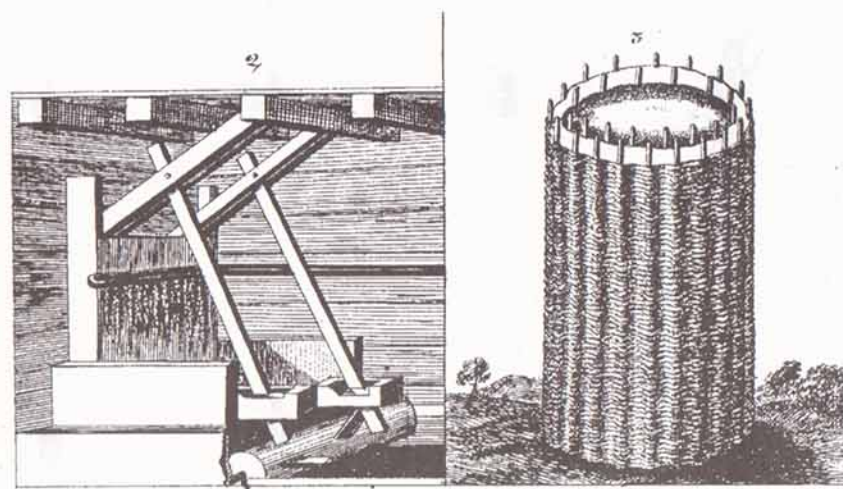
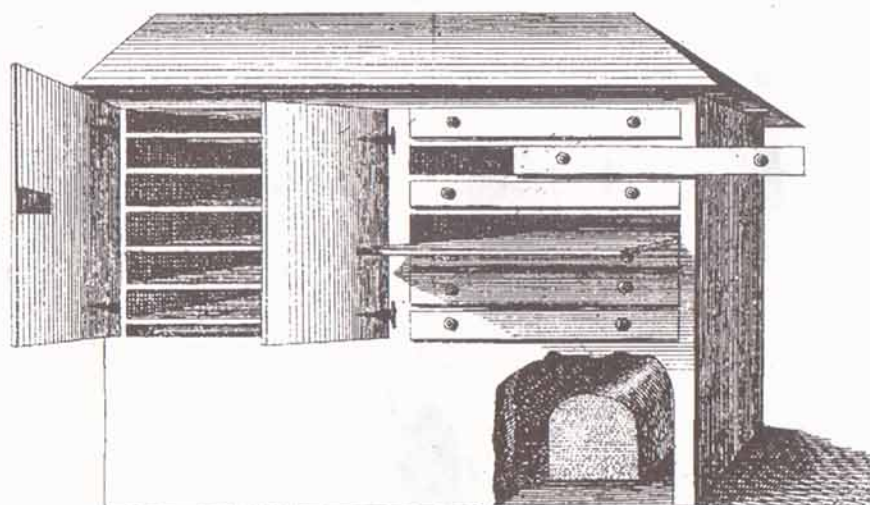

Fig. 1

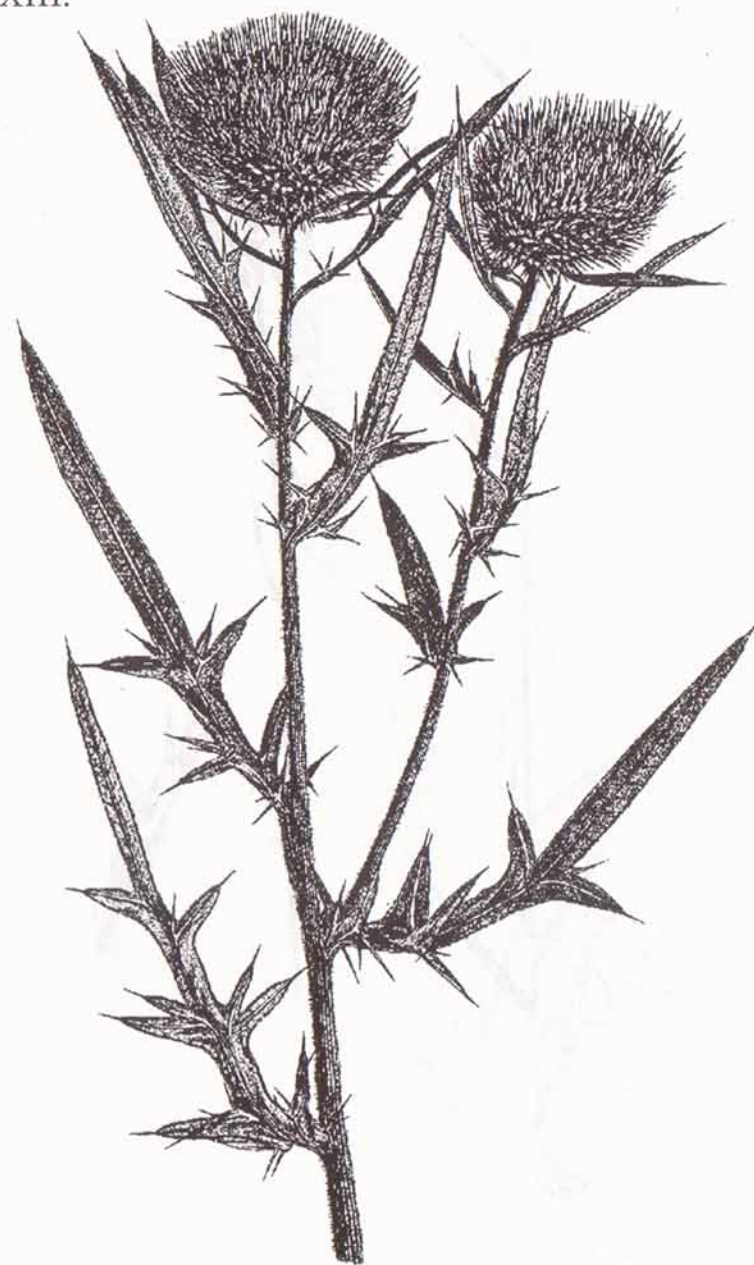
Tab. XI.

Tab. XII.

Tab. XIII.

Tab. XIV.

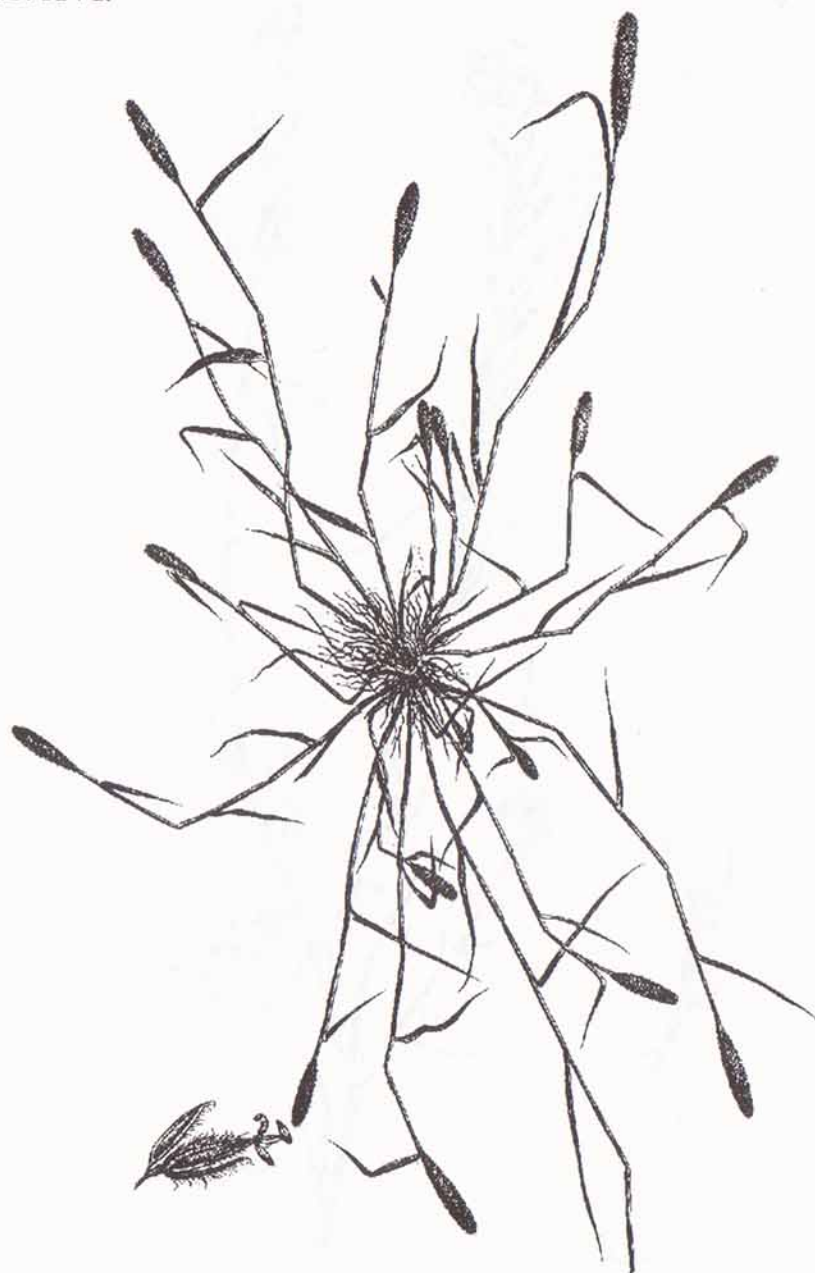
☆ 186 ☆

Tab. XV.

☆ 187 ☆

Tab. XVI.

BILJEŠKE

- ¹ Janković, Antun (Pečuh, 1728. - Pešta, 1788.), završio filozofske i pravne znanosti u Ugarskoj i prošao činovničku karijeru u Požeškoj županiji. Od 1758. bio je podžupan, a poslije smrti župana, dakovačkog biskupa Antuna Čolnića, 1770. g. postao je požeškim županom, i to do 1785. g. Godine 1765. potvrđeno mu je plemstvo s predikatom "daruvarski", a 1772. postao je grofom. Ranije je dobio matično imanje Csepreg u Ugarskoj, a u Slavoniji je oko 1760. g. pribavio posjed Podborje (Darugar, prozvan po ždralu koji se nalazio u grbu Jankovića), Pakrac i Sirač. Umro je bez djece ostavivši imanje bratu Ivanu, dok je supruga Katarina, r. Kis, dobila imanje Csepreg.
- ² Ostracion je školjka odnosno kamenje nastalo od malih školjaka.
- ³ Aquincum je najprije keltsko a onda rimsko naselje nastalo na području Starog Budima (danas Óbuda).
- ^{3a} Rožinac
- ⁴ Veliki potrk
- ⁵ Divlja kokoš
- ⁶ Poslije Mohačke bitke 1526. g. bio je Osmanlijama otvoren put prema sjeveru i zapadu. Još su se držali utvrđeni gradovi no i Valpovo, Pečuh i drugi dolaze pod vlast Osmanlija 1543. godine. Slavonija i Baranja oslobođene su osmanlijske vlasti 1687. g.
- ⁷ Močvarni kostriš, dragušac
- ⁸ Orlovac, hrlina
- ⁹ O gradnji nasipa i ceste te mosta preko rijeke Drave od Bilja do Osijeka pisao je, gotovo u isto vrijeme kad i autori ove knjige, Matija Petar Katančić u svome djelu *De columna milliaria ad Eszekum reperta*, Osijek, 1782., o čemu naši autori još nisu znali.
- ¹⁰ Upravo je tih dana izlazilo iz tiska djelo Matije Petra Katančića, osječkog profesora, *De columna milliaria...* O rimskom miljokazu pronađenom kod Osijeka. Vidi prijevod u Osječkom zborniku XVIII i XIX, Osijek, 1989. i 1990.
- ¹¹ Adamović, Ivan Kapistran Čepinski (1726.-1808.), posljednik posjeda Čepin, Erdut i Tenja južno od Osijeka. Bio je u državnim službama ali i vrstan gospodar i pisac. Među prvim je počeo isušivati močvare u Slavoniji i baviti se naprednim poljoprivrednim kulturama.
- ¹³ O isušivanju močvara južno od Osijeka vidi: Stjepan Sršan, Počeci isušivanja močvara u Slavoniji, Đakovački vezovi, Đakovo 1986.
- ¹⁴ Grad i utvrda Korod (Krug) pripadali su u srednjem vijeku plemićkoj obitelji Kružić (mađarski Korog, vjerojatno od hrvatske riječi krug). Nalazila se u močvarnom dijelu južno od Osijeka. Ruševine tog grada postoje i danas. Kružići su neko vrijeme bili i gospodarima Osijeka.

- ¹⁵ Gmelin, čuvena obitelj njemačkih znanstvenika iz 18. st. Najpoznatiji je Jean-Georges, rođen u Tübingenu 1709. g., a napisao je više putopisa.
- ¹⁶ Pallas, Petar Simon (1741.-1811.), njemački fizičar i prirodoslovac iz Berlina, istraživao Ural, Kaspijsko more, Altaj i Kinu te napisao više izvještaja o svojim putovanjima.
- ¹⁷ Krammer, Gabrijel (1704.-1752.), poznati matematičar
- ¹⁸ Gnjurac
- ¹⁹ Sokol
- ²⁰ Brisson, Mathurin Jacques, (1723.-1806.), francuski prirodoslovac, bavio se poglavito pticama i drugim životinjama.
- ²¹ Varijacija eje piljulače
- ²² Adamović, Antun (1762.-1829.), bilježnik Virovitičke županije, od oca je naslijedio posjed Erdut, Aljmaš i Tenju u Slavoniji
- ²³ Različak ili sikovica
- ²⁴ Dvornik
- ²⁵ Crna pšenica ili livadar
- ²⁶ Klasača
- ²⁷ Srpac
- ²⁸ Džešljika
- ²⁹ Majak
- ³⁰ Linné, Carl (1707.-1778.), švedski prirodoslovac, profesor botanike na Sveučilištu u Uppsali, uveo dvoimene latinske nazive za biljke i životinje po rodu i vrsti te podijelio biljke na razrede, redove, porodice, rodove i vrste u djelu *Systema naturae*, Leiden 1735.
- ³¹ Scopoli, Giovanni Antonio (1721.-1788.), liječnik rudnika žive u Idriji. Između ostalog proučio je i opisao biljke i kukce Kranjske i Istre. Bio je profesor mineralogije na Rudarskoj akademiji u Banskjoj Štiavnici 1766. gdje je naslijedio Jacquina, potom profesor kemije i botanike u Paviji 1777. Biljni rod *Scopolia* nosi njegovo ime.
- ³² Crta = 2,2 mm
- ³³ De Geer, Karl (1720.-1778.), švedski entomolog, Linnéjev učenik i pisac više djela.
- ³⁴ Müller, Otto Fridrich (1730.-1784.), danski prirodoslovac, radio u Kopenhagenu. Napisao više djela, a poznato mu je *Zoologia Danica*, Kopenhagen 1770.-1780.
- ³⁵ Onovac
- ³⁶ Fabricius, J. Chretien (1743.-1807.), danski entomolog, Linnéjev učenik
- ³⁷ Scania je južni dio Skandinavskog poluotoka, danas Švedska.
- ³⁸ Pejačevići, poznata plemićka obitelj s posjedima u Virovitici, Našicama, Podgoraču i Retfali, današnjem dijelu Osijeka. Iz njihove je sredine niklo više zaslužnih hrvatskih političara, znanstvenika i kulturnih djelatnika.
- ³⁹ Kropilo
- ⁴⁰ Fridrik Taube je nekoliko godina prije Pillera i Mitterpachera "aus eigener Beobachtung und im Lande selbst gemachten Wahrnehmungen" opisao Slavoniju u knjizi: *Historisch-geographische Beschreibungen des Königreichs Slavonien und des Herzogtums Syrmien*, Leipzig, 1777.

Slika koju je Taube ostavio o kućama i o životu u slavonskoj Granici (III, 76.-77.) je vrlo crna: "Njihove izlijepljene kolibe su stanovi slični američkim divljacima. Jedna jedina soba ispunjava cijelu kuću u kojoj nema ni prozora ni ogledala, ni stola ni klupa ni stolice... Ta soba služi uz kućni ulaz za brojnu obitelj i njihove svinje te perad kao stalni stan. Cjelokupni kuhinjski pribor se sastoji od jednog lonca, jednog noža te nekoliko drvenih žlica i tanjura, dok im prsti služe kao vilice. Takav narod koji zna samo za životne potrebe, uvijek je neprijateljski raspoložen prema radu. Zato je češće obavljanje poljskih poslova prepušteno ženama i volovima."

No nije vjerojatno da je u kući i u domaćem životu doista bila tako jaka razlika između Taubeove Granice i Piller-Mitterpacherova opisa Požeške županije. I po prikazivanju slavonskog seljaka u Reljkovićevom *Satiru*, gdje je u prvom redu prikazana upravo slavonska Granica, čini se da je Taubeova slika suviše crna, inače bi teško razumjeli znatne razlike u opisima života slavonskog sela sačuvanim u te trojice suvremenika (Taubeovo djelo je izašlo 1777., drugo izdanje *Satira* 1779., a Piller-Mitterpacher 1783.).

⁴¹ Prvu gimnaziju u Slavoniji nakon oslobođenja od Osmanlija osnovali su isusovci u Požegi već 1698. godine. Ona je 1760. postala akademijom. Ukidanjem isusovačkog reda 1773. g. s radom prestaje i Akademija u Požegi (1776. g.). Poslije toga Gimnaziju su preuzeli pavlini do ukidanja njihovog reda 1786. g., da bi ju nastavili ekspavlini i svjetovnjaci.

⁴² Barjaktari Djuro (Pečuh, 1725.-Požega, 1787.), isusovac. Mnogo je djelovao na pučkoj prosvjeti u Požeškoj županiji. Poslije ukinuća isusovačkog reda 1773. bio je ravnateljem požeške gimnazije. Zaslužan za tiskanje Kanižlićeve *Rožalije*.

⁴³ Lovro Iločki (krajem 15. i početkom 16. st.), sin poznatijeg Nikole Iločkog koga je kralj Matija okrunio za bosanskog kralja (1472.-1477.) te hrvatskog i slavonskog bana kao i upravitelja vranskog priora. Njegov sin Lovro pristao je uz Ivaniša Korvina, a kasnije uz cara Maksimilijana. Nakon dužeg vremena kralj ga je prisilio na pokornost.

⁴⁴ Hvat = 1,9 m

⁴⁵ Jedna stopa = oko 32 cm

O flogistonskoj teoriji vidi: Snježana Paušek-Baždar, Flogistonska teorija u Hrvata, Zagreb, 1994.

⁴⁶ Bergman, Torbern (1735.-1784.), poznati švedski kemičar flogistonskog razdoblja. Profesor kemije na Sveučilištu u Uppsali 1767. poslije Walleriusa. Flogiston, po Bergmanu i Scheeleu, najlakši od svih tvari, spaja se pri gorenju s ognjenim zrakom u toplinu i toplinsko zračenje ili u svjetlost. Otkrio da ugljik-dioksid s vodom čini kiselinu koju je zvao zračna kiselina. Prema Bergmanu zrak se sastoji od ognjenog zraka, pokvarenog zraka i zračne kiseline.

⁴⁷ Scheele, Carl Wilhelm (1742.-1786.), švedski ljekarnik, rodom Nijemac iz Stralsunda, područje koje je nakon tridesetgodišnjeg rata (1618.-1648.) pripalo Švedskoj. Ubraja se među velike kemičare flogistonskog razdoblja na čijim je otkrićima Lavoisier utemeljio novu kemiju. Zvao je kisik ognjenim zrakom, jer kad se veže s flogistonom pretvara se u toplinu. Osim kisika otkrio je klor i mnoge druge kemijske sastave.

⁴⁸ Veće kemijske pokuse obavili su naši profesori na Sveučilištu u Pešti u laboratoriju, ponijevši s terena uzorke, a tek manje na licu mjesta. O kemijskim izrazima vidi: Josip Franjo Domin, Fizička rasprava, prijevod, Zagreb, 1987.

Jedna funta = 0,52 kg

Jedna unca = 35 grama

- ⁴⁹ Sađenje voćaka pokraj cesta i puteva raširilo se u Slavoniji u 18. stoljeću. Ponegdje još nazivamo ostatke takvih pothvata.
- ⁵⁰ Za vrijeme osmanlijske okupacije narod je u Slavoniji gradio sela daleko od cesta da ne bude previše na udaru vojskama koje su često prolazile zemljom i mučile narod s "ratnim nametima i podvozima" (Taube, op. cit., I., 56).
- ⁵¹ Occitania je srednjovjekovni naziv za pokrajinu Languedoc u Francuskoj.
- ⁵² O slavonskoj šljivovici koja se dobivala žganjem (destilacijom) plavih ili bijelih šljiva znalo se već u 18. st. u Europi te se cijenila i više nego škotski viski. Tako je na svjetskoj izložbi u Parizu 1855. g. dobila brojne medalje.
- ⁵³ Zanovijet
- ⁵⁴ Jaquin, Nicolas Joseph (1727.-1817.), rodom iz Leidena, doktor medicine, bavio se prirodnim znanostima, pretežno botanikom. Bio je profesor u Beču 1752. te kao botaničar Bečkog dvora 1755. na putovanju po Karipskom moru odredio pedesetak novih biljnih vrsta. Objavio je i čuveni udžbenik kemije. Bio je vrlo zaslužan za uređenje šenbrunskog parka u Beču za vrijeme cara Josipa II.
- ⁵⁵ Pahulja
- ⁵⁶ Goštica
- ⁵⁷ Oštra
- ⁵⁸ Iz roda truležara
- ⁵⁹ Zgura
- ⁶⁰ Vrsta gline kojom se odmašćuje vuna
- ⁶¹ Mješavina gline i kvarca
- ⁶² Vjerojatno *Trifolium montanum* - brdska djetelina
- ⁶³ Wallerius, Johann Gotschalk (1709.-1785.), profesor kemije na Sveučilištu u Uppsali i plodan pisac. On je podijelio mineralna tijela, kamenje, rude i okamine prema Linnéovoj klasifikaciji.
- ⁶⁴ Piller i Mitterpacher pripovijedaju još na jednom mjestu (str. 137) kako su na vrelu potoka Veličanke vidjeli dva mladića koji su čuvajući stada pleli čarape i vunene pojase, pa kada su čuli da pastiri u tom kraju nikada nisu bez ručnoga rada divili su se njihovoj marljivosti i vještini.
- ⁶⁵ Born Ignaz (Bertrand) (Karlsburg u Erdelju, 1742.-Beč, 1791.), austrijski mineralog, posvetio se izučavanju minerala i geologije te napisao više djela iz tog područja.
- ⁶⁶ Geoffroy, Etienne-Francois (1672.-1731.), francuski liječnik i kemičar, rođen i umro u Parizu.
- ⁶⁷ Fuchs, Leonard (1501.-1566.), švicarski botaničar i liječnik
- ⁶⁸ *Daruvar* (grad ždrala) nalazi se u dolini rijeke *Toplice*. Ima brojne tople radioaktivne izvore (42-45°C). Daruvar je već u rimsko vrijeme bio poznat kao kupalište (*Aquae Balisae*). U srednjem vijeku spominje se kao *Podborje*, a tek u drugoj polovici 18. st. javlja se naziv *Daruvar*. Prozvan je tako po ždralu koji se nalazio na grbu grofova Jankovića, koji su u tom mjestu podigli dvorac.
- ⁶⁹ Blašković, Andrija (Ivanić grad, 1726.-Zagreb, 1796.), isusovac, profesor filozofije i teologije te prava u Zagrebu, a bavio se numizmatikom, arheologijom i poviješću.

- ⁷⁰ Opće je poznato da je pravoslavno pučanstvo doselilo tijekom 16. i 17. stoljeća iz južnih dijelova Balkana (Srbije, Bosne, Makedonije, Bugarske) bježeći ispred Osmanlija. U Hrvatskoj su dobili zemljišta a imali su i svoju crkvenu organizaciju. Među prvim episkopijama s kraja 16. st., bio je Pakrac. Tamo je doselilo dosta pravoslavnog pučanstva.
- ⁷¹ Šikalina, blaženi čkalj
- ⁷² U dolini rijeke Pakre smjestio se Lipik s termalnim vodama od 61°C. Voda je alkalna, murijatička, sadrži male količine joda, ugljične kiseline i mnogo fluora.
- ⁷³ Janković, Ivan (1731.-1798.), Antunov brat, kapetan u Sedmogodišnjem ratu i podžupan Požeške županije, kupio posjed *Stražeman*.
- ⁷⁴ Zdravčica
- ⁷⁵ Veliki lisjak
- ⁷⁶ Ilja crvena
- ⁷⁷ Još u 18. st. postojalo je mišljenje da su Iliri preci Slavena, dakle i Hrvata. Otud je nastala među Hrvatima ideja ilirizma. "Ilirski Sklavonci" i "ilirski" su Hrvati u Slavoniji, odnosno hrvatski.
- ⁷⁸ Prvotni su Vlasi (Valachi, Vlachi, Olahi), zvani i Mourovlahi, Morovlahi, Marlachi ili Mrtvovlahi i Nigri Latini) bili porijeklom Romani, dijelom izravni potomci rimskih naseljenika a dijelom romanizirani Tračani, a sklonili su se južno od planine Balkan u današnje makedonske i tesalske planine. Odatle su se kasnije širili prema sjeveru i došli u slavenska područja. Konačno su se u 14. i 15. st. sasvim poslavlenili. Car Dušan ih u *Zakoniku* jasno razlikuje od Srba, Arbanasa i Grka, a u Hrvatskoj se prvi puta spominju u prvoj polovici 14. st. Vlasi su se bavili prenošenjem robe na konjima i mazgama i stočarstvom, provodeći nestalan život, ljeti na planinama, a zimi bliže morskoj obali. Stoga je ime Vlah od 14. do 16. st. u prvom redu značilo stočara, obilježavalo je zanimanje ili socijalni položaj, a ne narodnost. Hrvatska je bila puna takvih Vlahova, koji su uglavnom bili katoličke vjere a govorili su čakavskim narječjem. Te Vlahe treba razlikovati od grčkoistočnih Srba - Vlahova za turskoga vladanja od 16. stoljeća. Tada je naime prevagnuo naziv Vlah pod utjecajem doseljenih Srba među kojima je bilo dosta posrbljenih starih Vlahova. Stoga treba razlikovati Srbe-Vlahe od 16. st. od onih srednjovjekovnih hrvatskih Vlahova. Naši autori ovdje su samo djelomično u pravu kad razlikuju Vlahe, ali ne i što se tiče pučke etimologije imena Morlaci.
- ⁷⁹ Taube, op. cit., I., 68.: "Općenito narod sjedi prekrštenih nogu na zemlji te pušta bradu da slobodno raste. Naprotiv odličniji nose samo brkove kao grenadiri u Njemačkoj. Odjeća muškaraca je u većini mjesta napola turska napola ugarska, dok je ženska sličnija turskoj, ali nije svuda ista. Kad se mlada udaje tad je njezina cijela glava pokrivena bijelom koprenom koja visi odostraga niz leđa. Ženska osoba višeg staleža je već poprimila način bečke mode".
- ⁸⁰ Ono što Piller i Mitterpacher govore o odnosu kućnog starješine i ukućana posve se slaže s mislima koje je o tome iznio Reljković u drugom izdanju svoga *Satira*, Stari pisci hrvatski, XXIII, 151.
- ⁸¹ O rukotvorstvu slavonskih seljaka govori i Taube (op. cit., II., 22.-24.) s priznanjem: "Od svih slavonskih rukotvorina nije ni jedna toliko važna kao ona kod seljaka. Jer seljak ili točnije seljakinja (rijetko se može seljakinja sresti bez vretena, koje one uvijek sa sobom nose, pa i kad idu u polje predu) priprema sve što treba za odjeću i za kuću za cijelu obitelj, osim crvenih kapica ili kapa, koje muškarci nose na glavi po turskom načinu, a dolaze iz Venecije. Zbog toga narod ne koristi ni jednu stranu robu, već sve izrađuje sam za vla-

stite potrebe, a ne za prodaju ili trgovinu, kao grubo laneno platno, tursku abu; kape, ilirske papuče i cipele koje oni zovu opanci i slično tome. Većinu potrebnog alata i pribora za obradu zemlje i vinograda sam narod izrađuje. Žene bojažu bijele štavljene janjeće kože plavo i prodaju iste, a kod toga posjeduju divnu spretnost u farbanju. One znaju obojati s cvijećem, zelenilom i korjenjem ne samo lijepo već i trajno i postojano, ali drže svoje umijeće u velikoj tajni, te ga neće otkriti ni za novac". - U osobitoj bilješci govori Taube opširnije o abi (Abbatuch), grubom izvaljanom suknu: "Ova čoha se sastoji iz slavonske i turske vune koja je vrlo gruba. Doduše nju izvaljaju, ali ju ne šišaju niti farbaju, nego nose bijelu. Žene opširaju svoju odjeću iz tog materijala s malim ukrasnim vezom od obojanog platna, koje one dobiju iz tog materijala i šiju te tako ističu svoju bijelu odjeću; kao da je vezana šarenim koncem". - Piller i Mitterpacher vidjeli su u Velikoj valjari u kojoj se izrađivalo takvo sukno te su donijeli njezinu sliku, Tab. X. Valjare je narod zvao stupe, a izvaljano sukno darovac.

⁸² I Taube vrlo hvali požeški duhan (op. cit., I., 48) kad kaže: "Takoder se vrlo cijeni uzgoj duhana te on osobito raste u požeškoj županiji. Baš ovdje i raste najbolji koji se čak može natjecati s turskim".

⁸³ Đakovački župnik Ivan Grličić rekao je u *Putu nebeskom*, Mleci, 1707., da griješi "mati koja brez uzroka svojim mlikom zadovoljno svoga diteta ne rani do treće godine (str. 53)".

⁸⁴ O suzbijanju nepismenosti po selima Požeške kotline i o osnivanju osnovnih škola ispričao: Matić, Tomo, *Isusovačke škole u Požegi*, Vrela i prinosi V, str. 46. i 50. i Abecevice iz 18. stoljeća za nepismene u požeškom kraju, ibidem, VIII., str. 108.-115.

⁸⁵ Belidor, Bernard Foret (1698.-1761.) Katalonac, umro u Parizu, profesor na vojnoj školi, poznati matematičar, fizičar i graditelj.

⁸⁶ O "torenju" polja govori Reljković u svojoj *Ovčarnici*, Stari pisci hrvatski, XXIII., str. 532.

⁸⁷ Uspor. Taube, op. cit., I., 28.-29: "Uzgoj svile je doduše uveden tek 1761. g., ali se u kratko vrijeme jako proširio. U Osijeku postoji veliki mlin za odmatanje svilenih čahura, u Vukovaru potaša itd. - Uspor. također ibid., II., 22.: "Uzgoj svilca ne spada među rukotvorine, jer on daje samo sirovinu za jednu važniju manufakturu. Godine 1777. je osnovano jedno bečko trgovačko društvo, koje želi podići u Slavoniji svilenu manufakturu pod državnom zaštitom. No da li će ovo poduzetništvo uspjeti, to će pokazati vrijeme. U Stražemanu se već od nekog vremena izrađuju svilene džepne maramice i druge manje stvari iz slavonske svile."

⁸⁸ Mitterpacher, Josip (1739.-1788.), brat Ludviga, bio je također isusovac i profesor matematike na Sveučilištu u Pešti.

PRILOZI

POGOVOR – ŽIVOTOPISI – SAŽECI – KAZALO

POGOVOR

Tragajući za povijesnim izvorima istočne Hrvatske (Slavonije i Baranje) naišao sam na knjigu Matije Pillera i Ljudevita Mitterpachera, sveučilišnih profesora iz Budima, objavljenu u Budimu 1783. godine pod naslovom *Iter per Poseganam Sclavoniae provinciam - Putovanje po Požeškoj županiji u Slavoniji*. To je zapravo studijski opis značajnih prirodnih i etnografskih osobitosti i znamenitosti istočne Hrvatske. Piller i Mitterpacher su 1782. godine službeno poduzeli istragu u svezi s čudnom pojavom vatre u selu Eminovcima kraj Požege. Oni su se bavili zoologijom, biologijom, mineralogijom i etnologijom a zanimali su se i za druge znamenitosti naselja i ljudi. Tako su već tijekom svoga putovanja od Budima do Pečuha, Osijeka i Čepina, a onda do Našica i Požege, usput opisali brojne rijetke i značajne biljke, ptice, kukce i događaje. Tu su nam ostavili vrijedan opis flore i faune u močvarama južno od Osijeka, kao i podatke o isušivanju istih na posjedu Adamovića u drugoj polovici 18. stoljeća. U Požeškom su polju istraživali uzroke pojave čudne vatre te su promatrali mogućnosti pojave vatre u zemlji, na zemlji i u zraku. Poslije različitih analiza na terenu i obavljenih laboratorijskih pretraga, priznali su da su dali tek opise, ali da nisu uspjeli pronaći pravi uzrok pojave čudne vatre.

Nakon što su Piller i Mitterpacher završili svoj prvi zadatak istražiti čudnu pojavu vatre, dali su duhu slobodu te im je obilje rijetkih biljaka, kukaca, ptica i drugih znamenitosti privuklo pozornost. Njihovi opisi pojedinih vrsta flore i faune, analiza kamenja i tla i danas imaju znanstvenu vrijednost, makar se promijenila klasifikacija i me-

tode. Možemo reći da su naši autori dali prvi znanstveno cjeloviti zoološki i botanički opis u Slavoniji.

Posebno poglavlje autori su posvetili spomenicima i opisima gradova; primjerice Požege, Pakraca i Daruvara. Izuzetno je objektivno opis stanovništva i njegovih običaja, od prehrane i stanovanja, do djelatnosti kojima se bave, pa i same naravi. Treba istaći da je Fridrih Taube nekoliko godina prije Pillera i Mitterpachera "aus eigener Beobachtung und im Lande selbst gemachten Wahrnehmungen" opisao Slavoniju i Srijem u knjizi *Beschreibung des Königreichs Slavonien und des Herzogtums Syrmien*, Leipzig, 1777. godine. No za razliku od korektnog prikaza naših autora, Taube je dao crnu sliku o Slavoniji i njezinu narodu kao o zaostalom, lijenom, nemarnom, prljavom i divljem. To je važno znati, jer je na Zapadu dugo vladao loš glas o Slavoniji, koji je dao Taube i neki drugi na temelju površnog uvida i nepoznavanja pravog stanja života i prilika te ljudi, osobito u tadašnjoj Krajini. Zato je ovaj prijevod s latinskog ne samo povijesni dokument o biljkama i životinjama, zemljištu i spomenicima, već i o ljudima, običajima i prilikama u Slavoniji kakva je ona stvarno bila i kakvom su je objektivno prikazali pravi znanstvenici i poznavatelji u drugoj polovici 18. stoljeća.

Na vrijednost ovog djela ukazali su dr. Tomo Matić, koji je dio knjige preveo i objavio u Zborniku za narodni život i običaje južnih Slavena, knj. 35, Zagreb, 1951., kao i mr. Josip Balabanić u Zborniku radova znanstvenog simpozija Slavonske Požege, 7. i 8., Slavenska Požega, 1977., dajući lijep prikaz pod naslovom *Prirodoslovna, gospodarska i etnografska zapažanja o Slavoniji i Požeškoj županiji u jednom putopisu s kraja XVIII. stoljeća*. No da ne bismo samo govorili o značenju ove knjige, najbolje ju je uzeti u ruke, pročitati i vidjeti njezinu vrijednost za Slavoniju.

U bilješkama dajemo neka povijesna, osobna i sadržajna pojašnjenja. No prava pojašnjenja biljnog i životinjskog nazivlja, geoloških i mineraloških te etnografskih sadržaja ostavljamo stručnjacima. Ovo je bogat materijal o Slavoniji druge polovice 18. st. pa vjerujemo da će mnogima koristiti.

Kod prijevoda s latinskog bilo je problema u stručnom nazivlju ptica, biljaka, kukaca i minerala, budući da je tadašnja klasifikacija danas zastarjela i jer za sve ne postoje odgovarajući nazivi na hrvatskom jeziku, osobito za podvrste. Zahvaljujući pomoći osječkih profesora dr. sci. Marije Ivezić za kukce, dr. sci. Josefa Mikuške za ptice, dr. sci. Mire Knežević za biljke mogli smo dopuniti i dati hrvatsko nazivlje, makar kod nekih samo po vrstama. Posebna zahvalnost pripada prof. dr. sci. Jakovu Stipišiću, koji je ne samo pregledao latinski prijevod, već ga i poboljšao. No osobita zahvalnost pripada uvažanim znanstvenicima, recenzentima, akademiku prof. dr. sci. Zdravku Lorkoviću i prof. dr. sci. Milanu Meštrovu koji su visoko ocijenili vrijednost ove knjige. Pokojni je prof. dr. sci. Malez zdušno prihvatio izdanje ovog djela ali ga je smrt u tome spriječila. Njegov posao nastavila je prof. dr. sci. Snježana Paušek-Baždar koja je napisala biografije o Pilleru i Mitterpacheru.

Upravo zbog brojnog stručnog nazivlja iz 18. st. i određenih problema kod prijevoda, kao i da bismo mogli sa sigurnošću istraživati i uspoređivati nazivlja, donosimo i latinski izvornik, dakle usporedne tekstove. Time se knjiga povećala, ali se nadamo da će zajednički poduhvat Matice hrvatske iz Požege i Povijesnog arhiva iz Osijeka uroditi plodom za lijepu našu domovinu Hrvatsku. Svi smo radosni što smo uspjeli objaviti ovaj vrijedan prilog hrvatskoj kulturi i znanosti i tako dati prilog boljem poznavanju istočne Hrvatske.

Prošlo je punih dvjesto deset godina da se ponovno objavi, sada i na hrvatskom jeziku, opis istočne Hrvatske i tako upotpuni znanje o hrvatskom narodu i njegovoj zemlji, kulturi i baštini. Time i ovaj prilog potvrđuje poznatu Horacijevu izreku:

*Exegi monumentum aere perennius
non moriar totus*

*Isklesah spomenik trajniji od mjedi
ne, neću umrijeti sav.*

U Osijeku 1995. godine

Stjepan Sršan

MATHIAS PILLER (1733.-1788.)

Mathias Piller rođen je u Grazu 25. travnja 1733. godine. Sa sedamnaest godina, točnije 17. listopada 1750. godine stupio je u red isusovaca. Od 1751. do 1752. godine pohađao je novicijat u Beču, a potom je 1753. godine poslan da ponavlja jednu godinu humaniora. To je bila pogodnost koja se ukazivala samo istaknutim članovima reda. Od 1754. do 1756. godine studira filozofiju (uključivši matematiku i fiziku) na Sveučilištu u Beču, a potom 1757. godine ponavlja matematiku na Sveučilištu u Trnavi, što je također bila pogodnost koja se ukazivala istaknutim članovima reda. Godine 1758. predaje gramatiku u Leobenu, a od 1759. do 1762. godine studira teologiju u Beču. Od 1763. do 1765. godine djeluje kao prefekt pravnog studija na Terezijanskoj viteškoj akademiji (Collegium Theresianum) u Beču, s prekidom od godinu dana (1764.), kada po nalogu svog reda obavlja treću probaciju u Judenburgu u zapadnoj Štajerskoj. Od 1765. do ukinuća isusovačkog reda 1773. godine, Piller djeluje kao predavač prirodnopisa i prefekt kateheta na Terezijanskoj viteškoj akademiji u Beču, gdje je i doktorirao (1773.).

Nakon ukinuća isusovačkog reda Terezijansku vitešku akademiju preuzimaju pijaristi, a Piller 1774. godine odlazi na Sveučilište u Trnavu, gdje mu je na Filozofskom fakultetu tog sveučilišta bila ponudena novoutemeljena katedra prirodnopisa (Historia naturalis). J. Tibenský u svojoj povijesti znanosti i tehnike u Slovačkoj kaže: "Po ukinuću isusovačkog reda, u preustrojtstvu sedamdesetih godina na Trnavskom sveučilištu u okviru Filozofskog fakulteta, iznikla je sa-

mostalna katedra prirodnih znanosti "historia naturalis", koju je od 1774. godine vodio profesor Matúš Piller."¹

Trnavsko sveučilište je 1777. godine preseljeno u Budim (Ofen), pod nazivom Kraljevsko mađarsko sveučilište, a 1784. godine ponovno je preseljeno iz Budima u Peštu.² Piller nastavlja predavati prirodnopis (Historia naturalis) na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Budimu. Međutim, po preseljenju Sveučilišta u Peštu dolazi do preustrojtva nastavne osnove, pa se na Filozofskom fakultetu utemeljuje katedra iz Općeg prirodnopisa s tehnologijom i gospodarstvom (Historiae naturalis generalis, Technologiae et Oeconomiae ruralis), koju od 1785. do 1814. godine drži Ludvig Mitterpacher, dok se pak na Medicinskom fakultetu istog sveučilišta utemeljuje katedra iz Posebnog prirodnopisa (Historia naturalis specialis) koju drži naš Piller.³

Mathias Piller umro je u Budimu 10. studenoga 1788. godine.

Piller je bio jedan od prvih sveučilišnih profesora prirodnopisa na tlu Austrijske Monarhije. Nije napisao sveučilišni udžbenik, ali je zato bio autorom prvog srednjoškolskog udžbenika prirodnopisa u onodobnoj Ugarskoj, pod naslovom: *Elementa historiae naturalis in usum Scholarum gramaticarum et Gymnasiorum per Regnum Hungariae et Provincias eidem adnexas* (Počela prirodnopisa za potrebe gramatičkih škola i gimnazija za Ugarsko kraljevstvo i njemu pripojene krajeve, Trnava, 1775.). Taj je udžbenik objavljen u tri dijela, a doživio je više izdanja. U skladu s onodobnim nivoom razvoja znanosti i znanstvenom metodologijom, tri dijela Pillerovog udžbenika obuhvaćaju tri carstva prirode: *životinjsko* (regnum animale), *biljno* (regnum vegetabile) i *mineralno* (regnum minerale) carstvo. Prvi dio, životinjsko carstvo, obuhvaća osam skupina: sisavce uopće, domaće sisavce, divlje sisavce, ptice, vodozemce, ribe, kukce i crve. S obzirom na osnovne oblike životinjskog svijeta, Pillerova sistematika vrijedi i danas, što se ne može reći za preostala dva dijela njegova udžbenika u kojima govori o biljkama i mineralima. Drugi dio udžbenika ili biljno carstvo, osim uvodnog dijela u kojem govori općenito o obliku i građi bilja, obuhvaća deset skupina: gljive, alge, mahovine, paprati, trave, palme, drveće, šumsko drveće, vrtno drveće, grmlje i povrtnice, dok je treći dio udžbenika ili mineralno carstvo razdijeljeno na četiri

dijela: soli, flogistonska tijela, zemlje i kovine. Na početku Piller navodi dvadeset i četiri autora čijim se djelima koristio pri sastavljanju svog udžbenika, među kojima su najpoznatiji: engleski prirodoslovac *John Ray* (1627.-1705.), švedski liječnik i prirodoslovac *Carl von Linné* (1707.-1778.), francuski prirodoslovac i *Georges Louis Buffon* (1707.-1788.) i *Étienne Geoffroy* (1672.-1731.), te talijanski liječnik i prirodoslovac *Giovanni Antonio Scopoli* (1723.-1788.). Zato Pillero-va sistematika životinja, bilja i minerala nimalo ne zaostaje za onodobnim razvojem prirodoslovstva u svijetu. Jedino mu se može prigovoriti da se, u drugom dijelu svog udžbenika u kojem govori o biljkama, premalo koristio najnovijim opažanjima, dostignućima i sistematikom Carla Linnéa, što su kasnije "ispravili" njegovi doktorandi. Naime, Piller je bio voditelj više doktorskih radova iz botanike i mineralogije (1775., 1776.) na Trnavskom, te kasnije i iz zoologije (1779.) na Budimskom sveučilištu.⁴ Bez obzira na navedenu zamjerku, treba reći da je August Kanitz u svom istraživanju povijesti mađarske botanike u prošlom stoljeću dao istaknuto mjesto Pillero-
vom udžbeniku.⁵

Mathias Piller je bio i voditelj Prirodoslovnog muzeja na Budimskom sveučilištu. Bio je jedan od rijetkih prirodoslovaca koji je uspio skupiti bogatu zbirku prirodnina. Nakon njegove smrti, ostala je ta zbirka u posjedu Sveučilišta u Pešti, a kasnije je objelodanjena, pod naslovom: *Collectio naturalium, quae a triplici regno minerali, animali et vegetabili undique completa* (Zbirka prirodnina iz tri carstva; mineralnog, životinjskog i biljnog, odasvud upotpunjena, Graz, 1792.).

Kao sveučilišni profesor Piller je bio i autor više teza prirodoslovnog sadržaja, koje su branili njegovi studenti.

Zajedno s Ludvigom Mitterpacherom poduzeo je 1782. godine putovanje po Slavoniji i Požeškoj županiji. Oni su zajedno objavili svoja prirodoslovna, gospodarska i etnografska zapažanja iz tih krajeva u putopisu koji je od izuzetnog interesa za našu znanstvenu i kulturnu povijest.

BILJEŠKE:

- ¹ Jan Tibenský, Dejini vedy a tehniky na Slovensku, Martin 1979., str. 186. Kako je dokazano da je Piller Austrijanac, neispravno je njegovi ime pisati Matúš.
- ² Josip II. je kao suvladar svoje majke Marije Terezije preselio Sveučilište iz Trnave u Budim, a četiri godine nakon njene smrti (1780.) iz Budima u Peštu. Od 1848. godine Budim i Pešta su smatrani jednim gradom, ali su službeno spojeni tek 1872. u jedan grad - Budimpeštu.
- ³ G. Fejér, Historia academiae scientiarum Pazmaniae Archi-Episcopalis, Budae, 1835., str. 97., 132.-134.
- ⁴ Jedan od Pillerovih doktoranada Žigmund Gebelkhofen je u obrani svoje teze na Filozofskom fakultetu Trnavskog sveučilišta 1776. godine dao anatomiju i morfologiju bilja, te biljnu sistematiku znatno potpunije i bogatije nego što je ona bila zastupljena u prvom izdanju drugog dijela Pillerova udžbenika.

LITERATURA:

1. L. Lukács, Catalogus generalis seu Nomenclator biographicus personarum Provinciae Austriae Societatis Iesu (1551.-1773.), Dio II., Rim, 1988., str. 1224.
2. Révai Nagy Lexikona, sv. XV., Budapest, 1922., str. 455.
3. J. Tibenský i suradnici; Prekopnici vedy a techniky na Slovensku, Bratislava, 1986., str. 192., 233., 234.
4. C. Wurzbach, Biographisches Lexikon, sv. 22., str. 293.

DJELA MATHIASA PILLERA:

1. *Introductio in historiam naturalem. Elementa historiae naturalis in usum scholarium grammaticarum et Gymnasiorum per Regnum Hungariae et Provincias eidem adnexas* (Uvod u prirodopis. Počela prirodopisa za potrebe gramatičkih škola i gimnazija za Ugarsko Kraljevstvo i njemu pripojene krajeve), Tri dijela, Trnava, 1775., Budim, 1778., 1779., 1780., 1781., 1791. i 1794.
2. *Iter per Poseganam Slavoniae Provinciam mensibus Junio et Julio anni 1782 susceptum a Mathia Piller et L. Mitterpacher Presbyteris* (Putovanje po Požeškoj županiji u Slavoniji u mjesecu lipnju i srpnju godine 1782. poduzeto od svećenika Mathiae Pillera i L. Mitterpachera), Budim, 1784., str. 147., 16. tabla.

Snježana Paušek-Baždar

*Portret Ljudevita Mitterpachera načinjen
u njegovoj osamdesetoj godini života,
neposredno prije smrti*

LUDVIG MITTERPACHER (1734.-1814.)

Ludvig Mitterpacher rođen je 25. kolovoza 1734. godine u Bilju u Baranjskoj županiji. Potječe iz plemićke obitelji. Njegov je otac Ignjat Mitterpacher de Mitterburg bio vitez kraljevske vojske i imao posjed u Bilju. Ludvig i njegova braća također su dodavali svom prezimenu predikat de Mitterburg.

Mitterburg je bilo njemačko ime za Pazin u Istri, koji je u ono doba bio pod vlašću Habsburgovaca. Zato je vrlo vjerojatno da obitelj Mitterpacher potječe iz Pazina. Ludvigov otac, Ignjat Mitterpacher, djelovao je u službi princa, znamenitog austrijskog vojskovođe Eugena Savojskog (1663.-1736.)¹ Rezultati pobjede Eugena Savojskog nad Turcima (1697., 1716., 1717.) bili su Karlovački i Požarevački mir kojima je Austrija stekla velike dijelove Hrvatske i Slavonije, Banat, sjevernu Srbiju te dio Bosne, Vlačke i Ugarske. Kako je Ludvigov otac bio vitez kraljevske vojske, vjerojatno mu je Eugen Savojski, u ime nagrade za odanu službu, dodijelio posjed u Bilju u Baranji, gdje se obitelj Mitterpacher i preselila. Nakon smrti Eugena Savojskog, Ludvigov je otac prestao biti vitezom kraljevske vojske. Prihvatio je mjesto glavnog administratora bogate Pećvaradske opatije u Baranji i na toj je dužnosti ostao sve do svoje smrti (1743.).

Ignjat Mitterpacher je iz braka s Joannom, rođenom Lenz, imao šest sinova i dvije kćeri. Osim Ludviga, akademsko su obrazovanje stekla i njegova dva mlađa brata Josip i Danijel. Josip Mitterpacher (1739.-1788.) je od 1768. do 1773. godine bio profesor matematike na Terezijanskoj viteškoj akademiji u Beču, a od 1773. do 1785. godine profesor više matematike na Filozofskom fakultetu Sveučilišta,

najprije u Trnavi, a zatim u Budimu i Pešti. Svojim je radom stekao zapaženo mjesto u povijesti matematike.² Drugi Ludvigov brat, Daniel Mitterpacher, bio je doktor teologije, župnik katedrale, nadzornik narodnih škola u pečuškom okrugu i naslovni skadarski biskup. Dje-lovao je i kao jedan od savjetnika cara Franje I. Lotarinškog (1708.-1765.), supruga carice i kraljice Marije Terezije (1717.-1780.). Car mu je 1814. godine dodijelio i časno mjesto uvrstivši ga u "Red vitezova".

Govoreći o narodnosti profesora na Trnavskom sveučilištu 1776. godine Branislav Varsik navodi da su se profesori slobodno svrstavali u skupine koje su činili Mađari, Nijemci, Hrvati i Česi (uključujući i Slovake). On navodi da je među Hrvatima bio matematičar Josip Mitterpacher, Ludvigov brat.³ Isti podatak, ali za jednu godinu kasnije (1777.), kada je već Sveučilište iz Trnave preseljeno u Budim, navodi i Georgius Fejér. Josip Mitterpacher izjasnio se da je Hrvat.⁴ O njegovom bratu Ludvigu ne donosi se nikakav podatak i još ga nema u popisu profesora. To je i razumljivo budući da je Ludvig doktorirao tek 1778. godine, čime je stekao pravo predavanja i bio uveden u popis redovnih profesora Sveučilišta. O narodnosti profesora poslije 1778. godine nema podataka. Međutim, Rudolf Strohal navodi da je "Ludvig Mitterpacher bio među ugarskim Hrvatima".⁵ Pri tome je vjerojatno mislio na hrvatske znanstvenike koji su djelovali kao profesori na Budimskom, a kasnije Peštanskom sveučilištu. Pored Josipa i Ludviga Mitterpachera bili su to Franjo Bruna (1745.-1817.), Matija Petar Katančić (1750.-1825.), Josip Franjo Domin (1754.-1819.), Ivan Paskvić (1754.-1829.) i Mirko Daniel Bogdanić (1760.-1802.) na Filozofskom, te Ignjat Adam Prandt (1742.-1817.) i Mihovil Šoretić (1741.-1786.) na Medicinskom, Adalbert Barić (1742.-1830.) na Pravnom fakultetu i drugi.

Do devete godine života Ludvig Mitterpacher je odgajan u roditeljskoj kući. Nakon smrti oca, njegova se majka preselila u Pečuh u Mađarsku gdje je Ludvig pohađao gimnaziju. O tom njegovom osnovnom školovanju Wurzbach kaže: "Marljivo je učio propisane predmete. Već kao gimnazijalac imao je osobitu ljubav i naklonost za predmet poučavanja, te je sve poduzeo da se razvije u učitelja."⁶

S petnaest godina, točnije 15. listopada 1749. godine Ludvig Mitterpacher stupio je u red isusovaca u Trenčinu u zapadnoj Slovačkoj, gdje je od 1750. do 1751. godine pohađao novicijat. Nakon

toga je šk. godine 1751./52. poslan u Skalice kod Trnave da ponovi jednu godinu humaniora. To je bila pogodnost što se ukazivala samo istaknutim članovima reda. Od 1753. godine studira filozofiju (uključivši matematiku i fiziku) na tada najpoznatijem sveučilištu Ugarske u Trnavi (Nagyszombat), gdje je i diplomirao (1754.). Nakon toga najprije jednu godinu (1755.) predaje gramatiku u Sopronu, a od 1756. do 1758. godine retoriku na gimnaziji u Györu u Mađarskoj, gdje je istodobno imenovan predsjednikom "Congregationes Marianae". Potom odlazi u Beč, gdje je u razdoblju od 1759.-1762. godine studirao teologiju, a nakon toga provodi jednu godinu (1762.) u Judenburgu u zapadnoj Štajerskoj, gdje po nalogu svog reda obavlja treću probaciju.

Godine 1763. Mitterpacheru je povjereno mjesto odgojitelja mladog kneza Ludwiga iz stare plemićke obitelji von Batthyány u Beču. No, istodobno Mitterpacher djeluje i kao profesor teologije i prefekt pitomaca plemića na Terezijanskoj viteškoj akademiji (Collegium Theresianum) u kojoj su studirali najistaknutiji plemići, ne samo iz Beča nego iz svih krajeva Austrijske Monarhije. Od 1768. godine, uz teologiju, Mitterpacher predaje i filozofiju (uključivši matematiku i fiziku), a nešto kasnije uz to preuzima i novoutemeljenu katedru gospodarstva, kojeg je "s puno odobravanja i ne malom korišću podučavao" i kojeg je odabrao za svoj temeljni budući djelokrug rada.⁷

Novo životno razdoblje za Ludviga Mitterpachera započinje 1778. godine. Naime, kada je 1777. godine Sveučilište iz Trnave preseljeno u Budim, tada je na Filozofskom fakultetu tog sveučilišta ustrojena i katedra iz gospodarstva (Oeconomiae rusticae). Kako je Ludvig Mitterpacher već bio poznat kao autor više djela iz gospodarstva i prirodoslovlja, ta mu je katedra ponuđena bez natječaja. Međutim, on je započeo s predavanjima tek sljedeće, 1778. godine kada je doktorirao na Filozofskom fakultetu istog sveučilišta, pa je tako stekao pravo predavanja (Kollegiasrecht).⁸

Po preseljenju Sveučilišta iz Budima u Peštu 1784. godine, dolazi do preustrojstva nastave osnove, pa Mitterpacher uz gospodarstvo predaje još i opći prirodopis i tehnologiju (Historiae naturalis generalis, Technologiae, et Oeconomiae ruralis) kao jedan predmet.

Katedru je zadržao sve do svoje osamdesete godine života, kada je 24. svibnja 1814. godine umro.

Wurzbach navodi da su mu predavanja bila izuzetno razumljiva i jasna, te da su bila posjećena od velikog broja slušača: "Njegova predavanja koja su bila usmena, jasna, lako shvatljiva, daleko od svih skolastičkih izvitoperenosti, usmjerena na praktičnu korist, bila su uvijek posjećena od velikog broja ljudi željnih znanja. Njemu kao temeljitom ekonomu nisu bile strane ni druge znanosti i nisu po znanju i temeljitosti zaostajale za njegovim znanjem iz gospodarstva. Osim što je poznao najvažnije evropske jezike, svi njegovi životopisci ističu da je bio veoma dobar poznavatelj grčke i rimske literature, te da je njegov latinski stil bio sličan Kolumelovom. Zvali su ga i "Bonnet Ungarus."⁹

Koliko je Ludvig Mitterpacher bio cijenjen na Sveučilištu vidi se i po tome što je šk. godine 1791./92. djelovao kao dekan Filozofskog fakulteta, a 1801. godine kao rektor Sveučilišta u Pešti. Nakon što su njegova djela gospodarstvenog sadržaja prevedena na talijanski jezik, izabran je i za člana akademije znanosti u Bolonji. Od 1775. godine bio je i član donjoaustrijskog Gospodarskog društva. Godine 1797. dodijeljen mu je kraljevskom diplomom naslov opata sv. Duha od Monostora (Nuštar), uz novčanu nagradu "ad personam". Na prijedlog kolega sa Sveučilišta odlikovan je i Vitezmom malog križa reda Sv. Stjepana.

Temeljne rezultate svog rada Mitterpacher je objavio u nizu knjiga i udžbenika. Već kao predavač na Terezijanskoj viteškoj akademiji u Beču napisao je 1774. godine udžbenik pod naslovom *Kurzgefasste Naturgeschichte der Erdkugel* (Sažeti prirodopis zemljine kugle). Taj je udžbenik sadržavao najnovija onodobna otkrića s tog područja. Nakon toga objelodanio je 1776. godine dva djela o uzgoju biljaka u šumama, vinogradima, poljima i vrtovima, a iste godine objavio je i djelo *Elementa astronomiae physicae* (Počela fizikalne astronomije), koje je ponovno tiskano 1781. godine. S istog područja je i djelo *Physikalische Erdbeschreibung* (Fizikalni opis zemlje), koje je također doživjelo dva izdanja u Beču, prvo 1789., a drugo posmrtno 1816. godine.

Glavninu Mitterpacherovog rada čine djela gospodarstvenog sadržaja, od kojih je najznamenitije *Elementa rei rusticae in usum Academicorum Regni Hungariae conscripta* (Elementi gospodarstva napi-

sani za potrebe akademičara Kraljevine Ugarske), koje je tiskano u tri dijela, prvi put u Budimu 1788.-1794., a drugi put također u Budimu, ali posmrtno 1816.-1817. godine. Po nalogu Milanske vlade to je djelo prevedeno i na talijanski jezik, pa je i u Italiji doživjelo više izdanja¹⁰.

BILJEŠKE:

- ¹ Eugen Savojski bio je porijeklom Talijan, po odgoju Francuz, odvjetak sporedne linije Savojske kuće. Kako nije primljen u francusku armiju, on stupa u austrijsku vojsku i uskoro postaje jedna od najistaknutijih osoba u Austriji. Najprije je bio general, potom feldmaršal, a od 1703. godine predsjednik Dvorskog ratnog vijeća. Ratovao je po načelu "Austrija iznad svega". Svojim odanim vitezovima dodjeljivao je posjede u osvojenim zemljama.
- ² Nasljednik Josipa Mitterpachera na katedri više matematike u Pešti bio je također naš znanstvenik Ivan Paskvić. On je posmrtno objelodanio Mitterpacherove matematičke radove. Vidi: Carlos Sommervogel, *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus*, sv. V, 1960., str. 1134.
- ³ B. Varsik, *Národnostný problém Trnavskej University*, Bratislava, 1938., str. 189.-192.
- ⁴ G. Fejer, *Historia Academiae Scientiarum Pazmaniae Archi-Episcopalis*, Budim, 1835., str. 38.
- ⁵ Znameniti i zaslužni Hrvati, te spomena vrijedna lica u hrvatskoj povijesti od 925. -1925., Zagreb, 1925., str. 193.
- ⁶ C. Wurzbach, *Biographisches Lexikon*, sv. 18., Beč 1868., str. 378.
- ⁷ *Merkur von Ungarn I.*, Pešta, 1786., str. 1031.
- ⁸ Isto, str. 1032.
- ⁹ C. Wurzbach, djelo navedeno pod 6, str. 379. *Kolumela* je bio poznati poljoprivredni pisac izuzetnog latinskog stila, porijeklom iz Hispanije. Živio je u Italiji u I. stoljeću. Charles Bonnet (1720.-1793.) je bio znameniti švicarski prirodoslovac i psiholog. Osobito se bavio biljnom fiziologijom, a poznat je po svojoj teoriji o osjetima.
- ¹⁰ Talijanski prijevod je dopunjen nekim gospodarskim osobitostima Milana i okolice. Prvo izdanje: Milano, 1789., drugo, prošireno izdanje: Milano, 1794., a treće izdanje: Venecija, 1795.-96. Milanska je vlada razaslala po jedan primjerak svakoj župi.

LITERATURA:

1. Beitrag zu der Biographie des II. Ludwigs Mitterpacher, *Merkur von Ungarn I.*, Pešta, 1786., str. 1030.-1035.
2. Schönwisner Stephanus, De vita et scriptis Abbatis Ludovici Mitterpacher, u djelu L. Mitterpacher, *Elementa rei rusticae in usum academicorum regni Hungariae*, I. dio, Budim 1816., str. XII.-XXX.
3. Ludwig Mitterpacher von Mitternburg, *Oesterreichs Pantheon II.*, Beč, 1830., str. 45.-49.
4. Georgius Fejer, *Historia Academiae Scientiarum Pazmaniae Archi-Episcopalis*, Budim, 1835., str. 116., 117.
5. C. Wurzbach, *Biographisches Lexikon*, sv. 18., Beč, 1868., str. 378.-380.

6. Pauler Tivadar, A Budapesti Magyar kir. Tudomány-Egyetem Története, II. dio, Budimpešta 1880.
7. Carlos Sommervogel, Bibliothéque de la Compagnie de Jésus, sv. V., 1960. (prvo izdanje 1890.-1900.), str. 1134.-1136.
8. Ladislaus Lukács, Catalogus generalis, seu Nomenclator biographicus personarum Provinciae Austriae Societatis Iesu (1551.-1773.), II. dio, Rim, 1988., str. 1033.

VAŽNIJA DJELA LUDVIGA MITTERPACHERA

1. *Kurzgefasste Naturgeschichte der Erdkugel zum Behufe der Vorlesungen in der K. K. Theresianischen Akademie* (Sažeti prirodopis zemljine kugle u svrhu predavanja u carskoj kraljevskoj Terezijanskoj akademiji), Beč, 1774., str. VIII.-339.
2. *Physikalische Erdbeschreibung* (Fizikalni zemljopis), Beč, 306. str., II. izdanje; Beč, 1816.
3. *Elementa astronomiae physicae* (Počela fizikalne astronomije), Beč, 1776., 1781., 340. str. i 10 tabla.
4. *Introductio in physicam historiam plantarum* (Uvod u fizikalnu povijest biljaka), Dio I., Budim, 1777. str. XII.-196., 1. tabla.
5. *Elementa rei rusticae in usum Academicorum Regni Hungariae conscripta*. Partes III (Elementi gospodarstva napisani za potrebe akademičara kraljevine Ugarske. Tri dije-la), Budim 1778.-94., str. XII. - 615.; XVI.-512. i VIII.-520. Drugo, popunjeno izdanje: Budim, 1816.-17., 3 vol, str. XXXIV.-463. i 22; XVI.-363. i 16. i VIII.-386. i 14, 1. tabla. Prijevod na talijanski. Tri izdanja.
6. *Iter per Posaganam Slavoniae Provinciam mensibus Junio et Julio anni 1782 susceptum a Mathia Piller et L. Mitterpacher Presbyteris* (Putovanje po Požeškoj županiji Slavonije u mjesecima lipnju i srpnju godine 1782. poduzeto od svećenika Mathiae Pillera i L. Mitterpachera), Budim, 1784, str. 147., 16. tabla.
7. *Technologia Oeconomica* (Gospodarstvena tehnologija), Budim, 1794., str. 520.
8. *Primae lineae historiae naturalis. In usum gymnasiorum regni Hungariae, et regnorum eidem adnexorum* (Prve crte prirodopisa. Za upotrebu gimnazija kraljevine Ugarske i njoj pripojenih kraljevina. Budim, 1795., XXII.-118. str., Budim, 1821., XXIV.-146. str., Budim, 1821., XXVIII.-132. str.
9. *Compendium historiae naturalis* (Priručnik prirodopisa), Budim, 1799., 457. str.
10. *Navuk od murvi vrednozi y svilneh kukcjev hranenya za narodne škole. Vu Budimu, z szlovami kr. mudrozkupschine* (Pouk o uređenju dudova i hranjenju svilenih kukaca za narodne škole. U Budimu, slovima kraljevskog sveučilišta), 52. str. II. izdanje; Budim, 1823., 52. str.
11. *Summarium tractatus de vitis cultura et arte parandi vinum, crematum et acetum auctori-bus Chaptal, Rozier, Parmentier et Dussieux confectum* (Opća rasprava o uzgoju loze i vještine pripremanja vina, rakije i octa po autorima Chaptalu, Rozieru, Parmentieru i Dussieuxu sastavljena), Budim, 1813., 74. str.
12. *Kratkoe nastavljenje o vosdjelanii vinogradov* (Kratka rasprava o uzgoju vinograda), Budim, 1818., 115. str.

Snježana Paušek-Baždar

EINE REISE DURCH SLAVONIEN IM JAHRE 1782

ZUSAMMENFASSUNG

Professoren Matija Piller und Ljudevit Mitterpacher von der Universität in Budapest bekamen 1782 den Auftrag von der Regierung, alles in Verbindung mit dem Phänomen des Feuers in Eminovci, unweit von Požega in Slawonien, in Kroatien zu untersuchen. Als führende Naturwissenschaftler (Botaniker, Zoologen, Mineralogen) ihres Zeitalters unternahmen sie ihre Studienreise über Pécs, Osijek, Čepin und Našice nach Požega, in dessen Umgebungsorten sie sich die meiste Zeit aufhielten. Unterwegs untersuchten sie seltene und charakteristische Pflanzen, Vögel, Insekten, Tiere und Steine, aber auch verschiedene Ereignisse und die Ernährung, Arbeit und das Heilverfahren der Bevölkerung. Ihre Untersuchungen und Befunde auf dem Terrain zeichneten sie tüchtig auf und veröffentlichten sie in lateinischer Sprache in Budapest im Jahr 1783. Ihr Werk ist von großer Bedeutung für die Kenntnisse über die ökonomische, aber auch über allgemeine Kulturgeschichte Slawoniens und besonders für die Geschichte der županija (Gespannschaft) von Požega in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts. Der Wert ihres Werks ist um so größer als es von dem Gesichtspunkt der Naturwissenschaft der erste Versuch einer derartigen Untersuchung in diesem Gebiet Kroatiens war. Die Professoren verrichteten ihre Arbeit sehr redlich und objektiv und hoben mit Nachdruck die Tugenden und Eigenarten des schlichten slawonischen Volkes hervor. An mehreren Stellen in ihrem

Werk bewundern sie die Schönheit der Landschaft, die Sachen die sie sahen und viel mehr noch die vermuteten Bodenschätze, sowie den Edelmuth und den Fleiß der Bevölkerung. Sie äußern die Vermuthung, daß es in dem Boden beträchtliche Gipschichten, und in der Nähe von Gojlo auch Bitumen und Steinöl gäbe, woraus man sehr guten Nutzen ziehen könnte. Sie sprechen auch von der außerordentlichen Qualität des Tabaks aus dem Gebiet um Požega, von guten Weinsorten aus Kutjevo, von großem Reichtum an Wäldern, u. a. m. Sie beschreiben die Heilbäder in Daruvar und Lipik und sind der Meinung, daß man auch in Kutjevo und Velika etwas ähnliches errichten könnte.

Professoren Piller und Mitterpacher haben aber - obwohl sehr umsichtig, aber doch triftig - auch manche negative Erscheinungen und Zustände kritisiert, die dem Fortschritt des Volkes in dem Weg standen. Sie weisen darauf hin, daß der Handel unentwickelt ist, daß die Bauern keine Möglichkeit haben, ihre Produkte zu verkaufen, und daß die großen Flächen unter Wasser auch ausgenutzt werden könnten, so wie es z. B. der Gutsherr Adamović auf seinem Besitz in Čepin gemacht hat. Sie sind überzeugt, daß man die Erzeugung von Tabak, Mais und Seidenwürmer fördern sollte, um dadurch das Problem der Arbeitslosigkeit der Männer wenigstens teilweise zu lösen. Die Bauern sollten ihre Ackerfelder mit Stalldünger düngen und sie besser zurichten - das fordert aber eine größere Anzahl von Vieh. In dieser Hinsicht sollen die Bauern viel mehr Futter produzieren, vor allem durch die Saat von Futterpflanzen. Sie betonen auch, daß die Bauern in Slawonien viel mehr auf die Reinigkeit und die Qualität des für den Saat vorgesehenen Samens achten müßten und ihre Aussaat besser in Ordnung halten und Unkraut jäten sollten.

Sie loben die Gastfreundlichkeit des Volkes, vermerken aber auch, daß das Volk ziemlich verschwenderisch ist, mit vielen Schmäusen und Feiern.

Die Professoren haben ihre Grundaufgabe - die Untersuchung des merkwürdigen Feuers - beendet, ohne eine Erklärung für dieses Phänomen gefunden zu haben. Sie haben alles beschrieben, was damit im Zusammenhang war, doch die Ursachen blieben ihnen unbekannt. Sie haben die Möglichkeiten der Erscheinung des Feuers in der

Luft, auf der Erdoberfläche und in dem Boden untersucht und haben nach der Analyse aller ihren Befunde aufrichtig eingestanden, jemand werde die Sache später vielleicht besser erklären können.

Gleichzeitig mit der Untersuchung des Feuers haben si auch die seltenen und charakteristischen Pflanzenarten, die sie auf ihrer Reise in Fülle gefunden haben, aufgezeichnet und beschrieben und haben auch Insekten, Tiere und Vögel bis in die kleinsten Einzelheiten beschrieben und klassifiziert.

Ihre geologischen Untersuchungen - besonders die Untersuchungen der Steine in slawonischen Bergen, sowie die Beschreibungen der Denkmale und der Städte Požega, Pakrac, Daruvar und der Orte in ihrer Umgebung sind von sehr großem Wert.

Das Werk ist in lateinischer Sprache geschrieben und wir veröffentlichen es in dem lateinischen Original und in kroatischer Übersetzung. Bei der Übersetzung gab es Probleme mit kroatischen Fachwörtern, vor allem bei den Untergattungen von Vögeln, Insekten und Pflanzen, sowie bei der Identifizierung mancher Termine, da der Text vor 200 Jahren geschrieben war, in der Zeit wo die Klassifizierung von Pflanzen und Tieren erst begonnen hatte. In solchen Fällen ist der Originaltext in lateinischer Sprache behilflich.

Wir sind der Meinung, daß dieses Werk das weite wissenschaftliche Publikum anreichern wird, aber auch jeder Bürger Kroatiens kann das Buch als eine interessante und nützliche historische Quelle und als eine Reisebeschreibung lesen. Dies gilt vor allem für die Wissenschaftler und für die Bevölkerung des östlichen Kroatiens.

Dr. sc. Stjepan Sršan

A TRIP THROUGH SLAVONIA IN 1782

SUMMARY

Proffessors Matija Piller and Ljudevit Mitterpacher from the University in Budapest have in 1782 received the assignment from the Government to investigate the strange phenomenon of fire in the village of Eminovci near Požega in Slavonia, a part of Croatia. Being among the most competent natural scientists (botanists, zoologists, mineralogists) of their time, they carried out their expedition through Pécs, Osijek, Čepin and Našice to Požega, where they spent most of their time in the surrounding villages. On their way they researched rare and important plants, birds, insects, animals, stones and rocks, as well as various events - especially from the life of the local people (their nourishment, their work and their curative treatments). They made detailed notes about their findings in the field, and published these findings in a book in Latin, printed in Budapest in 1783. Their work is important for the knowledge about the economic as well as the general cultural history of Slavonia, especially the history of the županija (district) of Požega in the second half of the XVIII century. The fact that this was the first attempt of its kind in the field of natural sciences, and the first such exploration of this part of Croatia, adds an even greater value to their work. The professors approached the problem very honestly and objectively, having emphasized the virtues and the qualities of the common people of Slavonia. At several points in their work they express their admiration for the beauty of the landscape, for the things they have seen, and even more so for the divined natural wealth and the generosity and diligence of

the people. They express their assumption that there are significant layers of gypsum in the ground, that near the village of Gojlo there is bitumen and paraffin that could be made good use of, that the Požega tobacco is of very good quality, that the wines of Kutjevo are excellent, that there is a great wealth of forests, and so on. They also describe the spas in Daruvar and Lipik and think that something similar could be arranged in Kutjevo and Velika as well.

But at the same time, professors Piller and Mitterpacher cautiously, yet very thoroughly, criticized various negative circumstances that were in the way of the progress of the people. So they concluded that trade is rather undeveloped and that the peasants have no possibility to sell their products, and that some use should be made of great water areas in the same form that landowner Adamović had applied on his estate in Čepin. They were convinced that it would be necessary to improve the production of tobacco, of silk-worms and corn to, at least partially, solve the problem of unemployment of the male population. The peasants should use manure to improve the quality of the soil and they should also improve the cultivation of their land, but for this they would need more cattle. Accordingly, they should also provide much more stock-food, especially by sowing more forage crops. The professors also point out that the peasants in Slavonia should pay more attention to the purity and quality of the seeds before sowing and that they should weed their crops more regularly. They praise the hospitality of the people, but remark that they spend too much on treats and feasts.

The professors ended their main task, the investigation of the strange occurrence of fire, having found no solution to the phenomenon. They carefully described everything that was in relation with the strange fire, but they couldn't discover its cause. They have examined the possibilities of occurrence of the fire in the air, on the ground and in the ground, and having exhausted all possibilities that existed for the research in their time, they humbly declared that someone will probably be able to deal with the problem more successfully at some other time.

However, they did not restrict their research to the inexplicable fire, but they also registered rare and important plants that the area

was rich in, and they made detailed descriptions and classifications of insects, animals and birds that they could see on their expedition.

Their geological research, especially of the rocks in Slavonian hills, and the description of various monuments and of the towns of Požega, Pakrac, Daruvar and the surrounding localities are very valuable.

Their work was written in Latin and therefore we have published it in its original form and in Croatian translation. There were some difficulties in translating the text into Croatian, due to terminological problems - especially with the names of the sub-species of birds, insects and plants - and to the problems of identification of certain terms, because the book was written over two hundred years ago, at the very beginning of classification of species. It is exactly in such cases, where the original text in Latin will be of great help.

We believe that this work will significantly enrich the wider scientific public, but that it will be equally interesting and useful for the entire reading public in Croatia - both as an important historical source, and as a travel-record. Its importance is even greater for the scientists and for the people of eastern Croatia.

Dr. sc. Stjepan Sršan

KAZALO NAJZNAČAJNIJIH IMENA I POJMOVA

A

Adamović, Ivan Kapistran, barun, 29
Adamović, Antun, barun, 41
Adony, mjesto, 171
ahat, kamen, 12
Ahvink v. Budim
Alaginci, selo, 69
alat, 145
ambrozijana v. divizma
antimon, 97

B

babak, kukac, 49, 135
Bačindol, selo, 75
bakar, 97, 127, 133
Baku, grad, 77
Balaton, jezero, 17
Balkan, brdo, 17
Baničevac, brdo, 123
Barjaktari, Đuro prof., 61
Bastasi, brdo 119
bedrenika, biljka, 169
Bergman, Torbern, 71
Bertrand v. Born
Bijela, mjesto, 117
Bilje, mjesto, 27
biseri, 105
Biskupovac, selo, 129
Blašković, Andrija, 115
bob, biljka, 133
bobač, biljka, 155
bojanje, 147, 151
boje, 149
bolest, 41, 81, 117, 133, 151, 153, 155
Bonyhad, selo, 169

Born, Ignaz (Bertrand), 15, 99
broč, biljka, 147, 151
Brod, grad, 61
Buč, selo, 107, 123
Budim, 15, 17, 19, 29
bujad, biljka, 101
bukavac nebogled, ptica, 35
bumbak v. svilac, 8
bundeve, 145
busika, trava, 81
bušač, kukac, 45, 55, 85, 101, 117

C

Campona v. Promontorij
cer, drvo, 63
Cernik, mjesto, 63, 73, 75, 77, 93, 123, 129
ceste, 65, 95
cicvara, jelo, 91
cisterciti, redovnici, 171
crkva, hram, 23, 65, 79, 109, 113, 117, 171
crnjika, biljka, 43
crnokrilac, kukac, 103
cvrčak, kukac, 53

Č

čaplja, 33, 35
čemerika, biljka, 131, 133
Čepin, mjesto, 25, 29, 41, 123, 137, 165
čestoslavica, biljka, 99, 165
čičak, biljka, 43
čistac, biljka, 43

D

dagnji, 105
Darda, mjesto, 27

Daruvar, grad, 27, 111, 113, 123
 debeljača, biljka, 155
 Debrecin, grad, 105
 De Geer, Karl, 45, 49
 devesilje, biljka, 133
 divizma, biljka, 43, 155
 dizenterija, 153
 djetelina, 31, 43, 81, 165
 Doljani, brdo, 121
 Drežnik, selo, 129
 Druganovac, brdo, 125, 127
 dud, 77, 163
 duhan, 69, 149, 151, 163

DŽ

džamija, 23

E

eja, ptica, 39
 elektricitet, 67
 Előszalas, mjesto, 171
 Eminovci, mjesto, 9, 69, 73, 91, 107
 Erdödi, obitelj, 107
 Ertsen, mjesto, 19

F

Fabircius, J. Chretien, 45
 fazan, 21
 ferber, kamen, 89
 flogiston (zapalj. zrak), 69, 73, 127
 fluor, 71, 127
 Földvar, grad, 19
 Francuska, 21, 25, 77
 franjevc, 79, 97
 Frankopan, plemić, 111
 Fuessly, 103

G

Gaj, mjesto, 111
 gazdarica kuće, 143
 Geoffray, Etienne-Francois, 101
 geometrid, kukac, 55, 87
 Gereben, plemićka obitelj, 111
 gimnazija, 61
 gips, 89, 91, 165
 glazbeni instrumenti, 153
 Gmelin, Jean-Georges, 33
 Gojlo, brdo, 107
 gorčika, biljka, 99
 Gradiška, grad, 61, 79
 grahor, biljka, 111, 159
 Grahovljani, selo, 119
 gramatika, škola, 59
 granit, 23, 119, 123
 grb, 111
 grešun, biljka, 133
 grmika, biljka, 165
 grosničnica, trava, 31, 99, 165
 groznica, 153
 guša, ptica, 37
 gušavica, biljka, 165
 gušter, 101

H

Hanzabeg, selo, 17, 19
 Haršan, brdo, 25
 hrast, 63

I

iglica, biljka, 131
 igre narodne, 153
 Iločki, Lovro i Nikola, 65
 Ilova, rijeka, 27, 137
 ilovača, 15, 23, 69, 71, 75, 89, 91, 125, 133

isušivanje tla, 29, 31
 ivica, biljka, 19, 21

J

jablan, drvo, 95
 jabuka, 75, 93, 121
 Janković, Ivan, grof, 129
 Janković, Antun Daruvarski, grof, 9, 65, 75, 113, 119, 121, 161
 jasen, drvo, 43
 jaspis, kamen, 15, 107
 jastreb, 37, 39
 jedić, biljka, 167
 jelenak, kukac, 45
 jelenak, biljka, 101
 jelica, biljka, 169
 jelo, 143, 145, 153
 jež, 107, 155
 ježinac, biljka, 57
 Jovanović, Josip Šakabenda, episkop, 121

K

kačun, voćka, 75
 kadulja, biljka, 155
 kalina, biljka, 43
 Kamensko, mjesto, 123
 Karpati, gorje, 15
 Kaštel, mjesto, 111
 kesten, 63
 kičica, biljka, 153
 kitnjak, hrast, 63
 klišnjak, kukac, 103, 105
 kobac, ptica, 39
 kokotić, biljka, 43, 95
 Kölesd, mjesto, 169
 Kolodvar, utvrda, 31
 konji, 41, 161

konoplja, 31
 koprenjak, biljka, 133
 kornjaš, kukac, 45, 49, 83, 103, 105, 133
 kornjača, 121
 kosmatka, biljka, 169
 kostoherina, ptica, 37
 kostriš, biljka, 95, 131, 165
 kostrika, trava, 81
 kotrljan, kukac, 43, 45, 83, 117
 kovilje, biljka, 169
 kovnica novca, 131
 koza, 161
 kozja trava, 27
 kozlačica, biljka, 81
 kožušnjak, kukac, 83
 Krammer, Gabrijel, 35, 39
 krava, 161
 Krčelić, A. Baltazar, pisac, 111
 krijesnica, kukac, 49
 krijestac, trava, 81
 Kristalovac, selo, 111
 krkuša, riba, 99
 krtica, 155
 kruška, 75
 kuća, 141
 kukuruz, 157, 159, 161, 163
 kukuta, biljka, 55, 81
 kumica, biljka, 155
 kupke, toplice, 23, 27, 97, 113, 115, 117, 121, 137
 kupus, 145
 Kutina, grad, 107, 109, 125
 Kutjevo, mjesto, 135, 153
 kvarc, kamen, 89, 97, 99, 119, 123, 127, 131, 133

L

lan, 31, 151
Laxmann, 21
leptir, kukac, 49, 55, 87
lijek, 81, 111, 115, 133, 153, 155
Linné, Carl, 19, 21, 43, 47, 49, 55, 167
Lipik, grad, 121
lisica, 63
lisičina, biljka, 95
lještarka, ptica, 63
ljiljan, biljka, 101, 133
lomljenik, kamen, 25
Lonja, rijeka, 65
Lonjsko polje, 109
luk, crveni, 155
lužnjak, hrast, 63

M

mačica, trava, 81
mačja metvica, trava, 19
magnezij, 121
mahovina, biljka, 101
majak, kukac, 51
makovica, biljka, 19
mali potrk, ptica, 21
Mališe, brdo, 99
marga, zemlja, 19, 21, 75, 89, 91, 121
Marković, Stjepan, dožupan, 73, 123
Meček, brdo, 21, 23, 25, 165, 167, 169
medunika, biljka, 41, 81, 157
mekuš, biljka, 167
meloj, biljka, 43
merinka, biljka, 101
metlača, biljka, 101, 169
metulj, kukac, 49, 51, 53, 55, 85, 87,
103, 135
mijeh, 153

miljokaz, 17
milogled, biljka, 131
Mitrovica, mjesto, 93, 95
Mitterpacher, Josip prof., 171
mlin, 95, 123, 161
mlječika barska, biljka, 31, 169
močvara, bara, 17, 19, 25, 27, 29, 31,
33, 57, 67, 115, 137
moljac, kukac, 103
most, 27, 169
mračnjak, kukac, 51, 83, 101
mramor, 129
mrkva, 43
Müller, Otto Fridrich, 45
Mursa, grad, 29
musliman, 25
muzej, 33

N

Nadasd, grad, 21, 169
naprstak, biljka, 79, 123, 165
nasip, 27
Našice, grad, 57
nesit, ptica, 35
nevenka, biljka, 93, 169
noćnjak, kukac, 87
novac, stari, 93, 115

O

obitelj, 141
očanica, biljka, 169
odgoj djece, 151
odjeća, 139
odoljen, biljka, 81
olovo, 57
oman, biljka, 81, 99, 165
orah, 75

orjašica, biljka, 133
Orlava, rijeka, 65
Osijek, 27, 29
osjak, 165
oskoruša, vočka, 75
oslad, biljka, 101
ostraciten, 15
ovce, 81, 119, 157, 161
ovratnjak, biljka, 111
ovsik, biljka, 43, 159

P

Paklenica, selo, 77
Pakra, rijeka, 123
Pakrac, grad, 107, 119, 121, 123, 137
Pallas, Petar Simon, 33, 35, 161
paprat, 161
Papuk, planina, 63, 129, 131, 135
park (vrt), 121
pavlini, redovnici, 59
pčele, 93, 161
Pečuh, 21, 23, 25, 137, 165, 169, 171
Pečvarad, gradić, 165, 169
peč, 141
Pejačević, grof, obitelj, 57
pelin, biljka, 81, 167
peš balavac, riba, 99
petoprst, biljka, 99
petrolej, 77
petrosileks, 99
pilica, biljka, 43
pipe, kukac, 47
pirevina, biljka, 19
plamenac, kukac, 89
platno, 149, 151
plavun, biljka, 19
plijenor, ptica, 35

Podborje v. Daruvar
Poljka, 15
poljodjelstvo, 39, 41, 157, 159, 169
popić v. svilac
poplava, 65, 95
porculanača, glina, 91
potrk, ptica, 21
Požega, 57, 59, 61, 65, 67, 75, 79, 93,
95, 107, 123, 129, 135
Požeško polje, 59, 61, 63
Pray, Đuro, povjesničar, 131
Prkos, brdo, 119
Promontorij, selo, 15, 17
proso, biljka, 107, 157
prutak (prutka), ptica, 33
Psunj, planina, 65
pukovica, biljka, 131, 133, 165, 169
puran, 21, 161

R

rak, bolest, 155
riba, 31, 33, 91, 121
ribnjak, 31, 33, 105, 121
ris, 63
roda, 35
rogov kamen, 17, 119, 123, 127
rosulja, trava, 81
rovac, kukac, 47, 125, 133
rudnik, 21
runolistak, biljka, 169

S

Salagije, povjesničar, 17, 23
sapunika, biljka, 95
Sarviz, rijeka, 169
Scheele, Carl Wilhelm, 73
Schönwisner, Stjepan, 17, 29

Seksard, grad, 23
 Seoce, selo, 91
 sikavica, biljka, 95
 Sirač, mjesto, 119
 sita, biljka, 31
 sivač, kamen, 119
 sjetva, 159
 Skanija, kraj, 55
 skočibuba, kukac, 49
 Skopoli, Giovanni Antonio, 43, 45, 47, 49
 sladić, biljka, 41
 Slavonci, 141, 143
 sljez, 81, 165
 sočivo, biljka, 159
 sokol, ptica, 37, 39
 sokolovka, ptica, 37
 solnjača, biljka, 169
 som, riba, 99
 srebro, 57, 97, 99, 119, 127, 129
 srna, 63
 staklenik, 121
 starješina kuće, 141
 stenokor, kukac, 49
 Stjepan, Bizantinac, pisac, 29
 stoka, 41, 43, 55, 161, 169
 stoklasa, biljka, 43
 stolisnik, biljka, 131, 169
 Stolni Biograd, 19
 Stražeman, selo, 129, 133
 stričak, biljka, 95, 167
 stupa, 95, 107
 sumpor, 25, 57, 115, 121
 sup, ptica, 37
 suručica, biljka, 81
 sušara, 93
 sveti Jakov, biljka, 27

svilac, kukac, 49, 55, 149, 163
 svinja, 43, 63, 101, 119, 161
 svjetlica, biljka, 167

Š

šafran, biljka, 107, 121
 Šagovina, selo, 127
 šapika, biljka, 133
 šaran, riba, 99
 šaš, 25, 31, 55, 101
 šeboj, biljka, 171
 Šikloš, gradić, 23, 25
 škola, 153
 školjka, 15, 25, 89, 105, 123, 133
 škrljevac, kamen, 25, 97, 119, 123
 šljiva, 69, 75, 79, 123
 šljivovica, rakija, 79, 133, 145, 153
 šljuka, ptica, 33
 Štajerska, 49
 štijoka kusica, ptica, 37
 štuka, riba, 31
 Švedska, 19

T

talk, kamen, 97, 127
 tambura, 153
 Taube, Fridrich, pisac, 57, 113, 137
 Tenje, selo, 31, 41
 Tetteny, mjesto, 17
 Tokaj, kraj, 23
 toričina, biljka, 169
 trbulja, biljka, 57, 165
 trčak, kukac, 125
 trčuljak, kukac, 117
 trešnja, 75
 Treštanovci, mjesto, 93
 trgovina, 149

Trnka, prof., 81
 trnika, biljka, 171
 troskot, biljka, 43
 trputac, biljka, 155
 trstika, 19, 25, 27, 31, 33, 137
 Tucić, Petar, sudac, 67

U

udovičica, biljka, 165, 169
 ugljen, 23, 25, 57, 69, 109, 125
 urodica, biljka, 43
 ušoravanje sela, 77, 139

V

Vac, grad, 15
 valjarska zemlja, 89
 vapnenac, 23, 89, 95, 117, 123, 127, 129, 131, 133, 141, 165
 vatra, čudna, 9, 10, 67, 89, 109, 125
 Veličanka, rijeka, 95, 97, 99
 Velika, mjesto, 93, 95, 97, 99, 129
 Vesprim, grad, 17, 19
 Vidovac, selo, 89
 Vilany, 23
 vino, 15, 23, 79, 107, 145
 vinograd, 15, 23, 25, 39, 79, 109, 123
 Višegrad, 15
 vivak, ptica, 35
 Vlasi, 137
 vlaska, biljka, 169
 vlasnjača, biljka, 31, 81
 Vlaška, 137
 voćnjak, 163
 vodovod, 23
 volujac, biljka, 81
 vratić, biljka, 81
 vrba, 27, 137

vrbolika, biljka, 101
 vrzina, biljka, 169
 Vučak, dolina, 91
 vučja stopa, biljka, 43, 81
 Vučjak, brdo, 65
 vučji korijen, biljka, 131, 133
 vuk, 63
 Vuka, rijeka, 31

W

Wallerije, Johann Gotschalk, 97, 123

Z

zečina, biljka, 43, 159, 167, 169
 zlato, 99, 119
 zmija, 33
 zubača, trava, 169
 zvjerinjak, 121
 zvjezdanka, biljka, 131
 zvončac, biljka, 131
 zvončić, biljka, 99

Ž

žabnjak, biljka, 57
 željezo (ruda), 21, 25, 71, 93, 95, 97, 99, 121, 127, 129, 131, 133
 žestilj, drvo, 43
 žetva, 159
 žito, žitarice, 79, 95, 157, 159, 161
 žižak v. bušač
 žučica, biljka, 81
 žutica, bolest, 81
 žutilovka, biljka, 81
 žutina, biljka, 101, 147

SADRŽAJ

Riječ izdavača.....	5
<i>ITER PER POSEGANAM SCLAVONIAE</i>	
<i>PROVINCIA</i> (<i>parne stranice</i>).....	6
PUTOVANJE PO POŽEŠKOJ ŽUPANIJI	
U SLAVONIJI (<i>neparne stranice</i>)	7
Bilješke	189
POGOVOR.....	197
ŽIVOTOPISI	
Mathias Piller (1733. - 1788.)	200
Ludvig Mitterpacher (1734. - 1814.).....	205
ZUSAMMENFASSUNG / SUMMARY	
Eine Reise durch Slavonien im Jahre 1782.....	211
A trip through Slavonia in 1782	214
KAZALO NAJZNAČAJNIJIH IMENA I POJMOVA.....	217

*ITER PER POSEGANAM
SCLAVONIÆ PROVINCIAM 1782.*

PUTOVANJE PO POŽEŠKOJ
ŽUPANIJI U SLAVONIJI 1782.

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Gradska i sveučilišna knjižnica, Osijek

UDK 910.4=71=862

PILLER, Matija

Putovanje po Požeškoj županiji u
Slavoniji 1782. god. / Matija Piller i
Ljudevit Mitterpacher ; s latinskog preveo
i priredio Stjepan Sršan ; [prijevod saže-
taka Željko Rišner]. - Požega : Matica
hrvatska ; Osijek : Povijesni arhiv, 1995.
- 225 str. : ilustr. ; 24 cm

Tekst usporedno na lat. i hrv. prijevod.
- Str. 197-199: Pogovor / Stjepan Sršan. -
Str. 200-210: Bilješka o piscima / Snježana
Paušek Baždar. - Bilješke na kraju teksta.
- Zusammenfassung; Summary. - Kazalo.

1. Mitterpacher, Ljudevit 2. Sršan, Stjepan

ISBN 953-6446-00-6

ISBN 953-6446-00-6

Ogranak Matice hrvatske u Požegi osnovan je 1961. godine. Izdao je tri edicije "Požeškog zbornika", nekoliko zbirki pjesama, priređivao književne večeri, znanstvena savjetovanja i izložbe. Rad je zabranjen 1971. godine. Na obnoviteljskoj skupštini krajem 1990. godine obnovljen je njen rad. Do sada je Ogranak izdao preti-sak knjige J. Kempfa "Požega 1910.", zbirke pjesama T. Kolumbića "Panon-sko more", B. Maras-Čulina "Grad", priredio tridesetak predavanja i pred-stavljanja knjiga, te podigao Domo-vinski križ na Sokolovcu u Požegi 1993. godine.

Povrsina : 4920,68 □ klm.

Ziteljstvo : 227,636

